

ნაშრომში განხილულია საქართველოში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი და შემთხვევით მოპოვებული ირანული წარმოშობის გლიბტიკური ძეგლები.

შესავალში მიმოხილულია საკითხთან დაკავშირებული სპეციალური ლიტერატურა. კომპლექსური დაკვირვებების შედეგად, გემების სტილისტური თავისებურებების, კრის ტექნიკისა და სამარხეული კომპლექსების გათვალისწინებით მიღებულია დასკვნა, რომ საქართველოში ირანული წარმოშობის გლიბტიკური მასალა ძირითადად შემოსვლას იწყებს IV ს-იდან, ინტენსიური გავრცელება კი V ს-იდან შეინიშნება. ნაშრომში მოცემულია აგრეთვე თვით სასაანური ხანის გემების შიდა ქრონოლოგიური დაჯგუფების ცდა. აღრეული მასალისათვის დამახასიათებელია ფორმათა სისრულე, დახეწილობა, მაშინ, როდესაც გვიანდელი ძეგლები აშკარად შეიცავს სასაანური გლიბტიკის დაკნინების ნიშნებს.

ნაშრომში განხილულია აგრეთვე სასაანური გემებისათვის დამახასიათებელი ქვის ფორმები და ლითონის ბეჭდების სახეობანი, რომლებშიც სასაანური გემებია ჩასმული.

წინასიტყვაობა

ნაშრომი მიზნად ისახავს საქართველოში აღმოჩენილი ირანული წარმოშობის გლიპტიკური ძეგლების შესწავლას. წინამდებარე ნაშრომში განსახილველი ძეგლების ძირითადი ნაწილი უკვე გამოცემულია სპეციალური კატალოგების სახით მ. მაქსიმოვასა და მ. ლორთქიფანიძის მიერ. ჩვენს ნაშრომში ერთხელ გამოცემულ მასალას ემატება მცირე ჯგუფი ნივთებისა, რომლებიც სპეციალურად შესწავლილი არ ყოფილა. ნაშრომში წინამორბედ მკვლევართა ბევრი მოსაზრება გაზიარებულია. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ იმ დიდი დამსაზღვრებლ შესახებ, რომელიც ამ მკვლევრებს მიუძღვით საქართველოში გლიპტიკური ძეგლების მეცნიერული შესწავლის საქმეში.

რაც შეეხება ჩვენს მიერ გამოთქმულ განსხვავებულ მოსაზრებებს ირანული გემების საქართველოში გავრცელებისა და მათი თარიღის შესახებ, ისინი ძირითადად დამყარებულია კომპლექსების შესწავლასა და უკანასკნელ ხანებში სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულ ახალ მოსაზრებებზე. ცხადია, ჩვენი ნაშრომი წარმოადგენს მხოლოდ ცდას ისეთი რთული საკითხის გადაჭრაში, როგორიც არის აქემენიდური ხანის შემდეგდროინდელი ირანული გლიპტიკური ძეგლების დათარიღების საკითხი. ახალი მასალები და მათი კვლევაძიებანი ალბათ სიზუსტეს შეიტანენ ამ საკითხის გადაწყვეტაში.

დასასრულ, გვინდა მადლობა გადავუხადოთ ლ. წითლანაძეს, ნ. თუშიშვილს, რ. აბრამიშვილს, ვ. ნიკოლაიშვილს, და ბ. ჯორბენაძეს, რომლებმაც გადმოგვცეს შესასწავლად მათ მიერ გათხრების შედეგად მოპოვებული ირანული წარმოშობის გემები. მადლობას ვუხდით, აგრეთვე მხატვრებს მ. ივანიშვილს და ლ. ფავლენიშვილს მათ მიერ შესრულებული სამუშაოსათვის.

შესავალი

ირანული წარმოშობის გემები საკმაოდ მრავლად არის აღმოჩენილი საქართველოში. ყველაზე დიდი რაოდენობა ამ მასალისა მოპოვებულია ისეთ უმნიშვნელოვანეს არქეოლოგიურ ძეგლებზე, როგორიც არის სამთავროსა და არმაზისხევის სამაროვნები. გარდა ამ სამაროვნებიდან მომდინარე მასალისა, ჩვენს მიერ განხილულია სხვადასხვა პუნქტებში გათხრების შედეგად და, აგრეთვე, შემთხვევით აღმოჩენილი გემები. ეს პუნქტებია: კარსნისხევი, თელოვანი, ვაშლიჯვარი, რუსთავი, ტბისი, კობოლუი, კაჭრეთი, ღვინკეთი, მლაშე, მაგრანეთი, ახალციხე, ყოლოთი, ჭინისი. მასალის უდიდესი ნაწილი ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

ჩვენს მიერ განსახილველი გლიტიკური ძეგლების დიდი ნაწილი მკვლევართა მიერ აღრე გამოცემულია: სამთავროს 1938—39 წლების მონაპოვარი — შ. მაქსიმოვას მიერ¹, ხოლო სამთავროს მომდევნო წლების მონაპოვარი, აგრეთვე არმაზისხევის და სხვ. პუნქტებიდან მოპოვებული მასალა — შ. ლორთქიფანიძის მიერ². ჩვენს კატალოგში ამ მასალას დაემატა ჯგუფი გემებისა, რომლებიც აღრე, სპეციალურ კატალოგებში გამოცემული არ ყოფილა (ეს არის №№ 22, 24, 26, 27, 43, 48, 62, 63, 77, 91, 96, 99, 112). აქვე გვინდა დავსახელოთ ირანული გემები ბაიერნისეული სამთავროდან, რომლებიც გამოცემულია ა. ზახაროვის მიერ, მაგრამ ავტორს მათი დათარიღების ცდა არა აქვს მოცემული³. (№№ 6, 20, 21, 52, 53, 76, 84, 87, 90, 95, 117, 118). შ. მაქსიმოვას დასახელებული ნაშრომი არის საფუძველი ჩვენში გლიტიკური

¹ М. И. Максимов. Геммы из некрополя Мухеты-Самтавро. საქ. სახელმწ. მუზეუმის მოამბე. XVI-B, თბ., 1950, გვ. 221.

² შ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს სახელმწ. მუზეუმის გემები. I., თბ., 1954, II, 1958, III, 1961.

³ I A. Zakharow, Gemmen und Siegel des Museums Georgiens, საქ. სახელმწ. მუზეუმის მოამბე, V, თბ., 1930, გვ. 241.

ქეგლების ღრმა მეცნიერული შესწავლისა. მის მიერ განხილულია როგორც ანტიკური გემების ჯგუფი, ისე აღმოსავლური, კერძოდ, ირანული წარმოშობის გემები. მასვე ეკუთვნის პირველი ცდა ადგილობრივი წარმოშობის ქეგლების გამოყოფისა. ამ ნაშრომში, სიუჟეტების განსაზღვრასა და სტილისტურ ანალიზთან ერთად, მასალა განაწილებულია გარკვეულ ქრონოლოგიურ ჯგუფებში. სპეციალურ ლიტერატურაში ღრთა განმავლობაში რამდენიმე განსხვავებული მოსაზრება შეიქმნა ამ საკითხებთან დაკავშირებით, რის გამოც აუცილებლად მიგვაჩნია მათზე შეჩერება.

კარგად არის ცნობილი, რომ ირანული ხელოვნების შემსწავლელ სპეციალისტთა წინაშე მრავალი წლის მანძილზე იდგა აქემენიდური ხანის შემდეგდროინდელი ირანული გემების ზუსტი დათარიღების, კერძოდ, პართული და სასანური ხანის გლიპტიკური ქეგლების ურთიერთგამოყოფის საკითხი. მ. მაქსიმოვა თავის წერილში აღნიშნავდა, რომ ამ პრობლემის გადაწყვეტაში სათანადო მასალას შეუძლია დიდი წვლილის შეტანა, რადგანაც, განსხვავებით სხვა კოლექციებსა და მუზეუმებში დაცული ქეგლებისაგან, აქ მკვლევარს საქმე ექნება კომპლექსებში, სხვა თანმხლებ არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად მოპოვებულ გლიპტიკურ ქეგლებთან⁴.

პართული ხანის გლიპტიკური ქეგლების დახასიათების პირველი ცდები ეკუთვნის ნ. დიბვიისს, თავის პატარა წერილში, რომელიც გამოქვეყნდა SPA-ში⁵. ავტორის აზრით, ინფორმაციის იმ დონეზე, რომელიც იმჟამად იყო მეცნიერებაში, თითქმის შეუძლებელია სელევკიდური, პართული და სასანური საბეჭდავების ურთიერთგამიჯნვა. შემდეგ, როდესაც სელევკიასა და დურა-ევროპოსში გათხრილი მასალის მცირე ჯგუფს ეხება, იგი აღნიშნავს, რომ გარკვეული ესკიზური მანერით შესრულებული გამოხატულებანი (რაც მიღწეულია ქვის ზედაპირიდან უმნიშვნელო ჩაღრმავებებით და ურთიერთპარალელური ხაზების საშუალებით) შესაძლოა სწორედ პართული ხანის ნიმუშები იყოს. იგი თითქოს ზედვს მათ მსგავსებას პართულ გვიანდელ მონეტებთან.

დიბვიისის მონაცემებზე დაყრდნობით, მ. მაქსიმოვამ შეძლო სამთავროს მასალაში გამოეყო გემების გარკვეული ჯგუფი (მ. მაქ-

⁴ М. И. Максимова. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 234—235.

⁵ N. Debevoise, *Parthian Seals*; A. U. Pope. SPA, IV, New-York, 1938, გვ. 471—474.

სიმოვას კატალოგის №№ 69, 70, 71, 72, 73) შესრულებული ზემოთ ნახსენები მანერით. გარდა ამ მასალისა, მ. მაქსიმოვამ პართულსავე ჯგუფს განაყოფიერა კიდევ გარკვეული რაოდენობა გემებისა (17 გემა), რომლებიც მისი აზრით, თუმცა განსხვავებული მანერითაა შესრულებული, მაინც ამ ზანით თარიღდება (ასეთებია: მ. მაქსიმოვას კატალოგის №№ 67, 68, 75, 77, 78, 79, 81, 82)⁶. პართული ხანის ჯგუფში მათი შეტანა განაპირობა გამოხატულების სტილმა, ნაწილობრივ ბექდის ფორმამ (კერძოდ ავტორის აზრით, ზოგი მათგანი გვიანანტიკურ ბექდებშია ჩასმული)⁷, და ბოლოს, თანმხლებმა მასალამ. როგორც ზემოთ ვთქვით, მ. მაქსიმოვა ამ უკანასკნელს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. მან სამარხეული მასალიდან საგანგებოდ გამოყო მინის მცირე სანელსაცხებლეები და მათი თარიღები გამოიყენა ძირითად საყრდენად მათთან აღმოჩენილი საბექდავების დასათარიღებლად. მინის სანელსაცხებლეების თარიღის საკითხში იგი ეყრდნობა ტ. კნიპოვიჩის მიერ მოცემულ სქემას. ეს უკანასკნელი კი ჩრდ. შავიზღვისპირეთში, კერძოდ, პანტიკაპეიონში აღმოჩენილ ანალოგიურ სანელსაცხებლეებს ახ. წ. I—II სს. ათარიღებდა.

ამგვარად, მ. მაქსიმოვას ზოგ შემთხვევაში საშუალება მიეცა სტილისტურად, შესრულების მანერით გამოყოფილი პართული გემების თარიღი მინის ჭურჭლის თარიღით შეემოწმებინა. ამის შემდეგ კიდევ უფრო განმტკიცდა რწმენა, რომ ეს მასალა პართულ ხანას მიეკუთვნება.

მომდევნო წლებში სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული მასალა, აგრეთვე არმაზისხევეში და ცალკეულ პუნქტებში მოპოვებული ირანული გემები, როგორც აღვნიშნეთ, კვლავ კატალოგების სახით გამოსცა მ. ლორთქიფანიძემ. მკვლევარი თავის ნაშრომებში საესებით იზიარებს მ. მაქსიმოვას მიერ შემოთავაზებულ ქრონოლოგიურ დაყოფას და თავის მხრივ გემების საკმაოდ დიდ ჯგუფს მიაკუთვნებს პართულ ხანას⁸. აღსანიშნავია, რომ მ. ლორთქიფანიძის მოგვიანო ნაშრომებში (მუზეუმის გემები, II და III) იგრძნო-

⁶ აქ და ზემოთ მოცემულია მ. მაქსიმოვას დასახ. ნაშრომის კატალოგის ნომრები. ჩვენს კატალოგში ეს ნიშნებია №№ 13, 37, 49, 56, 57; №№ 1, 2, 3, 5, 14, 18, 31, 68.

⁷ დასახ. ნაშრ., გვ. 264—265, კატ. № 67, 68

⁸ მ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ., I, გვ. 36—46; II, გვ. 73—84; III, გვ. 51—53.

ბა ავტორის ერთგვარი ტენდენცია მასალის უფრო გვიანი ხანით დათარიღებისა. პართულ ჯგუფისადმი მიკუთვნებული ძეგლების ნაწილიც კი III და ზოგჯერ III—IV სს-ით არის დათარიღებული⁹. მაგრამ ნაშრომის თეორიულ ნაწილში ამის შესახებ არაფერია აღნიშნული.

ირანული გემების შესწავლისა და მათი დათარიღების თვალსაზრისით ჩვენთვის საინტერესოა ა. ბორისოვის და ვ. ლუკონინის გამოკვლევა¹⁰.

ვ. ლუკონინი არადამაჯერებლად მიიჩნევს ნ. დიბვიისის განცხადებას „შტრიხული“ ანუ „ესკიზური“ მანერით შესრულებული გემების შესახებ. ირანული გემების დათარიღებისათვის მას გამოყენებული აქვს შემდეგი პრინციპი: გამოჰყო რა სახელმწიფო ერთიკუთხედის ირანული წარმოშობის გლიპტიკური მასალის ყველაზე მყარი, კანონიერი სიუჟეტი — ოფიციალური პორტრეტი, რომელზედაც, მისი სიტყვებით, ყველაზე ნაკლებად შეიძლებოდა ასახულიყო ოსტატის ნებისმიერი ცვლილებანი, მან ასეთ მასალაზე შეისწავლა წარწერები¹¹. პალეოგრაფიული მონაცემების საშუალებით მან შეძლო უფრო ადრეული და გვიანდელი ჯგუფების გამოყოფა; ზოლო შემდეგ, როდესაც ეს მასალა დალაგდა ქრონოლოგიური პრინციპით, სხვა სიუჟეტების მქონე გემებიც, იმავე პალეოგრაფიული მონაცემებით, ამ ჯგუფებში გაანაწილა. ამგვარად, მან მოგვცა შერწყმა იკონოგრაფიულ-სტილისტური ანალიზისა და პალეოგრაფიული დაკვირვებებისა, რის შედეგადაც შეძლო გამოეყო ადრესასანური — III—IV სს., შუა — V ს. და გვიანი ხანის VI—VII სს. მასალა.

ამ ნაშრომში ჩვენთვის საინტერესოა ავტორის აზრი სამთავროს გემების მაქსიმოვასეულ კლასიფიკაციაზე¹². იგი არ იზიარებს პართული ჯგუფის გამოყოფის შესაძლებლობას. ვ. ლუკონინი აღნიშნავს, რომ თუმცა თანმხლებ მასალას არ იცნობს, მაგრამ მაინც არ მიიჩნია საკმარისად მინის ჭურჭლით დათარიღება. მოჰყავს მაგალითები, როცა ზოგ შემთხვევაში ერთი და იგივე ფორმის მინის ჭურჭელი I—II სს-ით თარიღდება, ზოგჯერ კი III სს-ით. ამ უკა-

⁹ მ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ. II, კატალოგის № 29; მისივე, დასახ. ნაშრ., III, კატალოგის № 57, 59.

¹⁰ А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. Ленинград, 1963.

¹¹ დასახ. ნაშრ., გვ. 12—20.

¹² დასახ. ნაშრ., გვ. 23—30.

ნასკნელ შემთხვევაში გემა № 81 წარწერიანია. წარწერა ფარსის ენაზეა შესრულებული და, მისი აზრით, აქ თარიღზე სწორედ ამ მოვლენამ იმოქმედა; ხოლო შემდეგ დასძენს, რომ თუ წარწერის შინაარსსაც გავითვალისწინებთ, მაშინ იგი IV ს-ზე აღრეული არ შეიძლება იყოს¹³.

შემდეგ ვ. ლუკონინი აღნიშნავს, რომ თუ შტრიხული მანერით შესრულებულ გემებს პართულად მივიჩნევთ, წავაწყდებით აშკარა ანაქრონიზმებს¹⁴. ამ მანერით შესრულებული გამოსახულებანი მრავლად მოიპოვება სახელმწიფო ერმიტაჟისა და სხვა კოლექციებში და ბევრ მათგანზე არის წარწერები ფარსის ენაზე, ე. წ. წიგნურ ფალაურზე. იგი კი სასანური ეპოქის გვიანდელ საფეხურს უკავშირდება. თვით ეს ესკიზური მანერაც, მისი აზრით, არის V—VI სს. სტილის შემდგომი სქემატიზაცია, გაუბრალოება, ეს კი თავისთავად ამ სტილის გვიანდლობის მაჩვენებელია¹⁵.

ბოლოს იგი ეხება თვით საბეჭდავების ფორმებს, რომლებზეც არის ხსენებული მანერით შესრულებული გამოსახულებანი: დაბრტყელებული სფერო, ცრუ ბეჭედი, თხელი, მრგვალი ან ოვალური ფირფიტები — ასეთი საბეჭდავები არაბულწარწერებიანიც კი გვხვდება¹⁶.

ამის შემდეგ გამოდის ნ. უგრელიძის გამოკვლევა, სადაც სპეციალურად არის შესწავლილი სამთავროს სამაროვნის მინის ჭურჭელი და, რაც მთავარია, მინის ჭურჭლის კლასიფიკაცია და ქრონოლოგია მთლიანად დამყარებულია მასალის კომპლექსურ შესწავლაზე¹⁷.

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ე. წ. „კოლბისებრი“ სანელსაცხებლების საკითხი. ნ. უგრელიძესთან ეს არის XXII ტიპი და სწორედ მათ ეყრდნობა მ. მაქსიმოვა, როდესაც გამოყოფს პართული გემების ჯგუფს.

ნ. უგრელიძის მიხედვით ეს ფორმა ყველაზე მრავლად არის წარმოდგენილი სამთავროს სამარხებში. თუ ჩრდ. შავიზღვისპირეთში მათი ქრონოლოგიური ჩარჩოები იფარგლებოდა I—II სს-ით, ჩვენში ისინი VII—VIII ს-მდე აღწევენ. რა თქმა უნდა, პირვან-

¹³ დასახ. ნაშრ., გვ. 26 (იგულისხმება მაქსიმოვას კატ. № 81, ჩვენი კატ. № 16).

¹⁴ დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

¹⁵ იქვე.

¹⁶ დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

¹⁷ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. აღრეულ შუა საუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის, თბ., 1967.

დელი დახვეწილი ფორმა (მაღალი ყელი, თხელი კედლები, სფერული მუცელი და სხვ.). თანდათან გვარდება, განსაკუთრებით VIII ს-ში, არაპროპორციულ ჭურჭლად იქცევა, მაგრამ აშკარაა, რომ „კოლბისებრი“ ჭურჭლის ფორმა სამარხებში VIII ს-მდე არსებობს¹⁸. ეს გარემოება, როგორც ჩანს, არ გაითვალისწინა მ. მაქსიმოვამ და პანტიკაპეიონის მინის ჭურჭლის თარიღი გაავრცელა სამთავროსაზე. ყველა სხვა თანმხლები მასალა კი IV ს-ზე უფრო ადრეული არავითარ შემთხვევაში არ არის (საკინძები, მშვილდსაკინძები, საყურეები და სხვ.).

მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს ნ. უგრელიძის ნაშრომიდან, საიდანაც ჩანს, რომ ავტორი არ ეთანხმება მ. მაქსიმოვას მიერ რიგი სამარხების ადრეული ხანით დათარიღებას. № 24 ორმოსამარხი: აქ VIII და IX ტიპის ჭურჭელი I—II სს-ით არის დათარიღებული, მაშინ როდესაც მინის ბერძნულ, ქრისტიანულწარწერიანი, ფარშევანგის გამოხატულებით შემკული თასი ამ სამარხს IV ს-ით ათარიღებს¹⁹.

№ 24 ქვის სამარხში XV ტიპის ჭურჭელი ძვ. წელთაღრიცხვის I ს-ით არის დათარიღებული, მაშინ როდესაც ჭურჭლის ეს ტიპი III ს-ზე ადრე საერთოდ არ არის ცნობილი, ხოლო სხვა თანმხლები მასალა სამარხს IV—V სს. ათარიღებს²⁰.

№ 303-ე ქვის სამარხში მუქი გამოფიტული მინის საბეჭდავი აგრეთვე მინის ჭურჭელზე დაყრდნობით მ. მაქსიმოვას მიერ I—I სს-ით თარიღდება. თვით ეს ჭურჭელი და თანმხლები საკინძები, დაფანჯრული მშვილდსაკინძი და სხვ. კი IV—V სს. თარიღდება²¹.

№ 171 ქვის სამარხში ქალცედონის საბეჭდავს მ. მაქსიმოვა აგრეთვე I—I სს. ათარიღებს, მაგრამ აქაც ორივე ტიპის ჭურჭელი არაუადრეს IV—V საუკუნისაა²².

ამის გარდა ნ. უგრელიძე ასახელებს № 21 ქვის სამარხს, რომელშიც, მართალია, გვმა არ აღმოჩენილა, მაგრამ სწორედ ისეთივე კოლბისებრი მინის ჭურჭელი აღმოჩნდა; მასთან ერთად კი ლეონ I-ის მონეტა (457—474)²³. მსგავსი სანელსაცხებლეები არაბუ-

¹⁸ ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 70—71.

¹⁹ ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 47.

²⁰ დასახ. ნაშრ., გვ. 53.

²¹ ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 54 (საბეჭდავი № 73 მაქსიმოვას კატალოგში; ჩვენი კატ.— № 13).

²² იქვე, გვ. 54—55 (აქ იგულისხმება მაქსიმოვას კატ. № 69, ჩვენი — № 37).

²³ იქვე, გვ. 72.

ლი ფელსების შემცველ სამარხებშიც აღმოჩნდა²⁴. ეს არის ნათელი ილუსტრაცია მინის ჭურჭლის ამ ფორმების VIII ს-მდე არსებობისა. ამდენად, ნ. უგრელიძის ნაშრომის შემდეგ კიდევ უფრო პეტი საბუთი გაჩნდა პართული ჯგუფის საბეჭდავების არსებობაში დამაყენებელი²⁵.

ამ მაგალითებიდან აშკარად ჩანს, რომ ყველა შემთხვევაში პართული ხანისადმი მიკუთვნებული საბეჭდავები IV ს. შემდეგდროინდელი სამარხებიდან მომდინარეობენ. სამთავროს გვიანდელი სამარხების გამოყოფა ადრეული, ანტიკური ხანის სამარხებისაგან ადვილად ხერხდება ინვენტარის მკვეთრად განსხვავებული იერის გამო. ეს განსხვავება მკვეთრებს არაერთგზის აქვთ ხაზგასმული. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა მ. ივანჩენკოს მოსაზრებანი, რომლებიც ნ. უგრელიძეს საკმაოდ ვრცლად აქვს განხილული თავის ნაშრომში²⁶. მ. ივანჩენკო სამთავროს მასალას პყოფდა სამ ქრონოლოგიურ ჯგუფად. I ჯგუფი — სამთავროს სამაროვნის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, ძირითადად, I—III სს-ით თარიღდება. II — ძირითადი ჯგუფი — სამაროვნის ჩრდილო უბანი, ზოგადად, სპანურ ეპოქას განეკუთვნება. III — მათ შორის გარდამავალი პერიოდის მცირე ჯგუფია. იგი ხაზს უსვამს, რომ I ჯგუფში ძალზე ხშირია რკინის ბეჭდები (რომაული გემებით შემკული), რომლებიც სრულიად ქრება II ჯგუფში. პირიქით, აქ ჩნდება მარჯნის, მინის, პასტის და სარდონისთავიანი საკინძები, რაც I—III სს. სამარხებში არ ჩანს. აღსანიშნავია, რომ მ. ივანჩენკო სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილ აღმოსავლურ საბეჭდავებს ზოგადად სასანურ საბეჭდავებს უწოდებდა²⁷.

მსგავსივე დაკვირვებანი აქვს გ. ლომთათიძეს, იხილავს რა მცხეთის I—III და IV—VIII სს. არქეოლოგიურ ძეგლებს²⁸; იგი-

²⁴ იქვე, გვ. 71.

²⁵ აღსანიშნავია, რომ ნ. უგრელიძის მოგვიანებით გამოსულ წერილში კვლავ განმეორებით გადათარიღებულია მ. მაქსიმოვას მიერ პართულ ხანას მიკუთვნებული რამდენიმე სამარხი. იხ. Н. Н. У гр е л и ძ ე К у т о ч н е н и ю с т р а т и გ რ ა ფ ი ი М и х е т а - С а м т а ვ რ ს კ о г о н е კ р о პ о л я I — V I I I в в . ; ფოცალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. II, თბ., 1974; გვ. 244—249.

²⁶ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე ... ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის, გვ. 15—16 (მ. ივანჩენკოს ნაშრომი, ხელნაწერის სახით ინახება ისტ., არქ. და ეთნ. ინსტიტუტის არქივში).

²⁷ იქვე, გვ. 55.

²⁸ Г. А. Л о м т а т и ძ ე. Археологические раскопки в Мхета, Тби-

ვე არის ხაზგასმული არმაზისხევის გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის მასალების²⁹, ურბნისის არქეოლოგიური ძეგლებისა³⁰ და სხვ. მიმართ. მკვლევართათვის საკვებით ნათელია, რომ ასე შესაძენევი განსხვავება IV ს. შემდეგდროინდელი სამარხებისა, რომელიც დაკრძალვის წესში და ინვენტარის შეცვლაში ელინდება, აშკარა მაჩვენებელია ქვეყნის სოციალურ წყობასა და სულიერ ცხოვრებაში მომხდარი მნიშვნელოვანი ძვრებისა. კერძოდ. ქრისტიანობის გავრცელებას, ფეოდალურ ურთიერთობათა ჩასახვას და ცხოვრების წეს-ჩვეულებათა შეცვლას უნდა უკავშირდებოდეს³¹.

დაბოლოს, ქ. ჯავახიშვილის ნაშრომში ვრცელად არის განხილული საქართველოში გლიბტიკური ძეგლების გავრცელების საკითხი. ავტორმა შეისწავლა ურბნისის სამაროვანზე აღმოჩენილი გემები, რომლებიც ძირითადად I—III სს. თარიღდება და უმთავრესად ანტიკურ მასალას წარმოადგენს. ქ. ჯავახიშვილი ხაზს უსვამს იმას, რომ ურბნისის ვრცელ სამაროვანზე ანტიკურ მასალასთან ერთად არც ერთი აღმოსავლური, კერძოდ ე. წ. „ესკიზური“, ანუ „შტრიხული“ მანერით შესრულებული პართული გემა არ არის აღმოჩენილი³². ეს კი გაუგებარი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, თუ მცხეთაში (სამთავროსა და არმაზისხევეზე) გამოყოფილი „პართული“ გემების ჯგუფი მართლაც პართული ხანისა იქნებოდა. შემდეგ ქ. ჯავახიშვილი ადარებს ურბნისის გლიბტიკურ მასალას და საერთოდ კომპლექსებს სამთავროსა (სამხრეთ და ჩრდილოეთ უბნების) და, აგრეთვე სხვა თანადროული ძეგლების მასალას და ციფრობრივ მონაცემებზე დაყრდნობით ნათლად ამჟღავნებს ირანული გემების ქრონოლოგიაში არსებულ შეუსაბამობებს. ჩვენ ყველა ფაქტის შეჯერებაზე კვლავ დაწვრილებით აღარ შევიჩრდებით³³, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ მუშაობის პროცესში ჩვენც აშკა-

Лиси, 1955, с. 93—94; მისივე, ქართული კულტურა IV—V საუკუნეებში. საქ. ისტ. ნარკვევები. II, თბ., 1973, გვ. 213—218.

²⁹ მცხეთა. I. გვ. 138—139.

³⁰ ლ. ქილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი. თბ., 1964, გვ. 83—84.

³¹ გ. ლომთათიძე. დასახ. ნაშრ.; ნარკვევები II, გვ. 214; 218; ვ. ნიკოლაიშვილი. დიღმის ხეობა ადრეფეოდალურ ხანაში. 1974 (ხელნაწერი).

³² ქ. ჯავახიშვილი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიბტიკური ძეგლები. თბ., 1972, გვ. 14—15.

³³ დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ქ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 17—18.

რად დავინახეთ ყველა ის შეუსაბამობა, რომელიც სხვა მკვლევრებმა შენიშნეს. და ამჟამად მხოლოდ მოკლედ ჩამოვთვლით მათ:

1. ირანული, კერძოდ, პართულ ხანას მიკუთვნებული გემებიც ძირითადად აღმოჩენილია სამთავროს სამაროვნის ჩრდილო უბანზე, სადაც IV ს. შემდეგდროინდელი სამარხებია. სამხრეთ უბანზე ლულ რამდენიმე შემთხვევაა და ისიც აგრეთვე გვიანდელ (IV—VII სს.) სამარხებში. ასევე არმაზისხევეში მთელი ირანული წარმოშობის მასალა IV ს. შემდეგდროინდელი სამარხებიდან მომდინარეობს.

2. სამთავროს სამაროვნის I—III სს. სამარხებში გვიანანტიკურ მასალასთან ერთად „პართული“ გემები არ გვხვდება (ერთი შემთხვევა, მ. ლორთქიფანიძის მიერ დასახელებული, როდესაც ანტიკური გემა ირანულ გემასთან ერთად აღმოჩნდა, მართლაც, როგორც ქ. ჭავჭავაძის ფიქრობს, იმის მოწმობა უნდა იყოს, რომ ანტიკური გემა ხანგრძლივი ხმარების შემდეგ აღმოჩნდა გვიანდელ სამარხში)³⁴, ასევე არ ჩანს ისინი ურბნისში, არმაზისხევის II—III სს. სამარხებში³⁵, კლდეეთის სამაროვანზე³⁶, ზღუდრისში³⁷, უფლისციხეში³⁸ და სხვ.

3. სამაგიეროდ, ანალოგიური მასალა ცნობილია სამთავროსა და არმაზისხევის გვიანდელი (IV—VII სს.) სამარხებს თანადროული ძეგლებიდან: ურბნისის ნაქალაქარის გვიანდელი ფენებიდან³⁹, კარსნისხევის, თბილისის შიდამოების⁴⁰, მარტაზისხევის, მაგრანეთის⁴¹, რუსთავის და სხვ. IV ს. შემდეგდროინდელი სამარხებიდან.

4. ირანული და, კერძოდ, პართულად მიჩნეული გემების დიდი

³⁴ ქ. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 18, სქოლიო № 90.

³⁵ მცხეთა, I.

³⁶ გ. ლ მ თ თ ი ძ ე. კლდეეთის სამაროვანი. თბ., 1957.

³⁷ გ. ნ ე შ ს ა ძ ე. ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1964—1966 წწ. მუშაობის შედეგები. საქ. სახელმწ. მუზეუმის არქ. ექსპედიციების ანგარიშები, თბ. 1969, გვ. 45—46.

³⁸ დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, უფლისციხე. თბ., 1964.

³⁹ ლ. ქ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ნაქალაქარი ურბნისი. თბ., 1964, გვ. 100—101. ტაბ. XXVI, 5, 6.

⁴⁰ ე. ნ ი კ ო ლ ა ი შ ვ ი ლ ი. დიღმის ხეობა ადრეფეოდალურ ხანაში; მისივე ეპილოგის სამაროვანი (ხელნაწერი).

⁴¹ ბ. ჭ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე. ფეოდალური ხანის ახლად აღმოჩენილი ძეგლები ერწოს ველზე. XVI სესია, საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისადმი მიძღვნილი, 1967, გვ. 74—76; ბ. ჭ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე. ფეოდალური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები ერწოს ველზე, „მაცნე“, 1968, გვ. 219.

ნაწილი ჩასმულია IV ს. შემდეგ ფართოდ გავრცელებულ აღმოსავლური ტიპის ბეჭდებში, ან წარმოადგენს მთლიანი ქვის საბეჭდავებს, როგორებიც სასანურ ხანაში მასიურად იყო გავრცელებული.

5. შინაარსითა და სტილისტურად ამ მასალას ანალოგიები ეძებნება მკვლევართა მიერ სასანური ხანისადმი მიკუთვნებულ ირანულ ძეგლებზე.

ყველა ამ მონაცემების შეჯამების შემდეგ ექვს ალარ იწვევს, რომ ირანული საბეჭდავები, კერძოდ, მათი უმრავლესობაც, რომლებსაც ადრე მკვლევრები პართულ ხანას აკუთვნებდნენ, ზოგადად სასანური ხანის გლიპტიკურ ძეგლებს წარმოადგენენ.

დასასრულ გვინდა რამდენიმე სიტყვით შევეხოთ პართული გლიპტიკის საკითხს. ბუნებრივია, ისმის კითხვა, რატომ არა ჩანს პართული ხანის გემები საქართველოში. ერთი მხრივ, ეს მოვლენა აიხსნება იმით, რომ I—III სს-ში ქართლში მასიურად შემოდის გლიპტიკური პროდუქცია რომაული სამყაროს სხვადასხვა ცენტრებიდან და მას ჩვენს ბაზრებზე გაბატონებული ადგილი უჭირავს⁴². მაგრამ მხოლოდ ეს მომენტი არ გამოორიცხავს გარკვეული რაოდენობით პართული გემების არსებობასაც.

სპეციალური გამოკვლევების შესწავლამ დაგვანახა, რომ პართული ხანის გლიპტიკური ძეგლები საერთოდ ძალიან ცუდად არის გამოვლენილი და ამის გამო ნაკლებად არის შესწავლილი. ა. ბივარი მის მიერ გამოცემულ ბრიტანეთის მუზეუმის ვრცელ კოლექციაში მხოლოდ ორ ნივთს მიაკუთვნებს პართულ ხანას. აქედან ერთზე არშაკილული ფალაურით არის შესრულებული წარწერა, მეორე კი, როგორც ავტორი აღნიშნავს, სტილისტურად სრულიად თავისებურია და განმარტოებით დგას⁴³. ან კიდევ რ. გირშმანის მიერ კალკუტის მუზეუმში დაცული მასალიდან გამოყოფილი პართული პორტრეტების ჯგუფი აგრეთვე არშაკილულ ფალაურ წარწერებს შეიცავს და თანაც ეს არის სრულიად განსხვავებული, ფრონტალურად გამოხატული პორტრეტები⁴⁴.

⁴² М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 225; ქ. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 20.

⁴³ A. D. H. Bivar. Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum; Stamp Seals, II, London, 1963, გვ. 13.

⁴⁴ R. G h i r s h m a n: Quelques intailles du musée de calcutta; Archaeologica Orientalia in Memoriam Ernst Herzfeld, 1952, New-York, გვ. 102, ტაბ. XXI.

ვ. ლუკონინის აზრით, პართული გლიპტიკური ძეგლების შესწავლა იმიტომ არის გაართულებული, რომ მთლიანობაში კარგად არ არის შესწავლილი მრავალსახოვანი პართული ხელოვნება. მისი ძირითადი ნიშანი არის ძლიერი ელინიზაცია, რომელიც უსათუოდ უნდა იყოს ასახული გლიპტიკურ მასალაზე⁴⁵. მაგრამ პართული ხელოვნების ღრმა კვლევამ დაანახა მკვლევარებს, რომ გარდა ანტიკური ტრადიციებისა, რომლებიც ერთი შეხედვით თვალში საცემია, პართული ირანის კულტურაში ღრმად ზის ის წმინდა ნაციონალური ტრადიციებიც, რომელთა საფუძველზე სასანურ ხანაში აღორძინდა ირანის მძლავრი, ნაციონალური ხელოვნება⁴⁶. ამასთანავე, სასანური ირანის ხელოვნების საწყის საფეხურზე შეინიშნება საკუთრივ პართული ელინიზებული ელემენტების ასახვა. ეს შეინიშნება როგორც ადრეულ ტორეგტიკულ ნაწარმზე⁴⁷, ისე ადრეულ გლიპტიკურ ძეგლებზე⁴⁸, რის გამოც, როგორც რ. გებლი აღნიშნავს, ზოგჯერ არშაკიდული ფალაურით შესრულებული წარწერებიანი გემებიც კი ძნელი გამოსაყოფია ადრესასანური ხანის ძეგლებსაგან⁴⁹. ყველაფერი ეს გვიჩვენებს, რომ პართული გლიპტიკური ძეგლების გამოვლინება გაძნელებულია, ერთი მხრივ, მათი დიდი მსგავსების გამო რომაულ მასალასთან და, მეორე მხრივ, მათი მჭიდრო კავშირის გამო ადრეულ სასანურ ძეგლებთან.

მიუხედავად ამ სიძნელეებისა, პართული გლიპტიკური ძეგლების გამოვლინება შესაძლებელი ხდება ძირითადად არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ზუსტად დათარიღებულ ფენებში მათი აღმოჩენის შემთხვევაში. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სამხრეთ თურქმენეთში, ნაქალაქარ ძველ ნისაზე ერთ-ერთ შენობაში აღმოჩენილი თიხის გუნდები, რომლებზეც პართული ხანის საბეჭდავების ანაბეჭდებია⁵⁰. ნისის ანაბეჭდებზე წარწერები პართული არამეული შრიფტით არის შესრულებული, ამდენად მათი პართუ-

⁴⁵ А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 28.

⁴⁶ В. Г. Луконин. *Искусство древнего Ирана, История Иранского государства и культуры*, М., 1971, с. 116.

⁴⁷ К. Г. М а ч а б е л и. *Торевтика древней Грузии (საღოქტორო დისერტაცია)* 1973, გვ. 228—243.

⁴⁸ А. D. H. B i v a r, *დასახ. Stamp Seals*, II, გვ. 20.

⁴⁹ R. G ö b l. *Der Sasanidische Siegelkanon*, 1973 გვ. 25.

⁵⁰ М. Е. М а с с о н, Г. А. П у г а ч е н к о в а. *Оттиски парфянских печатей из Нисы, ВДИ*, 1954, № 4, с. 159—168.

ლი ხანით დათარიღება ექვს არ იწვევს⁵¹. საყურადღებოა, რომ ნისის ანაბეჭდების გამოსახულებათა დიდ ნაწილზე ანტიკური სიუჟეტებია: ეროტი, აფროდიტე, ნიკე; ხშირია ცხენოსნების, სფინქსების გამოხატულებანი და, ბოლოს, ირმები, არჩვები, ცხენები და სხვა ცხოველები, რომელთა სახეები საერთოდ დამახასიათებელია ირანის ხელოვნების ყველა პერიოდისათვის.

პართული ხანის გემები გამოაქვეყნა აგრეთვე გ. პუგაჩენკოვამ მერვიდან⁵². აღსანიშნავია, რომ მერვის გემების ნაწილი სასანური ხანის მასალას ჰგავს, ზოგი მათგანი ე. წ. „შტრიხული მანერით“ არის შესრულებული და ვ. ლუკონინი მათ სამართლიანად მიიჩნევს სასანურ ნაწარმოებად⁵³. მაგრამ იმავე მერვში აღმოჩენილია ანტიკური სტილისა და სიუჟეტების ამსახველი გემები (პერაკლეს, ნიკეს და სხვ. გამოხატულებებით). ისინი უეჭველად პართული გემებია. დასასრულ, აშკარად პართული ხანის ირანული ძეგლია ურბნისში აღმოჩენილი მინის საბეჭდავი, რომელიც შინაარსობრივად აღმოსავლურ, ირანულ ძეგლებს უახლოვდება და ამავე დროს ახ. წ. I—II სს. დათარიღებული სამარხიდან მომდინარეობს⁵⁴.

ჩვენ ამ ნაშრომში სპეციალურად არ განვიხილავთ პართული ჯგუფისადმი მ. ლორთქიფანიძის მიერ მიკუთვნებულ იმ გემებს, რომლებიც არმაზისხევის IV ს. მდიდრულ სამარხებში აღმოჩნდა და ჩასმულია ე. წ. არმაზულ მხრებდაშვებულ ოქროს ბეჭდებში⁵⁵. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ამ ტიპის ბეჭდები IV ს. სხვა ძეგლებზეც იქნა აღმოჩენილი და მათ უმრავლესობაში ანტიკური გემები იყო ჩასმული⁵⁶. თვით ზემოთ ნახსენები არმაზისხევის გემებიც სტილისტურად ანტიკურ გემებს უახლოვდებიან, მათ უმრავლესობას ანალოგიები ანტიკურ ძეგლებზე ეძებნება; ამდენად პართული ჯგუფისადმი მათ მიკუთვნებას, ვფიქრობთ, მეტი დასაბუთება

⁵¹ М. М. Дьяконов. Надписи на парфянских печатях из древней Нисы. ВДИ, 1954, № 4, с. 169—173.

⁵² Г. А. Пугаченкова. Мервские геммы-ниталии. Труды ЮТАКЭ, т. 12, 1963, გვ. 201; მისივე, Искусство Туркменистана, 1967, გამ. № 51.

⁵³ А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., გვ. 27.

⁵⁴ ქ. ჯავახიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 85.

⁵⁵ მ. ლორთქიფანიძე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები. II, გვ. 63—79.

⁵⁶ ქ. ჯავახიშვილი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიბტიკური ძეგლები (სადისერტაციო ნაშრ.), გვ. 105.

სკირდება. ზოგადად კი შეიძლება ვივარუდოთ, რომ საქართველოში აღმოჩენილ ვრცელ გვიანანტიკურ მასალაში არის ისეთი ცალეხი, რომლებიც შესაძლებელია, პართული ირანიდან შემოსულიყო ჩვენში⁵⁷.

სასანური გემების თარიღისათვის

მას შემდეგ, რაც შეიქმნა საკმაოდ აშკარა სურათი იმისა, რომ ირანული გემები საქართველოში ძირითადად IV ს. შემდეგ ჩნდება, ჩვენს წინაშე წამოიჭრა მეორე, არანაკლებ რთული ამოცანა — ზოგადად სასანური ხანის მასალა განგვესაზღვრა და სტილისტურ თავისებურებათა საფუძველზე გარკვეული ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დაგვეჯგუფებინა, მაგრამ ბაღე ნათელი გახდა, რომ მხოლოდ სტილისტურ ანალიზზე დაყრდნობა, მასალის სპეციფიკური ხასიათის გამო, თარიღების დასაზუსტებლად საკმარისი არ იქნებოდა.

პირველი მკვლევრები, რომლებიც იხილავდნენ სასანურ გემებს, ძირითადად მასალას ალაგებდნენ შინაარსობრივი პრინციპით. ეს ტრადიცია თავდაპირველად შემოიღო ე. თომასმა⁵⁸, და მას შემდეგ მსოფლიოს სხვადასხვა მუზეუმების ვრცელი მასალების კატალოგების სახით გამოცემა ამავე პრინციპით ხდებოდა. მაშალა ლაგდებოდა შემდეგი თანმიმდევრობით: პორტრეტები, ღმერთების და ადამიანების გამოხატულებანი, ფანტასტიკური არსებები, ცხოველები, ფრინველები, სიმბოლური ნიშნები და სხვა საგნები⁵⁹. ქრონოლოგიური დაჯგუფება და ცალკეული ნივთების თარიღები კი არ იყო მოცემული. სასანური გემების გარკვეული ჯგუფების დათარიღების საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ე. ჰერცფელდის გამოკვლევებს⁶⁰. საბჭოთა კავშირში სასანური გემების დათა-

⁵⁷ ზემოთ ნახსენებ არმაზულ ბექდებს მკვლევართა ნაწილი „მხრებდაკუთხულებს“ უწოდებს, ნაწილი — „მხრებდაქანებულებს“ ან „მხრებდაშვეებულებს“. აღსანიშნავია, რომ ორივე ეს ნიშანი მათთვის დიმახსიათებელია და, რადგან დასახელების დროს ორივე ნიშნის ხაზგასმა მოუხერხებელია, პირობით „მხრებდაშვეებულებს“ ვხმარობთ; ვფიქრობთ, სწორედ ეს ნიშანი აძლევს მათ ერთგვარად განსხვავებულ იერს.

⁵⁸ იხ. A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., შესავალი.

⁵⁹ იხ. P. Horn und G. Steindorff, *Sassanidische Siegelsteine*, Berlin, 1891; L. Delaporte, *Catalogue des cylindres Orientaux*, Paris, 1939.

⁶⁰ E. Herzfeld. Paikuli, 1924, თავი V, *Seal Legends*, გვ. 74..

რილების საკითხს საფუძველი ჩაუყარა კ. ტრევერის და ა. ბორისოვის გამოკვლევებმა⁶¹.

უახლეს გამოკვლევათა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია ა. ბორისოვისა და ვ. ლუკონინის ზემოთ დასახელებული გამოკვლევა, სადაც გემებზე არსებულ წარწერათა პალეოგრაფიული ანალიზი უღევს საფუძვლად მასალის დათარიღებას. ამის შემდეგ გამოდის ა. ბივარის ნაშრომი, რომელიც კვლავ, პ. ჰორნის მსგავსად, შინაარსობრივი პრინციპით ალაგებს მასალას, მაგრამ მოცემული აქვს თითოეული ნივთის თარიღი. ა. ბივარს მიაჩნია, რომ მხოლოდ პალეოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობა არ არის საკმარისი თარიღისათვის. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ გემების დიდ ნაწილზე წარწერები საერთოდ არ არის; მეორეც, ხშირად პროვინციული ცენტრებიდან გამოსულ ძეგლებზე, ხელოსანთა უცოდინარობის გამო, არ აღსახება გაბატონებული სტილის კანონზომიერებანი; ზოგჯერ წარწერები დამახინჯებულადაც არის ამოკვეთილი. ყველა ამ მიზეზის გამო ა. ბივარს უფრო სანდოდ და თვალსაჩინოდ მიაჩნია თარიღისათვის ქვის ფორმებისა და მასალის ანალიზზე დაყრდნობა⁶². მოგვიანებით რ. გებლი თავის გამოკვლევაში ძალზე ფრთხილად ეკიდება სასაზღვრო გლიბტიკური ძეგლების დათარიღების საკითხს. მას არც პალეოგრაფიულ მონაცემებზე და არც ქვის ფორმებზე დაყრდნობა მიაჩნია სავსებით სანდოდ. იგი მნიშვნელოვან როლს ანიჭებს ცალკეული შინაარსობრივი და სტილისტური ტიპების შესწავლას და თვლის, რომ ყველა ზემოთ ნახსენები მომენტის ერთობლივი გათვალისწინებით შესაძლებელი გახდება გარკვეული ქრონოლოგიური ჯგუფების გამოკვეთა⁶³.

ჩვენ, ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ მკვლევართაგან განსხვავებით, ვსწავლობთ სამარხეულ კომპლექსებში აღმოჩენილ მასალას. ამდენად, გემების დათარიღების დროს, აუცილებლად უნდა გაგვეთვალისწინებინა სამარხების თარიღები. მართალია, ზოგიერთ მკვლევარს გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ სამარხეული კომპლექსის მიხედვით გემების დათარიღება მიზანშეწონილი არ არის, რადგან გემები ხშირად ათეული და ზოგჯერ ასეული წლის ხმარების შემდეგ აღმოჩნდებიან ხოლმე სამარხებში⁶⁴. ჩვენ თვითონაც დავრწ-

⁶¹ იხ. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., გვ. 6.

⁶² А. Д. Н. Бивар. დასახ. ნაშრ., გვ. 13—15, კატალოგი გვ. 44—122.

⁶³ R. Göbl. Der Sāsānidische Siegelkanon. გვ. 26—27.

⁶⁴ А. Д. Н. Бивар, დასახ. ნაშრ., ავტორი აღნიშნავს, რომ გემები ხანჯარ

მუდლით ამაში. საკმაოდ ხშირად ადრეული ხანის მასალა გვიანდელ სამარხებში გვხვდებოდა. მაგრამ, მეორე მხრივ, სწორედ სამარხეული კომპლექსების შესწავლამ მოგვცა საშუალება დაგვედგინა, რომ ადრე პართულად მიჩნეული გემების უდიდესი რაოდენობა სასანურ ხანას უნდა განეკუთვნოს. ასევე სამარხეულმა კომპლექსებმა დავანახა, რომ ირანული წარმოშობის გემების ინტენსიური შემოსვლა ქართლში IV ს. შემდეგ იწყება. ყველა ზემოთქმულის გამოვლიერობთ, რომ სასანური გემების შიდა ქრონოლოგიის დადგენისათვის სამარხეული კომპლექსების თარიღები ერთ-ერთი აუცილებლად გასათვალისწინებელი პირობა უნდა იყოს.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენს მიერ შესწავლილი სასანური მასალიდან სულ მხოლოდ ოთხ საბეჭდავზე აღმოჩნდა ფალაური წარწერა, რომლებიც სპეციალისტების მიერ იყო წაკითხული⁶⁵. დანარჩენს, ძირითად ნაწილს საქართველოში აღმოჩენილი გემებისას წარწერები არა აქვს. ამდენად, ბუნებრივია, პალეოგრაფიული კვლევის მეთოდს ჩვენ თარიღების დადგენაში ვერ გამოვიყენებდით. ვითვალისწინეთ რა ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სიძნელენი, შევეცადეთ ჩვენც კომპლექსური დაკვირვებანი გვეწარმოებინა. უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება მივაქციეთ გამოხატულებათა შინაარსობრივ და სტილისტურ თავისებურებებს, კვეთის მანერას, ქვის ფორმებსა და მასალას (ამ მხრივ ძირითადად ა. ბივარის სქემას ვეყრდნობოდით)⁶⁶, ბეჭდის ფორმებს; ვითვალისწინებდით აგრეთვე პალეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით დათარიღებულ ანალოგიებს (ძირითადად ვ. ლუკონინის ნაშრომის მიხედვით)⁶⁷; დაბოლოს, შევისწავლეთ სამარხეული კომპლექსები. ამ მიზნით აღვწერეთ და შევისწავლეთ სამთავროს სამაროვნის ჩრდილოეთი უბნის 70 ქვის სამარხი, სამხრეთი უბნის 3 სამარხი, სადაც აღმოჩნ-

ძლიერ დროის განმავლობაში გადადიოდნენ ხელიდან ხელში, ვიდრე სამარხში მოხვდებოდნენ. გვ. 14; ამასვე აღნიშნავს Т. А. Раевская, К вопросу о методе датировки некоторых памятников сасанидской глиптики; Искусство и археология Ирана, М., 1971, с. 263.

⁶⁵ № 18 გემაზე წარწერა წაკითხა ა. ბორისოვმა, იხ. М. И. Максимова, დასახ. ნაშრ., გვ. 270; № 32, № 39 გემებზე—წაკითხა ს. იმრანმა, იხ. მ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ., II, გვ. 82; № 24 საბეჭდავზე წაკითხა თ. ჩხეიძემ, იხ. კატალოგის გვ. 88.

⁶⁶ А. Д. Н. Виваг. დასახ. ნაშრ., გვ. 21—24.

⁶⁷ А. Я. Борисов, В. Г. Луконин დასახ. ნაშრ., იხ. კატალოგი, გვ. 74—194.

და ირანული გემები. ასევე გავითვალისწინეთ არმაზისხევსა და სხვა პუნქტებში აღმოჩენილი გემების თანმხლები კომპლექსები. მინის ჭურჭლის შემცველ სამარხთა დათარიღების დროს ძირითადად ვეყრდნობოდით ნ. უგრელიძის მიერ შემოთავაზებულ სქემას⁶⁸. გარდა ამისა, სამთავროდან აღვწერეთ 30-მდე ისეთი სამარხი, სადაც მინის ჭურჭელი არ აღმოჩენილა. ასეთი სამარხების დათარიღებისათვის ყურადღებას ვაქცევდით სხვა თანმხლებ მასალას (მშვილდ-საქინძებს, ბეჭდებს, საყურეებს, საკინძებს, საკინძისთავეებს და სხვ). აღსანიშნავია, რომ უმთავრესად გემები გვიანდელი VI—VIII სს. სამარხებიდან მომდინარეობენ. მრავალ შემთხვევაში გემები ჩნდებოდა გაძარცული ან თარიღისათვის არაფრის შემცველი ღარიბული სამარხებიდან. ასეთ შემთხვევაში ძირითადად ქვის ფორმებსა და გამოხატულებათა ანალოგიებს ვეყრდნობით.

სამარხეული კომპლექსების თარიღების გათვალისწინების დროს შემდეგი პრინციპით ვხელმძღვანელობდით: თუ გამოხატულება სტილისტურად, ქვისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით გვიანდელ იერს ატარებდა და ჩვენს მიერ მოძებნილი ანალოგიები ამავე თარიღს ემთხვეოდა, მაშინ ინტალიოს და ბეჭედს სამარხის თანადროულად ვთვლიდით, ხოლო თუ გამოხატულება, ქვის ფორმა და ბეჭედი უფრო ადრეული იერის მატარებელი იყო (ოქროს ბეჭედების მიმართ ეს მით უფრო დასაშვებია), ანალოგიებიც ადრეული ხანით დათარიღებულ ძეგლებზე ეძებნებოდით, მაშინ ნებას ვაძლევდით თავს ინტალიო სამარხის კომპლექსზე უფრო ადრეულად მიგვეჩნია. ბუნებრივია, რომ უფრო მდარეხარისხოვანი და იაფფასიანი მასალა, ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭდები და მინის ინტალიოები (თუ რაიმე განსაკუთრებული ადრეულობის ამსახველი ნიშანი არ ჰქონდათ) უფრო ხშირად სამარხების თანადროულად, გვიანსადაწერიან ხანისად მივიჩნიეთ ხოლმე. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ამ სახის მასალას ხანგრძლივი პერიოდი ეარსებნა სამარხში მოხვედრამდე.

ზემოთ ჩამოთვლილ დაკვირვებათა შედეგად შევეცადეთ მასალა დაგველაგებინა გარკვეული ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით. შედარებით იოლად მოხერხდა ადრეული ხანის III—IV სს. და IV—V სს. ძეგლების გამოყოფა. ვფიქრობთ, რომ სტილისტურად და კვეთის მანერითაც ადრეული ძეგლები განსხვავდებიან მოგვიანო ხანის მასალისაგან. აქ დამახასიათებელია მკვეთრი, რეალისტური

⁶⁸ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., იხ. ცხრილები, გვ. 96—147.

სახეები, დასრულებული, მრგვალი ფორმები, ზოგჯერ ანტიკური გაელენის ფარული კვალი⁶⁹. ამ ხანის ძეგლების ქვის ფორმაც ძირითადად წაკვეთილი კონუსია, რაც აგრეთვე ანტიკური ქვის ფორმის მიბაძვა უნდა იყოს. შემდეგ, დროთა განმავლობაში, ერთი და იგივე სიუჟეტების ხანგრძლივი კოპირების პროცესში, გამოხატულებანი კარგავენ დახვეწილობას, ფორმათა სიმკვეთრეს. ხშირად იგრძნობა, რომ ოსტატს კარგად არც კი ესმის ცალკეული დეტალის მნიშვნელობა და მექანიკურად გადააქვს დაკანონებული სქემა⁷⁰. ვფიქრობთ, ამ ხანიდან (დაახლოებით V ს. შემდეგ) მასალა ხდება უფრო ერთგვაროვანი, თითქმის სტანდარტული და მისი ქრონოლოგიური გამოჩენა გაცილებით უფრო ჭირს. რა თქმა უნდა, არ არის გამორიცხული, რომ გვიანდელ ხანაშიც ცალკეული ეგზემპლარები მაღალმხატვრულად ყოფილიყო შესრულებული, მაგრამ ძირითადად ის კანონზომიერებანი, რომლებიც ზოგადად სასანური ხელოვნების განვითარების პროცესში შეინიშნება, გლობტიკურ ძეგლებზეც უნდა ასახულიყო. როგორც რ. გირშმანი აღნიშნავს, სასანური ხელოვნება ძლიერად სახელმწიფოებრივი, ძლიერად ნაციონალური ხასიათის მატარებელი, ბრწყინვალედ ვითარდებოდა სახელმწიფოს დიდების პერიოდში, ხოლო როდესაც ამ უკანასკნელის ძლიერება შეირყა, ხელოვნებამაც დაკარგა ძალა, გახდა ვულგარული და ხელოსნური⁷¹. იმის დადგენა, თუ კერძოდ როდის დაიწყო სქემატიზაცია და გამოხატულებათა ზედაპირული, ე. წ. „ესკიზური“, ხაზოვანი, ანუ „შტრიხული“ მანერით კვეთა, ჭირს. ამის შესახებ მკვლევრებს განსხვავებული მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული. მაგრამ, ვფიქრობთ, ერთი რამ აშკარაა: როდესაც ვაკვირდებით ერთი და იგივე სიუჟეტის, უცვლელი იკონოგრაფიის სხვადასხვაგვარ შესრულებას, აქ, ბუნებრივია, მკვეთრი, რეალისტური ნახატი უფრო ადრეულად უნდა მივიჩნიოთ, ხოლო სქემატური, პირობითი გამოხატულება კი ამ სახის გვიანდელ გამეორებად. ზუსტი დადგენა მათ შორის არსებული ქრონოლოგიური ზღვარისა კი ჭერჭერობით ძნელია.

ვფიქრობთ, სასანური გლობტიკის განვითარების სულ გვიანი საფეხურიც შედარებით უფრო მკაფიოდ გამოიკვეთება. აშკარად

⁶⁹ იხ. ჩვენი კატალოგის გვეები №№ 2, 5, 6, 15, 16.

⁷⁰ ამის კარგ მაგალითს წარმოადგენს ხარის თავის სქემატური გამოხატულება, იხ. კატალოგის № 49, ან ფაშატი ცხენის გამოხატულება, იხ. № 47.

⁷¹ R. G h i r s h m a n. Iran Parthes et Sasanides. გვ. 247—248.

შეიმჩნევა დაკნინება. გამოხატულებები კარგავენ გამომსახველობას, ბუნებრიობას; მოხდენილ, ბუნებრივ პოზებს სცვლის გაშეშებული, უსიცოცხლო სახეები, დამახინჯებულად გადმოცემული დეტალები. ვფიქრობთ, რომ ძლიერ ამობურცულპირიანი ქვის ფორმა, კაბოშონი, როგორც ა. ბივარი აღნიშნავს, მართლაც, ამ ხანისათვის (VII ს.) არის დამახასიათებელი⁷².

გამოხატულებათა შინაარსი და სტილისტური თავისებურებანი

საქართველოში აღმოჩენილ გლიბტიკურ ძეგლებზე ირანის გლიბტიკაში ფართოდ გავრცელებულ თითქმის ყველა სიუჟეტს ვხვდებით. გვკლევრების მიერ არაერთგზის ყოფილა აღნიშნული, რომ მიუხედავად ერთბაშად შექმნილი შთაბეჭდილებისა, თითქოს სასაანური გლიბტიკის თემატიკა ძალზე მრავალფეროვანია, დაკვირვებით შესწავლა გვიჩვენებს, რომ სიუჟეტები და ცალკეული სახეებიც საკმაოდ ხშირად მეორდება. ვ. ლუკონინის აზრით, თემატიკის შეზღუდულობა და ხშირი გამეორება მაჩვენებელია სასაანური ხელოვნების კანონიკურობისა, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა სასაანური ირანის ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნისთანავე⁷³. თავის მხრივ ამან განაპირობა ასე მკვეთრად გამოხატული, „სასაანური სტილის“ ჩამოყალიბება ხელოვნებაში. სიუჟეტთა კანონირება მკაფიოდ აისახება სასაანური ხელოვნების სხვა ძეგლებზეც (ლითონის ჭურჭელზე, სტუკურ ფილებზე, ქვის რელიეფებზე და მონეტებზე)⁷⁴. გლიბტიკური მასალა თავისი მასობრივი ხასიათის გამო ყველაზე თვალნათლივ გვიჩვენებს ერთი და იგივე თემის ხშირ გამეორებას. ლაინტერესოა, რომ ხშირად მეორდება არა მხოლოდ გამოხატულებათა შინაარსი ან კომპოზიცია, არამედ იკონოგრაფიული დეტალები, ცხოველთა გამოხატვის მანერა, პოზები, სიმბოლური ნიშნები. ერთგვაროვნად გვხვდება დამუშავებული ჩლიქოსან ცხოველთა სხეულები, თავები, მოხდენილად მოხრილი კიდეები. ყველგან ერთგვაროვანია აგრეთვე სტილიზებული, მოხ-

⁷² A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 22.

⁷³ A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы, с. 31—33; R. G ö b l. Sāsānidische Siegelkanon. გვ. 1.

⁷⁴ იქვე. გვ. 32; E. Porada. Iran ancien. Paris, 1963, გვ. 220; V. G. Lukonin. Iran, II, Archaeologia Mundi, Geneve, 1967, გვ. 106—107.

რილი ფრთის გამოსახვა, გაფრიალებული ბაფთების, გარკვეული წესის მიხედვით მოხრილი რქების გამოსახვა და სხვ⁷⁵.

მტიკედ დაქანონებული სიუჟეტებისა და სახეების გამოხატვა მიგვითითებს იმაზე, თუ რამდენად დიდი იყო თითოეული გამოხატულების სიმბოლური მნიშვნელობა. მკვლევარებს მრავალი ცდა აქვთ ჩატარებული ამ გამოხატულებათა რთული სიმბოლიკის ამოსახსნელად. ძირითადი წყარო ამ სიუჟეტებისათვის უნდა ყოფილიყო ძველი ირანული ხალხური თქმულებანი შემორჩენილი და ჩვენამდე მოღწეული ზღაპრებისა და რელიგიური ტექსტების სახით. ამის გამო საესებით შესაძლებელია დავუშვათ, რომ ზოგიერთი მათგანი ავესტის ილუსტრაციებს წარმოადგენს⁷⁶. ყველაზე ვრცლად სასანური გემების გამოხატულებათა სიმბოლიკა შესწავლილი აქვს ფ. აკერმანს⁷⁷. იგი თვლის, რომ ამ გამოხატულებების უმრავლესობა დაკავშირებულია უძველეს რელიგიურ რწმენებთან და სხვადასხვა ასტრალურ კულტებთან. ამასთანავე ხშირი იყო ერთი და იგივე გამოხატულებისათვის რამდენიმე მნიშვნელობის მინიჭება, რადგანაც შვიდი მთავარი ღვთაება იდენტიფიცირებული იყო მთავარ პლანეტებთან და თითოეული მათგანი რამდენიმე სახით შეიძლება წარმოდგენილი ყოფილიყო⁷⁸. მაგ., მზის ღვთაება გამოიხატებოდა საკურთხეველის, ახურამაზდას ბიუსტის, არწივის, ლომის, ზარის, ფრთოსანი ლომის, რაშის და სხვ. სახით. მთვარის ღვთაება კი — ხარის, გოპატშაპის, თხის, ცხვრის და სხვ. სახით. გამარჯვების ღვთაება: ვრეთრაგანა — ცხენოსნის, ცხენის, აქლემის, ტახტის, ურჩხულის და სხვ. სახით⁷⁹. აღმოსავლური სიმბოლიკის შესწავლას ართულებს ის გარემოება, რომ აქ უყვარდათ არა უშუალოდ ღვთაებათა, არამედ მათთან დაკავშირებული საგნების და ნიშნების გამოხატვა. მაგ., ახურამაზდას მფარველობის ქვეშ ყოფნას გამოხატავენ ცეცხლის საკურთხეველის ან გაწვდილი ხელის გამოსახულებით⁸⁰. ქალღმერთ ანაჰიტას უკავშირდება ლოტოსის ყვავილის ან ფრინველის გამოხატულება და სხვ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოდიაქოსის გამოსახულებებზე ცნობილი იყო ხალხში ძველი შეხედულება, თითქმის ისინი განაგებდნენ ადამიანთა სხეულის ცალკეულ

⁷⁵ იხ. კატალოგის №№ 4, 39, 40; №№ 29, 48; №№ 38, 21;

⁷⁶ А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 34.

⁷⁷ Ph. Akerman. *Sasanian Seals*. SPA, I, გვ. 784.

⁷⁸ იქვე, გვ. 791.

⁷⁹ А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 34.

⁸⁰ Ph. Akerman. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 788.

ნაწილებს და იფარავდნენ მათ სხვადასხვა სნეულებებისაგან. ამიტომ ამ სახის გამოხატულებების ტარებას გარკვეული მაგიური, მფარველობითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა⁸¹.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ წმინდა ირანულ რელიგიურ სიუჟეტებს დროთა განმავლობაში დაემატა შუამდინარეთიდან მოსული უძველესი თემა — გმირის ბრძოლა ღმერთთან, ხოლო რამდენიმე სიუჟეტი, პართული ხელოვნების გავლით, ანტიკური სამყაროდანაც იქნა შეთვისებული⁸². ასეთია ფრთოსანი სეროში, იგივე ანტიკური ეროტი. ფრთოსანი რაში — პეგასი (თავის მხრივ აგრეთვე ასტრალურ კულტებთან დაკავშირებული), ჰერაკლესა და ვრეთრაგნას გაიგივებული გამოხატულებანი, კაცი ქისითა და მოსასხამით ხელში, როგორც ჩანს, ჰერმესის გამოძახილი და სხვ.

ქვემოთ მოკლედ დავასახელებთ ჩვენს მიერ შესწავლილ ძეგლებზე გამოხატულ სიუჟეტებს.

პორტრეტები: ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული თემა არის მამაკაცის პორტრეტი. ჩვეულებრივ იგი წარმოადგენს მამაკაცის ბიუსტს, თავით პროფილში მარჯვნივ მიბრუნებულს, ხოლო ტანით — პირდაპირ. აღსანიშნავია, რომ სასანურ გემებზე მტკიცედ დაკანონებულია გამოხატულებათა პროფილში მარჯვნივ მიმართვა (აქ იგულისხმება პროფილი ანაბექდზე). ე. ჰერტფელდი აღნიშნავს, რომ სასანიდი ბექდის მფლობელები ამ ფაქტს მაგიურ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ⁸³. ჩვენს მასალაში შეგვხვდა სამი პორტრეტული გამოხატულება. ერთი მათგანი ამკობს ოქროს მედალიონს (გემა № 1) სამთავროს სამაროვნის № 4 ქვის სამარხიდან. ეს პორტრეტი, როგორც სამართლიანად აღნიშნავდა მ. მაქსიმოვა, განსხვავდება სასანური ოფიციალური პორტრეტებისაგან⁸⁴. მართლაც, აქ არ ვხვდებით ოფიციალური პორტრეტებისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს: საზეიმო თავსაბურავს, მჭიდრო ხეივბად უკან ჩაშვებულ თმას, მარგალიტით მორთულ ჯამოსს, საყურეებს და სხვა ინსიგნიებს⁸⁵. მაგრამ სასანურ გლიტიკაში ფართოდ არის

⁸¹ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 27.

⁸² М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 236.

⁸³ Er. Herzfeld, Paikuli 1924, თავი V; Seal legends, გვ. 74—75.

⁸⁴ М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 237.

⁸⁵ მსგავსი პორტრეტები იხ. Er. Herzfeld, დასახ. ნაშრ., გვ. 74—79; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., № 1, 7, 9, 14, 46, 47, [51; A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., ტაბ. III, AD₁, 2; AE 5;

გავრცელებული იკონოგრაფიული თვალსაზრისით სრულიად სხვა სახის პორტრეტული გამოხატულებანიც. ასეთ პორტრეტებზე ოფიციალურობისა და ძალაუფლების ამსახველი ნიშნები არ ჩანს და არც წარწერებში ვხვდებით მათი ტიტულებისა და თანამდებობათა ასახვას⁸⁶. მკვლევართა ნაწილი ასეთ პორტრეტებს აკუთვნებს გარკვეულ ქრონოლოგიურ პერიოდს. მაგ., ვ. ლუკონინის აზრით საინვესტიტურო ნიშნებისა და ოფიციალური პორტრეტისათვის ადრე, III—IV სს-ში დამახასიათებელი სხვა ელემენტების გაქრობა V ს-ში უნდა მომხდარიყო, რადგანაც ამ პერიოდში, სასანიდთა სახელმწიფო თავისი ძლიერების მწვერვალს აღწევს და ამდენად პროკლამაციური ხასიათის ხელოვნება აღარ ესაჭიროება. ამის გამო პორტრეტული გამოხატულებები კარგავენ ძველ პაჩადულ და ოფიციალურ იერს⁸⁷. სხვა მკვლევართა აზრით კი ასეთი რიგის პორტრეტები ოფიციალურ პორტრეტებთან ერთად არსებობდნენ ნაკლებად ოფიციალური პირების ან ნაკლებად ოფიციალური მნიშვნელობის მქონე საბეჭდავებზე; ხშირ შემთხვევაში ეს იყო ხოლმე სასულიერო პირთა გამოხატულებანი⁸⁸. ჩვენი აზრითაც, ასეთი პორტრეტები მხოლოდ გარკვეული ქრონოლოგიური მონაკვეთისათვის არ უნდა იყოს დამახასიათებელი. მხატვრული დონის თვალსაზრისით ისინი სხვადასხვანაირები გვხვდება. არის წმინდად შესრულებულნი და არის უხეშად, დაუდევრად ამოკვეთილებიც⁸⁹. ვფიქრობთ, მსგავსი პორტრეტები არა პირველი რიგის წარჩინებულთა, არამედ უფრო საშუალო ფენებისათვის განკუთვნილ საბეჭდავებზე უნდა გვხვდებოდეს. ამ პორტრეტების ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნებია: მოკლე თმის ვარცხნილი, ბაფთით გადაკერილი და ბაფთის ქვემოთ მრგვალად ჩახვეული. ბაფთის ბოლოები კეფაზეა ჩაშვებული. თავზე თმა ხშირად წმინდა, ირიბი ხაზებითაა ასაჯული. სამოსი ასეთ გამოხატულებებზე სქემატურად არის წარმოდგენილი. ნაცვლად ადრეულ პორტრეტებზე გამოხატული მდიდრული სამოსისა, რომელზეც გულისპირი მარგა-

⁸⁶ იხ. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., წარწერები, №№ 7, 8, 24, 30, 32, 43, 51 (გვ. 48—53).

⁸⁷ А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., გვ. 18.

⁸⁸ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

⁸⁹ მსგავსი პორტრეტები იხ. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., № 22, 31, 69, 70; A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., ტაბ. AD 6; AE 3, AC 18, 19; AB 10, 11; R. Ghirshman. Quelques intailles..., დასახ. კრებ., ტაბ., XXI, 9;

ლიტით იყო შემკული, ხოლო მკერდზე მოთავსებულ ორ ბალთას შორის ქსოვილის ნაოქები ხშირი, მორკალული ხაზებით იყო გამოხატული, ზემოთ ნახსენებ პორტრეტებზე აღარ ჩანს ბალთები, მაგრამ ურთიერთგადამკვეთი ვერტიკალური და ჰორიზონტალური ხაზებით ნაოქების გამოსახვის დაკანონებული სქემა მაინც მინიშნებულია⁹⁰. ამ რიგის პორტრეტებზე სხვა სამკაულსაც თითქმის არ ვხვდებით⁹¹.

სამთავროს გემა ძირითადი ნიშნებით აშკარად ამ ჯგუფის სასანურ პორტრეტებს უკავშირდება; ინდივიდუალურ ნიშნებს მოკლებული, საკმაოდ ლამაზი პროფილი, უკვე აღწერილი თმის ვარცხნილი, სქემატურად ასახული სამოსი. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ამ პორტრეტს ერთგვარი თავისებურებაში ახასიათებს. ჯერ ერთი, ჩვენ ვერ ვუპოვეთ სასანურ გემებზე ანალოგია მსგავსად. ცალკეული მოკლე ხეობით, წვერის გამოსახვას; გარდა ამისა, აქ არ არის სასანური პორტრეტების ერთ-ერთი ძალზე დამახასიათებელი ნიშანი: როდესაც თავი მარჯვენა პროფილშია, სხეული კი (ამ შემთხვევაში მხარები) ყოველთვის პირდაპირ არის გამოხატული, ე. ი. უნდა მკაფიოდ ჩანდეს ორივე მხარი. ჩვენს გემაზე კი მამაკაცი ტანითაც ნაწილობრივ მარჯვნივაა მობრუნებული; ამის გამო ჩანს მისი მხოლოდ ცალი მხარი და მკერდის ნაწილი. აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ზოგიერთი ნიშნებით სამთავროს გემა ემსგავსება აღრებიზანტიურ მონეტებზე გამოხატულ იმპერატორობა პორტრეტებს⁹². კერძოდ, თმის ვარცხნილით, უკან შეკრული ბაფთით, სამოსის ამსახველი სქემატური ხაზებით, მკერდისა და მხარის გამოსახვით. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ რიგის ნაელებად ოფიციალურ საბეჭდავებზე თმის ვარცხნილისა და სამოსის გამოსახვაში გარკვეული დასავლური გავლენა ასახულიყო.

სამთავროს გემა ნისი მოჩარჩოების მიხედვით საკმაოდ ზუსტად თარიღდება III ს. მიწურულითა და IV ს. დასაწყისით⁹³. ზე-

⁹⁰ Т. А. Раевская. К вопросу о методе датировки некоторых памятников Сасанидской глиптики. Искусство и археология Ирана. 1871, М., с. 263—267.

⁹¹ მსგავსი პორტრეტები იხ. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., 22, 29, 31, 69, 70; А. Д. Н. Вивар. დასახ. ნაშრ., ტაბ. AD6; AC 13, 18, AB 11;

⁹² Alf. R. Bellinger. Catalogue of the Bizantine Coins. Washington, 1966, I, (ანასტასიუს I-ის პორტრეტი). აღსანიშნავია, რომ აქაც ცალი მხარი და მკერდის ნაწილია გამოხატული, სამთავროს გემის მსგავსად.

⁹³ მედალიონის თარიღის შესახებ იხ. ჩვენი კატალოგის გვ. 63.

მოთ ნახსენები განმასხვავებელი ნიშნების გამო შეიძლებოდა გვევარაუდა, რომ გემა ადგილობრივ, ქართლის სახელოსნოშია დამზადებული და ამის გამო მასზე აისახა როგორც დსსავლური, ისე აღმოსავლური, კერძოდ, ირანული ელემენტების შერწყმა. მაგრამ ასეთი დასკვნისაგან თავს ვიკავებთ. მსგავსი პროცესი, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, თვით სასანური ირანის ადრეული ძეგლებისათვისაც არის დამახასიათებელი. პართული ხანისათვის მის მიკუთვნებას ეწინააღმდეგება მისი ჩარჩო, რომელიც IV ს. ქართულ ოქრომჭედლურ ძეგლებთან არის მჭიდროდ დაკავშირებული⁴. ამდენად სამთავროს გემას კვლევის ამ ეტაპზე ისევ ადრესასანური ხანის ირანული ძეგლების წრეს ვაკუთვნებთ.

მეორე პორტრეტი აქატის საბეჭდავზე (№ 22) ძირითადი ნიშნებით ისევ ზემოთ აღწერილი რიგის პორტრეტებს უახლოვდება. აქ გამოხატულ მამაკაცს არ ამკობს ოფიციალური პორტრეტისათვის დამახასიათებელი ელემენტები: მაღალი თავსაბურავი, ტრადიციული მარგალიტის მძივით დაბოლოებული საყურე, გულისპირზე თვალ-მარგალიტის რიგი. თმა, წაწვეტებული წვერი და სამოსის ნაოჭები ზემოთ აღწერილი წესით, წმინდა ხაზებით არის გამოხატული. და მაინც, პორტრეტის საერთო იერი, მამაკაცის დახვეწილი, ოდნავ მკაცრი სახის ნაკვთები, დიადემის თუ გვირგვინის მსგავსი ორმაგი სალტე და მცენარის ყლორტებისაგან შემდგარი ჩარჩო, რომელშიც პორტრეტია ჩასმული, გვაფიქრებინებს, რომ ეს საკმაოდ წარჩინებული პირის პორტრეტია.

ეს საბეჭდავი სპეციალურად შეისწავლა ო. ტყეშელაშვილმა, რომლის ვარაუდით გემაზე გამოხატული პიროვნება შეიძლება ვახტანგ გორგასალად იყოს მიჩნეული⁵. თავისი ვარაუდის სასარგებლოდ ავტორს შემდეგი საბუთები მოჰყავს: გემაზე გამოხატულ მამაკაცს თავზე საომარი მუზარადი ხურავს, მის ქვემოთ დიადემა-გვირგვინი მოჩანს, რომლის წინა მხარე შესაძლოა ცხოველის თავის (მგლის) სქემატური გამოსახულება იყოს. მამაკაცის სახეზე საფეთქლის არეში ჯვარია გამოსახული, რომელიც შესაძლოა დიადემაზეა მიმაგრებული. ამავე დროს ო. ტყეშელაშვილი თბილისის

⁴ მსგავსი მედალონები ცნობილია არმაზისხევიდან, ოკამიდან, თრიალეთიდან.

⁵ ო. ტყეშელაშვილი. თბილისში აღმოჩენილი გემა-საბეჭდავზე გამოსახული პიროვნების ვინაობისათვის. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1962, V, გვ. 58—60.

საბეჭდავზე გამოხატული პორტრეტის ძალზე ახლო ანალოგიად მიიჩნევენ ბრიტანეთის მუზეუმში დაცულ სარდიონის ინტალიოზე გამოხატულ პორტრეტს⁹⁶, რომელსაც შ. ამირანაშვილი, ძირითადად მასზე ამოკვეთილი სახელის მიხედვით, ვახტანგ გორგასალის გამოხატულებად მიიჩნევდა⁹⁷. ჩვენ ვერ დავეთანხმებით ო. ტყეშელაშვილს გამოხატულების დეტალების განსაზღვრაში. ჩვენი აზრით, მამაკაცს თავზე მუზარადი კი არ ხურავს, არამედ ეს არის სასანურ გლიპტიკაში ფართოდ გავრცელებული მანერით შესრულებული თმის ვარცხნილი (თავზე თმა ირიბი ხაზებით აისახება, კეფაზე მოკლედ ჩახვეულია და შუბლის არეში კი ბაფთით გადაკერილი). ასევე არ უნდა იყოს ქრისტიანული ჯვრის გამოხატულებასთან კავშირში მამაკაცის სახეზე ამოკვეთილი ორი ურთიერთპერპენდიკულარული ხაზი. ეს არის წარბის და თვალის გამოსახვის პირობითი ხერხი, რომელიც აგრეთვე საკმაოდ ხშირად გვხვდება V ს. და შემდეგდროინდელ სასანურ გემებზე⁹⁸. დაბოლოს, ვერ დავეთანხმებით მკვლევარს თბილისის პორტრეტის დიდ მსგავსებაში ბრიტანეთის მუზეუმის პორტრეტთან. ეს უკანასკნელი განსხვავდება მისგან როგორც გამოხატული პირის სახის ნაკვეთით, ისე კეფის მანერით. ბრიტანეთის გემზე მამაკაცის სახე უფრო აშკარად გამოკვეთილი ინდივიდუალური ნიშნების მქონეა. მას დიდი ზომის ოდნავ კეხიანი ცხვირი, დიდი თვალი და გამოკვეთილი, განიერი ღაწვი აქვს. თბილისის საბეჭდავზე კი გამოხატულებას უფრო განზოგადოებული იერი აქვს. აქ ინდივიდუალურ ნიშნებს მოკლებული, გაიდელელებული სახეა გამოხატული. მსგავსი პორტრეტები მრავლად არის ცნობილი სასანურ ძეგლებზე, სადაც სავსებით მსგავსად, პირობითად არის შესრულებული თვალი, თმის ვარცხნილი, გრძელი წვერი და სამოსის ნაოჭები⁹⁹. ყველა ამ ნიშნების, კეფის მანერისა და ანალოგიების მიხედვით თბილისის საბეჭდავზე გამოხატული პორტრეტი V ს. სასანურ გლიპტიკურ ძეგლად მიგვაჩნია.

მესამე პორტრეტი (გემა № 53) სასანური ძეგლებისათვის დამახა-

⁹⁶ იქვე, გვ. 59.

⁹⁷ Ш. А. Амранашвили. К вопросу об определении портретного изображения на гемме Британского музея с пехлевийской надписью. ВДИ, 2, М., 1960, с. 90—92.

⁹⁸ ანალოგიური მანერით გამოხატული თვალ-წარბი და თმის ვარცხნილი იხ. A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., ტაბ. I, AB₁₀, AA₇;

⁹⁹ ამ პორტრეტის ანალოგიების მითითება იხ. ჩვენი კატალოგი, № 22.

სიათგებელი, ე. წ. „შტრიხული მანერით“ არის შესრულებული. ამ მანერით შესრულებულ გამოხატულებებს მკვლევრები სასანური გლიპტიკის სხვადასხვა პერიოდს მიაკუთვნებენ. ა. ბივარი მათ ადრესასანური ხანით ათარილებს¹⁰⁰. ზოგიერთი მკვლევარი კი (ე. ლუკონინი, ტ. რაევსკაია) მიიჩნევს, რომ ამ მანერით შესრულებული ძეგლები უფრო გვიან საფეხურს უნდა განეკუთვნონ¹⁰¹. ვფიქრობთ, უფრო დამაჯერებელია ვივარაუდოთ, რომ ასეთი მანერა, დამყარებული ტექნიკური ხერხების გამარტივებაზე, გამოხატულებათა პირობით ასახვაზე, უნდა ჩამოყალიბებულიყო სასანური გლიპტიკის გვიანდელ საფეხურზე. აღსანიშნავია, რომ ზოგჯერ ამ მანერით შესრულებული გამოხატულებანიც საკმაო გემოვნებით და ფაქიზად არის ხოლმე შესრულებული. ასეთია, ჩვენი აზრით, ჩვენი კატალოგის გემა № 90, მისი გვიანდლობა ეჭვს არ იწვევს მასზე ამოჭრილი წარწერის გამო; და მაინც ჩანს, რომ იგი საკმაოდ გაწაფული ოსტატის მიერ არის ნაკვეთი.

ლ ე თ ა ე ბ ე ბ ი და ა დ ა მ ი ა ნ . ე ბ ი . ამ ჯგუფში ვაერთიანებთ აღამიანებისა და აღამიანთა სახით წარმოდგენილ ლეთაებათა გამოხატულებებს.

ფრთოსანი არსება (სეროში), როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ანტიკური ეროტის შესატყვისია. ეს ტიპი ჩვენ სტილისტურად სრულიად განსხვავებულ ორ გემაზე გვხვდება. პირველი გამოხატულება (გემა № 2) ძალზე ახლოს დგას ანტიკური ეროტების გამოხატულებებთან, მაგრამ აშკარა აღმოსავლურ ნიშნებსაც შეიცავს. მსგავსად № 1 პორტრეტიანი გემისა, მ. მაქსიმოვა ამ გემას პართული გემების ჯგუფს განაკუთვნებდა¹⁰². ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ ეს არის ადრესასანური ხანის ძეგლი. ამგვარ თარიღს ხელს უწყობს რომბისებრი ბეჭდის ფორმა და დამზადების ტექნიკა¹⁰³, ქვის ფორმასაც ადრესასანურ ძეგლებზე ეძებნება ანალოგიები. ახლა, როდესაც უკვე ვიცით, რომ ადრეულ სასანურ ხელოვნებაში ანტიკური ტრადიციების გავლენა არაერთგზის ყოფილა აღმოჩენილი მკვლე-

¹⁰⁰ A. D. H. Bivar, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 4, Ag. 1, 2, 3, 4, 5, გვ. 54.

¹⁰¹ A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., გვ. 27; Т. А. Раевская. К вопросу о методе датировки Сасанидских гемм. დასახ. კრ., გვ. 263—267.

¹⁰² М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 268—269.

¹⁰³ რომბისებრი ბეჭდების თარიღზე ქ. ჯავახიშვილიც ამავე აზრისაა, იხ. დასახ. ნაშრ., გვ. 17.

ვართა მიერ, არ უნდა გვიძნელდებოდეს მსგავსი გამოსახულებანი აღრესასანურ ხანას მიეკუთვნოთ.

ასეთივე ფრთოსანი არსების მეორე გამოხატულება აშკარა გვიანდლობის ნიშნებს ატარებს (№ 37). კვეთა შესრულებულია უხეში ხაზებით, პოზას აკლია ბუნებრიობა, არსებას ხელში უჭირავს საინვესტიტურო გვირგვინი, რომელზეც ბაფთები სასანური გემებისათვის დამახასიათებელი პირობითი, კიბის მსგავსი ხაზებით არის გამოხატული.

გმირისა და ცხოველის ბრძოლა გვხვდება ორ გემაზე. ერთგან გმირი დგას შუაში, გრძელი სამოსი აცვია და ხელეობით უჭირავს მის აქეთ-იქით მოთაცსებული დამარცხებული ლომები (გემა № 52). ლომები თავდაყირა არიან გამოხატულნი. მსგავსი გამოხატულებები ხშირად გვხვდება სასანურ ძეგლებზე. მეორე ცალზე გმირი ებრძვის უკანა ფეხებზე შემდგარ ლომს (გემა № 89). ეს უკანასკნელი გამოხატულება ძალზე ტლანქია. ცხოველის და ადამიანის პოზები უსიცოცხლო და არაბუნებრივია. არ იგრძნობა დინამიკა. ლომი უკანა ფეხებზეა შემდგარი. მაგრამ იგი ნახტომის გასაკეთებლად კი არ არის მომზადებული, არამედ, უბრალოდ ოსტატს იგი აყირავებულად ჰყავს წარმოღვენილი. ეს ნივთი, ვფიქრობთ, გვიანდელი, დაკნინებული ხელოვნების აშკარა ნიმუშია.

საგანგებოდ გვინდა შევეხოთ № 55 გემის გამოხატულებას. მ. მაქსიმოვა აქაც ხელდავდა გმირის ბრძოლას ორ ურჩხულთან¹⁰⁴. ჩვენი აზრით, აქ სხვა გამოხატულებასთან უნდა გვეკონდეს საქმე. სახელობრ, გემაზე გამოსახულია მამაკაცი, რომელსაც ცალ ხელში ქისის მსგავსი ნივთი უჭირავს. თავდაპრველად ჩვენ ვფიქრობდით, რომ ეს იყო ფრთოსანი ეროტი, სანათურით ან გვირგვინით ხელში. მსგავსი გამოხატულებები ხშირია სასანურ გემებზე¹⁰⁵. მარცხენა მხარეს გამოხატული მოგრძო საგანი იმ შემთხვევაში შეიძლება ფრთად მიგვეჩნია, თუ წარმოვიდგენდით, რომ არსება ტანით პროფილში მარჯვნივ დგას. დაკვირვებით შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ მამაკაცი ტანით პირდაპირ არის გამოსახული, აქეთ-იქით გაშვერილ ხელებში, ერთში — ქისა, მეორეში კი მოსახანნი უჭირავს, რომლის ჩამოკიდებული კალთები თავდაპირველად

¹⁰⁴ М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 272, № 85.

¹⁰⁵ А. Д. Н. Виваг. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 6, ВК 2 3, 4.

დაკეცილ ფრთას მივამსგავსეთ. ვფიქრობთ, რომ ეს არის ანტიკურ გლიპტიკაში ფართოდ გავრცელებული ჰერმესის გამოსახულების გამოძახილი. სტილისტური თვალსაზრისით გემა აშკარად სასაზურ ძეგლებს უაზლოვდება.

ქალის გამოხატულება ერთ საბეჭდავზე გვხვდება (№ 50). ქალს გრძელი, წვრილი ნაოქებით დაფარული სამოსი აცვია. ჩვეულებრივ, ქალის ამგვარ გამოხატულებებს უკავშირებენ ქალღმერთ ანაჰიტას, ერთ-ერთ ყველაზე უფრო პოპულარულ ღვთაებას, სიყვარულისა და ნაყოფიერების სიმბოლოს. მასში გაერთიანებული იყო ანტიკური ვენუსის და სემიტური წარმოშობის ქალღმერთ ნანას თვისებები¹⁰⁶. ანაჰიტა ამავე დროს სამეფო დიდების მფარველადაც ითვლებოდა, ამიტომაც საინვესტიტურო სცენებში ხშირად ფიგურირებს ლოტოსის ყვავილი, ანუ მზის ყვავილი, რომელიც მისი ატრიბუტი იყო¹⁰⁷. ანაჰიტას ზოგჯერ ფრთებითაც გაჩოხატავდნენ, ამიტომ მეფეთა და წარჩინებულთა პორტრეტების ქვეშ გამოხატულ ფრთებს ხშირად აგრეთვე ანაჰიტას კულტს უკავშირებენ¹⁰⁸. ზოგჯერ თვით ანაჰიტასაც ან მისი მფარველობის ქვეშ მყოფ ქალს ყვავილით ხელში გამოხატავდნენ. თუმცა ჩვენს საბეჭდავზე ქალს ყვავილი არ უჭირავს, მაგრამ ამ ქალღმერთს გრძელი ნაწნავებითა და მთლიანად გრძელ, ნაოქიან სამოსში შებურულს ხშირად ვხვდებით¹⁰⁹. ამიტომ ჩვენი გამოხატულებაც, ვფიქრობთ, ამ ღვთაების ან მისი წრის გამოხატულებებს უკავშირდება.

№ 51 მთლიანი ქვის ბეჭედზე გამოხატულია მამაკაცი, რომელსაც მოკლე, ნაოქიანი სამოსი აცვია და ხელში ბარსმანის (სამყურას) კონა უჭირავს. ჩვეულებრივ ასე გამოიხატებიან სასანელი მოგვები, საკურთხეველის წინაშე, მხოლოდ მათგან განსხვავებით, აქ მამაკაცს მოკლე სამოსი აცვია. გამოხატულებას მრავალი ანალოგია ეძებნება როგორც შინაარსით, ისე შესრულების მანერის მხრივ.

საინტერესოა № 54 საბეჭდავი. აქ გამოხატულია მსხვერპლად შეწირვის სცენა. მამაკაცი (მოგვი) გრძელ სამოსში შემოსილი ბარსმანის კონით ხელში დგას საკურთხეველის წინაშე, ხოლო

¹⁰⁶ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 25.

¹⁰⁷ Ph. Ackermann. დასახ. ნაშრ., გვ. 794.

¹⁰⁸ K. Machačel. Топевника древней Грузии (სალოქტორო დისერტაცია). 1973, გვ. 230—31.

¹⁰⁹ Ph. Ackermann. Sasanian Seals. SPA, I, გვ. 795.

მის უკან — შესაწირად გამზადებული ცხვარი. ეს უძველესი ბიბლიური თემა ფართოდ არის გავრცელებული სასაზღვრო ძეგლებზე.

ფ ა ნ ტ ა ს ტ ი კ უ რ ი ა რ ს ე ბ ე ბ ი: საკმაოდ ხშირად ევხედება ფრთოსანი რაშების გამოხატულებანი (№№ 4, 39, 40). ერთგვაროვნადაა გადმოცემული სხეულის მოყვანილობა, დრუნჩები, მეტნაკლები დახვეწილობით არის დამუშავებული კიდურები და ჩლიქები. ზოგ გამოხატულებაზე მკაფიოდ ჩანს, რომ რაშს ცალი ფეხი აწეული აქვს. ეს პოზა, როგორც სხვა რიგის ძეგლებიდანაა ცნობილი, რელიგიური თაყვანისცემის ნიშანია. ყველგან ერთგვაროვნად არის გამოხატული სტილიზებული, წინ ყანწისებრად გადმოხრილი ფრთა. ფრთოსანი რაშის პროტომაცე (№ 45) დეტალები ანალოგიურად არის გადმოცემული. ფ. აკერმანის მიხედვით, ცხენის გამოხატულება და ფრთოსანი რაშიც დაკავშირებულია მზისა და მთვარის კულტებთან, ზოგჯერ კი, როდესაც მათ გამოხატულებას თან ახლავს ასტრალური ნიშანი, შესაძლოა, ისინი პეგასის თანავარსკვლავედს გამოხატავდნენ¹¹⁰.

გრიფონის გამოხატულება ერთი შეხედვით ფრთოსან რაშს წააგავს. მაგრამ ასე ჩანს მხოლოდ დაუხვეწავ ნამუშევრებზე. ამ ფანტასტიკურ არსებაში შერწყმულია ლომისა და არწივის სახე. ყურადღებას იქცევს სხვაგვარად მოხაზული ყურები, ნისკარტით დაბოლოებული თავი და კიდურებზე ხაზგასმული დიდი კლანკები. დამახასიათებელია გრიფონების ზემოთ აწეულ კუდეებზე შებმული პატარა ბაფთები. (№ 41, 81, 82). ფ. აკერმანის მიხედვით გრიფონი განასახიერებს მზის ორმაგ სახეს¹¹¹.

გოპატშაჰი, უძველესი სინკრეტული ღვთაება, რომლის კულტი მახლობელ აღმოსავლეთში აქემენიდური ხანიდან ფართოდ გრცელდება¹¹². ეს არის ქვედა ტანითა და კიდურებით ხარი, ხოლო ტანის ზედა ნაწილით და თავით ადამიანი. დაუხვეწავ ნამუშევრებზე ზოგჯერ ჭირს მისი გარჩევა სფინქსისაგან, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ ის, რომ გოპატშაჰი მამრობითი სქესის ღვთაებაა (ამას ადასტურებს მისი წვეროსანი სახე), ხოლო სფინქსი — ძულოზისა და ადამიანის შერწყმა¹¹³. მკვლევართა ნაწილი მიიჩნევს, რომ

¹¹⁰ Ph. Ackermann. დასახ. ნაშრ., გვ. 789.

¹¹¹ იქვე, გვ. 789—790.

¹¹² გოპატშაჰის შესახებ იხ. К. В. Тревер. Гопатшах-пастух-царь, ТОБЭ, II, 1940, გვ. 71—85.

¹¹³ R. G o b l. დასახ. ნაშრ., გვ. 11.

გემებზე ამ სიუჟეტის პროტოტიპი უნდა ყოფილიყო პერსპექტივის ქსერაქსეს კისკარი¹¹⁴.

ჩვენს გემაზე (№ 80) გოპატშაჰი გამოხატულია ტანით პროფილში მარჯვნივ და თავით პირდაპირ. თავის აქეთ-იქით ორი მოხრილი ფრთა მოჩანს. ადამიანური სახე და ცხოველური სპეული სქემატურად, უხეშო ხაზებით არის გადმოცემული.

№ 17 მთლიანი ქვის ბეჭედზე გამოხატულია ახალგაზრდა მამაკაცის თავი პროფილში მარჯვნივ, რომელსაც თავზე მაღალი თავსაბურავი ახურავს. თავსაბურავი გრიფონის პროტომით არის დაბოლოებული. მსგავსი თავსაბურავები, ცხოველთა და ფანტასტიკურ არსებათა თავებით და პროტომებით დაბოლოებული, ძალზე გავრცელებულია სასანური ხელოვნების ძეგლებზე და ძირითადად მეფეთა და წარჩინებულთა პორტრეტებზე გვხვდება. თავსაბურავებზე ეს ელემენტი განსაკუთრებით გავრცელდა IV ს-იდან და ღვთაებათა ზომორფულ გამოხატულებებს წარმოადგენდა. საკიროა ალინიშნოს, რომ ჩვენი გამოხატულება ძლიერ დაზიანებულია. ამიტომ ძნელი სათქმელია, თუ როგორი იყო მისი ქვედა ნაწილი. შესაძლოა ეს მართლაც პორტრეტული გამოხატულება იყო; მაგრამ შესაძლოა თავს ზურგის მხრიდან კიდევ ჰქონდა რაიმე არსების სახე, მაგ., ცხენისა, და გამოსახულება მთლიანად გრილის მსგავს ფანტასტიკურ არსებას წარმოადგენდა. მსგავსი გრილის გამოხატულება ბრიტანეთის მუზეუმიდან ზედა ნაწილით ძალზე ემსგავსება ჩვენი გამოხატულების შემორჩენილ ნაწილს¹¹⁵.

ცხოველები, ფრინველები და მცენარეები. ცხოველთა სახეებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ლომის გამოხატულებანი. ლომი იყო ძლიერების სიმბოლო, მზის ღვთაების ერთ-ერთი სახე. ყველაზე გავრცელებულია მწოლიარე ლომის გამოსახვა, რომელსაც ტანი პროფილში მარჯვნივ აქვს მიმართული, თავი კი პირდაპირ. სწორედ ამგვარად არის გამოხატული იგი № 32 და № 63 გემებზე. ამგვარ გამოხატულებებზე დამახასიათებელია ლომის სახის ერთგვარად გააღამიანურებული გამოჩენილობა. ეს თვისება მაშინაც კი შეიმჩნევა, როდესაც თავი ძალზე სქემატურად არის წარმოდგენილი. ჩვენს № 32 საბეჭდავზე ლომის გამოხატუ-

¹¹⁴ A. D. H. Bivar, დასახ. ნაშრ., გვ. 27.

¹¹⁵ იხ. A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 26, Mg1.

დენსა თან ახლავს მორიელის გამოხატულება¹¹⁶. ა. ბივარი: აზრით, ლომის გამოხატულებანი რომაულ მითრიაიზმს შეიძლება დაუყავნირდეს¹¹⁷.

კუზიანი ხარი — ზებუ ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული თემა სასანური საბეჭდავებისა. ზებუს სხეული ხარებისა და სხვა ჩლიქოსანი ცხოველების მსგავსად გამოიხატება. ხშირად კისერი და ფერდები ხაზებითაა დაღარული, რქები მოკლე და მოხრილია, ღრუნი — დამახასიათებლად მოხაზული, ხოლო კუზი — სოკოსებრი მოყვანილობის, ძალზე პირობითად გადმოცემული. ზოგჯერ გვხვდება ფრთოსანი ხარებიც; დაუდევრად შესრულებულ ცალეზე ხანდახან ქირს გარჩევა, მოკლე ფრთა არის თუ კუზი. ფ. აკერმანის მიხედვით, ზებუს გამოხატულება ფართოდ გავრცელებულია მართული ხანიდან, უკავშირდება ღეთაება მას (Mah) და უძველეს ხალხს კულტს, ხოლო მისი მეშვეობით — მარცვლეულისა და საქონლის ნაყოფიერების უძველეს ღეთაებას¹¹⁸.

ჩვენს მიერ განხილულ გემებს შორის შეგვხვდა საბეჭდავი ძალზე სქენატური, გაურკვეველი გამოხატულებით — № 49 (მ. მაქსიმოვა ასეც წერს: გაურკვეველი, სტილიზებული გამოხატულება¹¹⁹). ცხოველთა თავებისა და ნიღბების გამოხატულებათა შორის მრავალფეროვნებით ხარის თავის სქენატურ გამოხატულებას, რომელზეც ჯერ კიდევ მინიშნებულია დეტალები: დახრილი ყურები, რქები, ღრუნი. შემდეგ სხვა გამოხატულებებზე სქენატიზაცია მატულობს¹²⁰: დაბოლოს, ჩვენს ეგზემპლარზე, სადაც აშკარად იგივე ხარის თავია გამოხატული, იგი სრულიად მშრალი სქემის სახით არის წარმოდგენილი.

სხვა ჩლიქოსანი ცხოველებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანია ევრძის გამოხატულება. იკონოგრაფიულად ევრძის გამორჩევა სხვა ჩლიქოსანი ცხოველებისაგან ხერხდება მისი რქების გამოსახვის მანერით. მას თავი ყოველთვის პროფილში მარჯვნივ აქვს მიბრუნებული და მოხრილი, ჩაგრეხილი რქები თავის აქეთ-იქითაა გადაღუნული. ცხვარი ღეთაება ჰვარნას (წარმატების) განსახიერება

¹¹⁶ ფ. აკერმანის მიხედვით ლომისა და მორიელის გამოხატულება დაკავშირებულია წელიწადის დროთა მონაცვლეობასთან, კერძოდ, ზაფხულის შემოდგომით შეცვლას გამოხატავს. იხ. Ph. Ackermann. დასახ. ნაშრ., გვ. 799.

¹¹⁷ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

¹¹⁸ Ph. Ackermann. დასახ. ნაშრ., გვ. 796.

¹¹⁹ М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 266.

¹²⁰ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 16. EO—5,6.

იყო¹²¹. იგი ვრთერაგნას და სხვა ღმერთების თანმხლები პირია, და რაც მთავარია, სასანიანთა დინასტიის წარმოშობის მითთან არის დაკავშირებული. როდესაც არდაშირი, პაპაის ძე, გაიტაცებს პართი მეფე არტაბანის კარიდან სამეფო ღირსების ნივთებს და გაიქცევა, მას მწევრები დაედევნებიან; როდესაც მღევრები დაინახავენ, რომ არდაშირს ფეხდაფეხ მისდევს ვეებერაელა ლამაზი ცხვარი, რომელიც შემდეგ მას ცხენზეც კი შემოუჭდება), ისინი დევნას შესწყვეტენ. ამ ცხვრის სახით არდაშირს ღვთაება ჰვარნა მოეცლინაო და ჩვენ მის წინაშე უძღურნი ვართო¹²². სწორედ ამის გამო ჰვარნა სამეფო ღიდეების სიმბოლოდაც იქცა. მას გამოხატავდნენ სამეფო ბაფთებითა და ფრთებით შემკულს. ჩვენს გენაზე ჰვარნას ბიუსტია გამოხატული (№ 46) ყელზე ბაფთითა და მხარზე ვარსკვლავით შემკული.

ფაშატი ცხენი, რომელიც № 47 საბეჭდავზეა გამოხატული, სტილისტურად ძალზე უახლოვდება ძუ მგლის გამოხატულებას (რომელთან და რემთან ერთად), რომელიც ანტიკური გლობტიკიდან უნდა იყოს შემოსული და ფართოდ გავრცელებული არანულ საბეჭდავებზე. ეს მაგალითი აშკარად გვიჩვენებს, რომ ხშირად კობრივბის დროს დეტალების არასწორად გაგება ან თანდათანობით შეცვლა ხდებოდა ხოლმე¹²³. ცალკეული დეტალებით ეს გამოხატულება, ისევე როგორც ძუ ლომის გამოხატულებანი, უახლოვდება ზემოთ ნახსენებ სიუჟეტის ამსახველ გემებს. ისეთივე სტილიზებულად წაგრძელებული მოქნილი სპეული, მოხრილი კისერი და დაბლა დახრილი თავი. ფეხებს შორის ადრე გამოხატული პატარა ბავშვების გამოსახულებანი კი არ იყო სწორად დანახული და გაგებული, და ამის გამო თავდაპირველად ორ. მცირე მრგვალთავიან სვეტისებრ ნიშანს ათავსებდნენ (ბავშვების სხეულების მაგიერ)¹²⁴. შემდეგ კი, ცხენის შემთხვევაში კვიცის, ლომის შემთხვევაში კი ლეკვის გამოსახვა დაიწყეს.

ხარ-ირემი ადვილი გასარჩევია მისი განტოტვილი რქების გამო (№№ 21, 38, 78), ხშირად იგი მწოლიარე გამოიხატება, ტანით მარ-

¹²¹ The Kārname—i Artakhshir Pāpakan; Ed. by. D. D. P. Sanjana, Bombay, 1896; მითითებულია А. Я. Борисов, В. Г. Луконин, დასახ. ნაშრომის მიხედვით, გვ. 37.

¹²² А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ. გვ. 37.

¹²³ იხ. ჩვენი გამოხატულების ანალოგიები კატალოგის № 47-თან.

¹²⁴ А. Д. Н. Вивар. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 12, ЕА 1, 2, 3.

ქენივ და თავით კი ზურგისაკენ მიბრუნებული. ეს პოზა საერთოდ ძალზე დამახასიათებელია სხვადასხვა ჩლიქოსანი ცხოველებისთვის სასაანურ ხელოვნებაში. ფური ირემი უფრო ძნელი გასარჩევია გარეული თხებისაგან, რადგან მასაც მოკლე წვეტიანი რქებით გამოხატავენ. ანტილოპები და გარეული თხები გრძელი, წვრილი, პარალელურად უკან გადახრილი რქებით გამოიხატებიან (№№ 29, 48). მთის ჭიხვი, იბისი ადვილად შეიძლება გამოვიცნოთ. მისი მძიმე, ხშირად დაღარული რქები უკან გადახრილია და თითქმის ცხოველის ზურგს ეხება. წვრილფეხა ჩლიქოსანი ცხოველები, თიკნები, ქურციკები ჩვეულებრივად ნახტომის ან სირბილის მდგომარეობაში არიან ხოლმე გამოხატულნი (№№ 27, 79, 109). საკმაოდ ხშირია მცირე მღრღნელი ცხოველების გამოხატვა (კურდღელი, თავგი). მათი სხეულები ერთგვაროვანი ტექნიკით არის შესრულებული. ტანის წინა და უკანა ნაწილი მცირე ჩაღრმავებებით არის მინიშნებული, შუაში კი მათი შემაერთებელი პატარა ღარია ამოჭრილი (№№ 7, 25, 26).

აღსანიშნავია, რომ ცხოველთა გამოხატვაში იგრძნობა სასაანელი ქვის მჭრელების დიდი ოსტატობა. ისინი კარგად იცნობენ ცხოველთა ბუნებას. მაშინაც, კი, როდესაც გამოხატულება დიდი სიფაქიზით არ გამოირჩევა, პოზები და მოძრაობა ბუნებრივია ხოლმე. ყოველთვის ხაზგასმულია ამა თუ იმ სახის ცხოველის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანი. განსაკუთრებით თავისებურია ცხოველების თავისა და თვალის გამოსახვის მანერა. გაზიდული, ხშირად ზომავზე მეტად დიდი თვალები ძალზე მეტყველ ღა მიმზიდველ იერს აძლევენ მათ.

საგანგებოდ უნდა აღვნიშნოთ პატარა გარეული ვირის გამოხატულება სარდიონის საბეჭდავზე (№ 24). ნამუშევარი გამოირჩევა სიმკვეთრითა და სიფაქიზით. გარეული ვირი ძალზე გავრცელებულ სიუჟეტია სასაანურ სიმბოლიკაში. იგი ძლიერი გრძნობის მფარველად ითვლებოდა და მეფეთა ნადირობაში აუცილებლად მონაწილე ცხოველი იყო¹²⁵. დახვეწილობით გამოირჩევა აგრეთვე გემა № 18, რომელზეც დათვია გამოხატული. ფ. აკერმანი დათვის გამოხატულებას დიდი დათვის თანავარსკვლავედთან აკავშირებს¹²⁶. ხშირად კირს დათვის და ტახის გამოხატულებათა გარჩევა, მათი

¹²⁵ R. G ö b l. დასახ. ნაშრ., გვ. 9.

¹²⁶ Ph. A c k e r m a n n. დასახ. ნაშრ., გვ. 804.

ძირითადი მოხაზულობა პირობითად მსგავსია ხოლმე. დაუდევრად შესრულებულ ცალებზე ძნელია დინგის, ჩლიქებისა და ეშვის გარჩევა, რითაც განასხვავებენ ტახს. ტახი ვრეტარაგნას ერთ-ერთი სახე იყო, ასე, ჩვენი № 72 გამოხატულება ხახადანებულ ცხოველს გამოხატავს. ძალზე ჰგავს ანალოგიურად შესრულებული ტახისა და დათვის თავებს. ვფიქრობთ, რომ უფრო დათვია, რადგანაც ეშვი არ არის მინიშნებული¹²⁷.

ცალკე შეიძლება გამოიყოს კატის ოჯახის ცხოველთა ჯგუფი (შესაძლოა, ჯიქია ან აფთარი). მათ ერთგვაროვნად ამოწნეკილი ზურგი, მრგვალი თავები, მოგრძო დიდი თვალები აქვთ; თითქოს პარვით მიემართებიან (№№ 74, 75, 84).

ფრინველებიდან სასანურ სიმბოლიკაში ყველაზე მნიშვნელოვანია არწივი. იგი მზის ღვთაების ერთ-ერთი სახეა და, ბუნებრივია, ოფიციალურ სიმბოლიკაშიც მიღებული იყო, როგორც ძლიერების განსახიერება. გავრცელებული იყო აგრეთვე მიმინოს გამოხატულება, რომელიც მეფეთა ნადირობის დროს აუცილებელ თანმხლებს წარმოადგენდა (№ 61). არწივს, მიმინოს და სხვა მტაცებელ ფრინველებს ჩვეულებრივ გამოხატავდნენ მარჯვნივ თავმიბრუნებულებს, ტანით პირდაპირ და ნახევრად ფრთებგაშლილებს. (№№ 61, 76, 87). წერტილი ფრინველებიდან ფართოდ არის გავრცელებული მტრედის გამოსახვა. იგი ნაყოფიერების ქალღმერთის ანაპიტას ატრიბუტია¹²⁸ (საინტერესოა, რომ ანტიკურ ხელოვნებაში მტრედი კორა — პერსეფონეს და აფროდიტეს ატრიბუტია). ხშირია სასანურ გემებზე ჰაობის ბინადარი ფრინველების — იხვის, ზატის, წეროს და სხვ. გამოხატულებანი (№ 15, 16, 76).

მორიელის გამოხატულებები გვხვდება როგორც ცალკე, ისე წყვილად, თაემეჩევეთ, აგრეთვე სხვა ცხოველებთან ერთად. იგი ასტრალურ კულტებს უკავშირდება¹²⁹. მორიელი ყოველთვის კულმობრლია გამოხატული (№№ 58, 59).

სასანური გლობტიკისათვის ძალზე დამახასიათებელია წყვილი ცხოველების გამოხატვა, რაც ფ. აკერმანის მიხედვით, ღვთაებათა ორმაგ ბუნებას და მნათობთა თაყვანისცემას უკავშირდება¹³⁰.

¹²⁷ მსგავსი ტახების გამოხატულებანი ცნობილია სტუკურ ფილებზე და ლითონის ჭურჭელზე იხ. P. Фрай. Наследие Ирана. გამოსახ. № 111.

¹²⁸ Ph. Ackermann. დასახ. ნაშრ., გვ. 794.

¹²⁹ Ph. Ackermann. დასახ. ნაშრ., გვ. 804.

¹³⁰ იქვე, გვ. 790.

გვხვდება როგორც ერთგვარი, ისე სხვადასხვა ცხოველების წყვილები. № 3 გემაზე გამოხატულია ორი ცხვრის შეზრდილი პროტომა. ძალზე საინტერესოა სიცოცხლის ხესთან გამოხატულა წყვილი კუზიანი ხარების შეზრდილი პროტომები. ვფიქრობთ, ეს თემა უძველეს აღმოსავლურ რელიგიურ რწმენებს, კერძოდ, ქრონიკურ ღვთაებებს უკავშირდება. სიცოცხლის ხის აქეთ-იქით მოთავსებული ცხოველთა გამოხატულებანი ამქვეყნიური და იმქვეყნიური ცხოვრების კავშირზე უნდა მიუთითებდეს (№ 44).

ფართოდ იყო გავრცელებული ზებუნა და ლომის ერთად გამოხატვა: ჩვენს საბეჭდავზე ეს თემა საკმაოდ მაღალი ოსტატობით, დახვეწილად არის შესრულებული (გემა № 23). ვ. ლუკონინი ამ სიუჟეტს განმარტავს როგორც ლომის თავდასხმას ზებუნაზე¹³¹. ფ. აკერმანი კი ცხოველთა ამგვარ თავშექცევით განლაგებას ისევ მზის როტაციის ამსახველ სიმბოლიკას უკავშირებს¹³², კერძოდ, გაზაფხულის მიერ ზამთრის გაძევებას. ჩვენს გამოხატულებაზე ორივე ცხოველი მკაფიოდ არის ასახული, ჩანს ძლიერი, დაკუნთული სხეულები (ლომი თითქოს ნახტომისთვის ემზადება), მაგრამ მაინც ისინი ერთმანეთისაგან თითქოს განყენებულად დგანან. აღსანიშნავია, რომ მათ შორის ცეცხლის საკუროთხევლის სქემატური გამოხატულებაა ამოკვეთილი.

მცენარეული მოტივი, კერძოდ სტილიზებული მცენარის ყლორტები და ყვავილები ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია სასანდრი ხელოვნებისა. მსგავსი ორნამენტული სამკაული ამკობს ლიოთნის ქურჭელს, კერამიკას, კედლის სტუკოს და ხშირად გვხვდება გლიბტიკურ ძეგლებზეც. ჩვენს მასალაში შევხვდეთ ფრთებში ჩასმული სტილიზებული ტიტის ყვავილი (№ 56), საძფურ-კლიანი ყვავილი ბაფთების არშიით შემკული (№ 30), აკანთის პალმეტი, ოთხფურცლიანი ყვავილი და სხვა მცენარეები¹³³. ბაფთებსა და ფრთებში ჩასმულ ყვავილებს ჩვეულებრივ ქალღმერთ ანაჰიტას უკავშირებენ.

ზემოთ ნახსენებ ცხოველთა და ფანტასტიკურ არსებათა გამოსახულებებს ხშირად თან ახლავს ასტრალური ნიშნები: ნახევარმთვარე-

¹³¹ А. Я. Борнсов. В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., № 737, 741.

¹³² Ph. Askerman. დასახ. ნაშრ., გვ. 799.

¹³³ მსგავსი მცენარეული მოტივები ხშირია ლიოთნის ქურჭლის ორნამენტურა. იხ. Б. И. Маршак. Согдийское искусство. М., 1971, ტაბულები; V. G. Lukonin, Iran II, Genève, 1967, №№ 156, 160, 195, 203.

რე ან ვარსკვლავი, ზოგ შემთხვევაში კი ორივე ერთად. ა. ბივარის აზრით, ამ ნიშნების კომბინირებით მფლობელები ახერხებდნენ, შეზღუდული თემატიკის პირობებში, თავისი საბეჭდავები გამოერჩიათ და განესხვავებინათ ერთმანეთისაგან¹³⁴. ცხოველთა გამოხატულებების ზემოთ ხშირად ნახევარწრიულად ამოკვეთილია ხოლმე წერტილოვანი ხაზი, როგორც ჩანს, წარწერის იმიტაცია. ტრადიციულად მსგავს გამოხატულებებს უნდა ახლდეს წარწერები, უფრო ხშირად რელიგიური ფორმულები, ღმერთებისადმი მიმართუანი, როგორც ჩვენს ძეგლებზე მხოლოდ სამ შემთხვევაში გვხვდება (№№ 18, 32, 39). ხოლო უფრო ფართო მოხმარების, მდარეხარისხოვან საბეჭდავებზე წარწერის ადგილას ხშირად მის მიბმევას, წერტილოვან ხაზს გამოხატავდნენ. ყველაფერი ეს კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს ამ გამოხატულებათა დაკანონებულ, სიმბოლურ მნიშვნელობას.

მნათობების გამოხატულებანი ცალკეც საკმაოდ ხშირია, უფრო მეტად ბრინჯაოს ფარაკიან ბეჭდებზე ან მინის ჩამონასხამებზე. გვხვდება ჯვრის გამოხატულებანიც. ჯვრის გამოხატულებიანი ბეჭდები შეიძლება ადგილობრივ ნაწარმადაც მივიჩნიოთ. მაგრამ საყურადღებოა, რომ ეს მოტივი სასანურ გლიპტიკურ ძეგლებზეც ფართოდ არის გავრცელებული. მას შემდეგ რაც შაპურ I-ისა და ნერსეს დროს ირანში დიდძალი ქრისტიანული მოსახლეობა დასახლდა, იქ ქრისტიანობა საკმაოდ ფართოდ გავრცელდა, არა მხოლოდ უცხოური წარმოშობის, არამედ თვით ირანულ მოსახლეობაში, განსაკუთრებით კი ქალაქის ხელოსანთა შორის¹³⁵. სწორედ ამ პერიოდიდან სასანურ სიმბოლიკაში ფართოდ მკვიდრდება ჯვრის გამოსახულებანი ან მარტო, ან კიდევ შერწყმული სხვა სიმბოლოებთან. როგორც ა. ბივარი ამბობს, ჯერჯერობით ვერ დასტურდება, რომ მსგავსი გამოხატულებების შემცველი საბეჭდავები მხოლოდ ქრისტიანულ მოსახლეობას ეკუთვნოდა, რადგან ზოგიერთ მათგანზე ზოროასტრული შინაარსის წარწერებია¹³⁶.

ბოლოს უნდა შევჩერდეთ სასანურ გემებზე ფართოდ გავრცელებული „ნიშნების“, ანუ ე. წ. მონოგრამების გამოხატულებებზე. მკვლევრები მათ სხვადასხვანაირად ხსნიან. ე. პერცფელ-

¹³⁴ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 27.

¹³⁵ Н. Пигулевская. Города Ирана в раннем средневековье, 1956, М.-Л., с. 293—294.

¹³⁶ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 29.

დის აზრით, ეს ნიშნები წარმოადგენენ მფლობელთა სახელების მიხედვით შედგენილ მონოგრამებს¹³⁷. მომავალში ეს ვარაუდი არ დადასტურდა, მაგრამ სახელწოდება „მონოგრამები“ პირობით შემორჩა. ფ. აკერმანი ამ ნიშნების გამოსახვას კვლავ ასტრალურ კულტებს უკავშირებს¹³⁸. ზოგი მეცნიერი ემბლემებად მიიჩნევს და თვლის, რომ თავდაპირველად ეს იყო მომთაბარე ირანელების საქონლის დასანიშნი დამლები¹³⁹. ე. პორადას ისინი მომთაბარე ნონაილების სახლის ნიშნებად მიაჩნდა¹⁴⁰. საინტერესოა გ. პუგაჩენკოვას მოსაზრება. იგი ამ ნიშნების გარკვეულ ჯგუფს საგვარეულო დამლებად თვლის, ამავე დროს აღნიშნავს, რომ ზოგი მათგანი ცეცხლის ტაძრების სიმბოლურ გამოსახულებებად უნდა მივიჩნიოთ¹⁴¹. ვ. ლუკონინი ვრცლად შეისწავლის ნიშანთა ტიპებს და გამოყოფს სამ ძირითად ჯგუფს: ნიშნები, რომლებიც ძირითადად ჩნდება მეფეთა და მათი ოჯახის წევრების თავსაბურავებზე; ნიშნები წარჩინებულთა და ტაძრის მსახურთა თავსაბურავებზე და ნიშნები, რომლებიც დამოუკიდებლად გამოიხატება საბეჭდავებზე. ამ უკანასკნელთ-ისიც ზოროასტრული ტაძრების ნიშნებად მიიჩნევს¹⁴².

ჩვენს მასალაში ძირითადად ვ. ლუკონინის მიერ მესამე ჯგუფში გაერთიანებულ ნიშნებს ვხვდებით. ამ ნიშანთა ძირითადი, აუცილებელი ელემენტი არის ზემოთ მოთავსებული ნახევარმთვარე, შემდეგ ჯვრისებრი ლერძზე. სხვადასხვანაირი კომბინაციებით განლაგებული გარეთ გადმოხრილი რკალები. ერთ გემაზე, რომელიც დახვეწილი შესრულებით გამოირჩევა, უფრო რთული ნიშანია გამოხატული: ზემოთ ნახევარმთვარე და ვარსკვლავი, შემდეგ ვერტიკალური ლერძი და მის ქვემოთ სიმეტრიული, გულის ფორმის ნიშანი, რომლის წვეროდანაც ორივე მხარეს ჩაკეცილი ბაფთები გამოდის (№ 31).

¹³⁷ Ern. Herzfeld. Kushano-Sasanian Coins. «Memoirs of the Archaeological Survey of India, № 38, Calcutta, გვ. 17; მოთითებულია А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ. მიხედვით, გვ. 38.

¹³⁸ Ph. Askermann. დასახ. ნაშრ., გვ. 805.

¹³⁹ A. D. H. Bivar, დასახ. ნაშრ., გვ. 27.

¹⁴⁰ Ed. Porada. Iran ancien. Paris, 1963, გვ. 221.

¹⁴¹ Г. А. Пугаченков. Материалы по восточной глиптике. Труды Сагу, вып. CXI, Археология Средней Азии, Ташкент, 1957, с. 148.

¹⁴² А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. დასახ. ნაშრ., გვ. 39—41.

ჩვენს მასალაში გვხვდება ბეჭდის თვლებად გამოყენებული ქვებისა და მთლიანი ქვის საბეჭდადების თითქმის ყველა ძალიან ძველი ტიპი, დამახასიათებელი სასაზღვრო გლობტიკისათვის.

ბეჭდის თვლებად შემდეგნაირი ფორმის ინტალიოები გამოიყენებოდა:

1. წაკვეთილი კონუსის ფორმის ქვა. რომლის პირი მცირე მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური. მასალად, ძირითადად, ისმარება ნიკოლო და სარდიონი. ეს ფორმა დამახასიათებელია ადრეული ხანის, კერძოდ III—IV სს. ძეგლებისთვის¹⁴³ (ტაბ. XIV, 1).

2. ოვალური ფირფიტა, რომელსაც ზურგი ბრტყელი ან შეზენილი აქვს, პირი კი მცირედ ამობურცული. ამ ფორმისათვის მასალად ძირითადად გამოყენებულია გრანატი (პიროპი და ალმანდინი). იგი, ვფიქრობ, დაახლოებით IV—V სს-თვისაა უფრო დამახასიათებელი (ტაბ. XIV, 2).

3. ბრტყელი ფირფიტა, რომელსაც გვერდები დაქანებული აქვს. პირი დიდ მხარეზეა, ზურგი კი მცირეზე. პირი ბრტყელია და ოვალური. მასალად ამ ფორმისათვის ყველაზე ხშირად გამოიყენება ლაქვარდი, შემდეგ კი სარდიონი. ამავე ფორმის ნაირსახეობად შეიძლება გამოვყოთ, ოვალური ფირფიტები, რომელსაც სწორი გვერდები აქვს, ე. ი. ზურგი და პირი ტოლია. ამ ჯგუფის ქვები, ვფიქრობთ, საკმაოდ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იყო ხმარებაში (ტაბ. XIV, 3; 3a).

4. ოვალური ან მრგვალი ფორმის ქვა, რომელსაც ზურგი ბრტყელი აქვს, პირი კი ძლიერად ამობურცული ე. წ. კაბოშონი. ა. ბივარის მიხედვით, ეს ფორმა გვიანსასაზღვრო და ადრეისლამური ხანისათვის არის დამახასიათებელი¹⁴⁴ (ტაბ. XIV, 4).

5. ოთხკუთხა მოყვანილობის ქვა, რომელსაც წაკვეთილი პირი-მხედის ფორმა აქვს. პირი მცირე მხარეზეა, ბრტყელია და კვადრატული. ეს ფორმა ჩვენს მასალაში სულ ერთი ნიმუშით არის წარმოდგენილი (№ 14). საყურადღებოა, რომ მსგავსი ფორმა ნაკლებად არის გავრცელებული სასაზღვრო გლობტიკაში და მხოლოდ

¹⁴³ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 21, ტაბ. 1, Bezel A.

¹⁴⁴ იქვე, გვ. 22, ტაბ. 1, Bezel DF-1.

ბოლო ხანებში იქნა გამოყოფილი, როგორც სასაწერო გემებისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი ტიპი¹⁴⁵ (ტაბ. XIV, 5).

მთლიანი ქვის საბეჭდავები. 1. ძირითადი ფორმა არის ე. წ. ელფს-სებრი საბეჭდავები (ტაბ. XV, 6). მათ უმრავლესობას აქვს ნახევრეტი ზონრის გასაყრელად. პირი წაყვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური. უმრავლესობა ასეთი საბეჭდავებისა სადა ზედაპირიანია, თანაბრად გაპრიალებული. ორ შემთხვევაში საბეჭდავების ზურგის მხარე ორნამენტირებულია (ტაბ. XIII, 47). ეს ფორმა, ვფიქრობთ, აგრეთვე ერთელ ქრონოლოგიურ პერიოდს მოიცავს.

2. წაყვეთილი სფეროს ფორმა, უფრო გაზრტყელებულია მცირე ზომის საბეჭდავებისათვის. პირი წაყვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია, ზოგჯერ მრგვალი, ზოგჯერ ოვალური. ამ ფორმის ნაირსახეობა გვერდებშებრტყელებული სფეროს ფორმის საბეჭდავები. ორივე შემთხვევაში დამახასიათებელია ნახევრეტი ზონრის გასაყრელად (ტაბ. XV, 7).

3. გუმბათისებრი ფორმა. ასეთ საბეჭდავებს ძლიერ ამოზრცული და კონოიდური ზურგი აქვთ (ტაბ. XV, 8). პირი ბრტყელია. ნახევრეტი ასეთი ფორმის ქვებზე არ გვხვდება. გუმბათისებრი ფორმის ქვა ჩვენთვის ორია ცნობილი საქართველოდან და ორივე ნამუშაღს წარმოადგენს, ე. ი. პირზე გამოჩატულება არ არის ამოკვეთილი. ერთი აღმოჩნდა ურბნისის ნაქალაქარზე, მეორე კი არმაზისხევეში¹⁴⁶. მასალად ყავისფერი აქატია გამოყენებული.

4. მთლიანი ქვისაგან თლილი ბეჭდები (ტაბ. XV, 9, ტაბ. XIII, 50, 83). ამგვარი ბეჭდების რკალი ჩვეულებრივ შიგნიდან ბრტყელია, გარედან ამოზრცული და ზოგ შემთხვევაში დაწახნაგებული, მხრებისკენ ფართოვდება და გადაღის საბეჭდავ ნაწილში, რომელიც რკალის ზედა ნაწილის წაყვეთით მიიღება. პირი ბრტყელია და ოვალური. მასალად აქ გვხვდება აქატი, ფრცხილი, სარდინი. ა. ბივარის მიხედვით ეს ფორმა IV—V სს-თვის არის დამახასიათებელი¹⁴⁷.

5. ლითონის საბეჭდავები ძირითადად ვერცხლისა და ბრინჯაოსია. ზოგი გვერდებშებრტყელებული სფეროს ფორმისაა, ზოგი

¹⁴⁵ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 21—22, ტაბ. I Bezel E.

¹⁴⁶ იხ. მ. ლორთქიფანიძე. საქ. სახელმწ. მუზეუმის გეგმები, II, გვ. 22; ქ. ჭავჭავაძის შვილი, დასახ. ნაშრ., ტაბ. IX ა.

¹⁴⁷ A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 23.

კონოიდური, ყოველთვის აქვთ მოზრდილი ნახვრეტი ზონრის¹⁴⁸ გასაყრელად (ტაბ. XV, 10). პირი ასეთ საბეჭდავებზე უფრო ხშირად ბრტყელია, მრგვალი ან ოვალური. არის თითო-ორიოლა გამონაკლისი, როდესაც პირი ოთხკუთხა მოყვანილობისაა ან კიდევე, კუთხეებმომრგვალებული სამკუთხედის ფორმისა (№ 76). ლითონის საბეჭდავები, უმთავრესად, ჩამოსხმით არის მიღებული.

მასალად ბეჭდებში ჩასმული გემებისა და ქვის საბეჭდავები-სათვის ყველაზე ხშირად გამოიყენებოდა ჯარდიონი, ლაევარდი, გრანატი (ორივე სახეობის, განსაკუთრებით ხშირად — ალმანდინი); გვხვდება ქალცედონი, აქატი, ფრცხილი, იასპი, ნიკოლო, მთის ბროლი, ცხიმა. აღსანიშნავია, რომ გრანატი, ნიკოლო და ლაევარდი მხოლოდ ბეჭედში ჩასმული თვლების სახით გვხვდება.

საკმაოდ ფართოდ არის გამოყენებული მინის ინტალიოები: მოთეთრო, მოყვითალო, მომწვანო, ღვინისფერი, მუქი ლურჯი ფერის მინის და მინის პასტის (ეს უკანასკნელი ლაევარდის იმიტაცია უნდა იყოს). მათზე გამოხატულებები, ძირითადად, ჩამოსხმით არის მიღებული. ზოგიერთ მათგანზე შეინიშნება, რომ ჩამოსხმის შემდეგ გამოხატულება საჭრისით არის გამკვეთრებული¹⁴⁹.

რამდენიმე სიტყვით შევჩერდებით ქვის კვეთის ტექნიკაზე: როგორც ბეჭდის თვლებად გამოყენებულ მაგარი ჯიშის ქვებზე, ისე მთლიანი ქვის საბეჭდავებსა და ბეჭდებზე, გამოხატულებები ძირითადად დაზგაზე, ბრუნვითი ტექნიკით არის ამოკვეთილი. ადრეული, წაყვეთილი კონუსის ფორმის ქვები და აგრეთვე ადრეული საბეჭდავები ყოველთვის ზედმიწევნით გულდასმით არის გათლილი და გამოხატულებანიც მათზე უფრო ფაქიზად არის შესრულებული¹⁴⁹. რაც შეეხება მოგვიანო ხანის მასალას, აქ გვხვდება: როგორც კარგი ნამუშევრები, ისე დაუდევრად შესრულებული ცალეზიც. დაუდევრობა ჩანს არა მხოლოდ გამოხატულების შესრულებაში, არამედ ქვის გათლაშიც. ხშირად, განსაკუთრებით ლაევარდის ინტალიოები არ არის სიმეტრიულად გათლილი, ოვალურ ფირფიტებს არა აქვთ თანაბარი სისქე, ან კიდევე გვერდები არა აქვთ სუფთად შემოთლილი. ვფიქრობთ, ამ რიგის ინტალიოები მოსახლეობის შედარებით უფრო დაბალი ფენებისათვის იყო განკუთვნილი და უფრო იაფფასიანიც იქნებოდა.

¹⁴⁸ ამ ინტალიოების უმრავლესობას პირვანდელი მკვეთრი ფერი დაკარგული აქვს მინის გამოფიტვისა და ირიზაციის გამო.

¹⁴⁹ იხ. ჩვენი კატალოგის №№ 1, 2, 4, 5, 6.

რაც შეეხება თვით გამოხატულებებს, აქ კვეთის მხრივ გამოიყოფა შემდეგი სახეობანი. ერთია ღრმა მოცულობითი კვეთა. რომლის შედეგად სხეულთა ძირითადი ნაკვეთები ღრმულების საბით არის გამოსახული, რაც ანაბეჭდზე მაღალ, მკაფიო რელიეფს და დასრულებულ ფორმებს იძლევა. მეორე სახეობის შესახებ უკვე ბევრი ითქვა. ეს არის აშკარად ზედაპირული, ხაზოვანი კვეთა, როდესაც გამოხატულება სქემატურია და მხოლოდ პირობითი ხაზებით არის მინიშნებული. ასეთი გამოხატულებანი ანაბეჭდზე დაბალ, ბრტყელ რელიეფს იძლევა. რამდენიმე შემთხვევაში მოცულობითი და ხაზოვანი კვეთა ერთად არის შერწყმული.

ბოლოს ყურადღებას იქცევს კიდევ კვეთის გარკვეული სახე. როდესაც ღრმა, უხეში ხაზებით, ან უფრო სწორად ღარებით ხდება კვეთა, გამოხატულებანი არაპლასტიკურია და უსიცოცხლო შთაბეჭდილებას ტოვებს. ამგვარი კვეთა უკვე დაკნინებული, გვიანდელი ხანის ნამუშევრებისათვის არის დამახასიათებელი¹⁵⁰.

გეგმის ფორმაები

ირანული გემებით შემკული ბეჭდების უმრავლესობა — ეს არის აღმოსავლური, კერძოდ, სასანური ირანისათვის დამახასიათებელი ბეჭდები¹⁵¹. მაგრამ არის რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც სასანური გემები ჩასმულია განსხვავებული ტიპის ბეჭდებში. მოკლედ შევჩერდებით მათზე:

ოქროს თხელი ფირფიტისაგან დამზადებული, მაღალბუდიანი ბეჭედი, რომელიც არმაზულ ე. წ. მხრებდაშვებულ ბეჭდებს გვაგონებს, ტაბ. IX (№ 3). მსგავსება ჩანს ფორმაშიც და დამზადების ტექნიკაშიც. მაგრამ ეს უკანასკნელი უფრო დაუდევრად არის ნაკეთები და არმაზისხევის ბეჭდების ფორმების სიმკვეთრე აქ დაკარგულია. ამ ტიპის ბეჭდებში ძირითადად ანტიკური გემები გვხვდება¹⁵². ვფიქრობთ, რომ მსგავსი ფორმის ბეჭედში სასანური გემის აღმოჩენის ეს ერთი შემთხვევა უნდა ასახავდეს იმ მონაცვლეობას,

¹⁵⁰ იხ. ჩვენი კატალოგის №№ 80, 83, 87, 88, 89, 98.

¹⁵¹ М. М. И в а щ е н к о. Грузинские аналоги персепинского кллада. КСИИМК, XVIII, 1947, с. 58—60.

¹⁵² ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები (სადისერტაციო ნაშრ.), გვ. 105—106.

რომელიც IV ს. მეორე ნახევრიდან შეინარსება საქართველოს გლობტიკურ მასალაში. ადგილობრივი ბექელების ეს ფორმა ანტიკური ფორმების ერთგვარი გამოძახილია, ადგილობრივ ნიადაგზე სპეციალურად ვანუთარებული. ამ ფორმის ბექელებს ანალოგიები საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსად არ ეძებნება¹⁵³. ასეთ ბექელებში თავდაპირველად კვლავ ანტიკური გემები ჩანს, შემდეგ ჩნდება საჯა ქვის თვლები. როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ქ. ჯავახიშვილი, ამის მიზეზი უნდა იყოს ამ ხანაში რომაული მასალის შემცირება და ამავე დროს, ირანული მასალის ჯერ კიდევ არაინტენსიური შემოსვლა¹⁵⁴. ხოლო ეს ერთი შემთხვევა მსგავს ბექელებში სასანური გემის აღმოჩენისა ნათლად გვჩვენებს ამ ფორმის ერთგვარად დამაკავშირებელ როლს ანტიკურ ბექელებსა და მოგვიანებით ფართოდ გავრცელებულ აღმოსავლურ ბექელებს შორის.

ადგილობრივი ოქრომპედლობის ნაწარმი უნდა იყოს აგრეთვე № 14 ოქროს ბექედი (ტაბ. IX); სიერთა იერო იგი ანტიკურ ბექელებს ემსგავსება¹⁵⁵, მაგრამ დამზადების ტექნიკით ისევე ადგილობრივ IV ს. ბექელებს უახლოვდება. საყურადღებოა, რომ მსგავსი ფორმის ბექედი არმაზისხევის IV ს. № 19 სამარხშიც იყო აღმოჩენილი¹⁵⁶. ეფიქრობთ, ანტიკური ფორმის გვიანდელ გამეორებასთან გვაქვს საქმე. გემას, რომელიც № 14 ბექედს ამკობს, მრავალი ანალოგიები ეძებნება სასანურ ძეგლებზე.

აქვე გვინდა დავასახელოთ № 74 (ტაბ. X) ბრინჯაოს ბექედი. რომელსაც მ. მაქსიმოვა აგრეთვე I ს. ანტიკურ ბექელებს ამსგავსებს¹⁵⁷. ბექედი მასიურია, უხეშად დაბრტყელებული ბრინჯაოს ღერაკისაგან დამზადებული. ეფიქრობთ, აქაც ადრეული ფორმის გვიანდელი გამეორებაა, მით უმეტეს, რომ გემა № 74 აშკარად სასანურია.

ადგილობრივი ოქრომპედლობის ნიმუშია, როგორც ჩანს, აგრეთვე ბექედი კორბოულიდან, რომლის რკალი და ბუდე გავარსით არის შემკული, ამ მხრივ იგი კვლავ ქართულ ოქრომპედლურ ძეგლებს უახლოვდება (№ 7).

¹⁵³ მ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 28. მხრებდაქანებული ბექელების ადგილობრივი წარმოშობის შესახებ.

¹⁵⁴ ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ურბნისის ნაქალაქარის გლობტიკური ძეგლები (სადრისერტაო ნაშრ.), გვ. 105—106.

¹⁵⁵ М. И. М а к с и м о в а. დასახ. ნაშრ., გვ. 265, № 68.

¹⁵⁶ ზესეთა. I, გვ. 109, კატ. № 222, ტაბ. XCVI, 9n.

¹⁵⁷ М. И. М а к с и м о в а. დასახ. ნაშრ., გვ. 272.

რომბისებრთვალზედანი ბეჭდებიც, ეფექრობთ. ადგილობრივ ნაწარმს წარმოადგენენ (ტაბ. IX, 2, 25, 26). ისინი მევეთარდ განსხვავდებიან აღმოსავლური ბეჭდებისაგან და, ამავე დროს, ანტიკურ ბეჭდებთან ზოგადი ნაგავსების მიუხედავად, ფორმისა და დამზადების ტექნიკის მხრივ აშკარა თავისებური ნიშნებით გამოირჩევიან. ასევე ადგილობრივად შეიძლება ჩავთვალოთ ბრინჯაოს სადა, ფარაკიანი ბეჭდები (ტაბ. IX, 10, 11), რომელთა გამოხატულებანი შინაარსით სასანურ სიუჟეტებს უახლოვდება. მაგრამ მოგვს რიგ განსხვავებულ ნიშნებსაც შეიცავს¹⁵⁸.

როგორც აღვნიშნეთ, სასანური გემების ძირითადი ნაწილი ჩასმულია აღმოსავლური ტიპის ბეჭდებში. არ არის გამორიცხული, რომ ამ ბეჭდების ნაწილი მზადდებოდა ადგილობრივ, ირანული ფორმების მიბაძვით¹⁵⁹. ყველა ამ ბეჭედს რამდენიმე საერთო ნიშანი აქვს, მაგრამ მაინც ხერხდება ერთმანეთისაგან მცირედ განსხვავებული ტიპების განყოფა, კერძოდ:

1. ბეჭდები, რომელთა რკალი წარმოადგენს დაბრტყელებულ ეიწრო მავთულს. ზემოდან დარჩილული წაკვეთილი კონუსის ფორმის, მასიური საბეჭდავი ნაწილით (ტაბ. IX, 8—9). მ. მაქსიმოვ: სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ ამ ფორმის ბეჭდები ირანული ბეჭდების ადრეულ ჯგუფს უნდა მიეკუთვნონ¹⁶⁰.

II. ამ ჯგუფში ვაერთიანებთ რამდენიმე ბეჭედს, რომელთა ბუდეში წაკვეთილი კონუსის ფორმის ქვებო ჩასმული და ეფექრობთ, თვით ბეჭდებიც ადრესასანურ ხანას უნდა განეკუთვნოთ. რკალი სადა, მრგვალგანივკვეთიანი მავთულია: მის გახსნილ ბოლოებში ჩასმულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის მცირე ბუდე. ამ ბეჭდებისათვის დამახასიათებელია, რომ ბუდის პირი დიდზე არ არის გადაშლილი, მისი გადმოკეცილი კიდეები მჭიდროდ აკრავს ქვას, რომელიც პირის ზემოთ წამოწეულია. ამ ბეჭდებს ფორმათა სიმკვეთრე და პროპორციულობა ახასიათებს. მსგავს ბეჭდებში ჩასმული ქვები როგორც ფორმით, ისე გამოხატულებათა სტილით ადრესასანურ ხანას განეკუთვნება. მ. ივანჩენკოც უფრო მცირე-

¹⁵⁸ იხ. ტაბ. 1, 10, 11.

¹⁵⁹ М. М. И в а щ е н к о. Грузинские аналоги перещепинского клда; КСИИМК, XVIII, 1947, М.-Л., с. 60.

¹⁶⁰ М. И. М а к с и м о в а. დასახ. ნაშრ., გვ. 235—236.

ბუღიან სასანურ ბეჭდებს ადრეულებად მიიჩნევდა¹⁶¹ (ტაბ. IX, 5, 6, 12, 15, 16).

III. ყველაზე დიდი რაოდენობით გვხვდება სასანური ბეჭდების გვიანდელი ტიპი. მათთვისაც ზემოთ აღწერილი ბეჭდების მსგავსად დამახასიათებელია სადა, მრგვალგანიკვეთიანი რკალი, რომლის გახსნილ ბოლოებზე დარჩილულია ფართოდ პირგადაშლილი წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ზოგ შემთხვევაში ბუდეს პირზე თხელი სალტე აკრავს, ზოგ შემთხვევაში, პირის კიდეები შიგნით არის გადმოკეცილი. ბუდის გვერდები და ძირი ცალკე ფირფიტებისგანაა დამზადებული. ბუდის ძირითადი ნაწილი, როგორც ჩანს, გარკვეული სამაგრი მასით იყო ამოვსებული (მისი ნაშთები ზოგ ბეჭედში შემორჩენილია) და ზემოდან მას ქვის თხელი ფირფიტა ეფინებოდა. ამ ბეჭდების რკალი უმეტესად მასიურია, მომსბო მავთულისაგან დამზადებული. ზოგ შემთხვევაში რკალი შიგნიდან ღრუ არის.

ამ ბეჭდების ნაირსახეობად შეიძლება ჩაითვალოს:

ა. მრგვალგანიკვეთიან რკალზე დარჩილულია არა წაკვეთილი კონუსის ფორმის, არამედ კონუსის ფორმის ძაბრისებრი ბუდე. რკალის ბოლოები ბუდის გვერდებზეა დარჩილული (ტაბ. X, 36, 62, 72).

ბ. მსგავსსავე რკალზე დარჩილულია ცილინდრული დაბალი ბუდე, რომლის პირი მრგვალი ან ოვალურია (ტაბ. X, 42, ტაბ. XI, 28). ასეთი ფორმის ბუდეში ქვესაც უფრო ხშირად სწორგვერდებიანი ოვალური ფირფიტის ფორმა აქვს. ბუდის გვერდები და ძირი აქაც ცალკე ფირფიტებისგან არის დამზადებული. ყველა ამ ბეჭდისათვის დამახასიათებელია ის, რომ ქვა შიგ ღრმად ზის; ზოგჯერ რკალის ბოლოები ბუდის გვერდებზე დარჩილული კი არ არის, არამედ შიგ არის გაყრილი (№№ 63, 99).

ამ ძირითადი ტიპის ყველა ნაირსახეობისათვის სამკაულად დამახასიათებელია ბუდისა და რკალის მიერთების ადგილას ბურთულაქების მიჩრჩილა. უფრო ხშირად გვხვდება ერთი ბურთულა, ცალ მხარეს. მაგრამ არის შემთხვევა, როდესაც ორივე მხარეს თითო (რკალის აქეთ-იქით) ან ცალ მხარეს ერთი და მეორე მხარეს კი სამი ბურთულაქია დარჩილული (ტაბ. X, 81). ერთ შემთხვევაში ბეჭედს ოთხი ბურთულა ამკობს ორივე მხარეს, რკალის აქეთ-იქით თითო წყვილი (ტაბ. X, 38). მსგავსი

¹⁶¹ М. М. И в а щ е н к о. დასახ. ნაშრ., გვ. 58—60.

სამკაული, ისე როგორც თვით ამ ფორმის ბექდებიც, ვფიქრობთ. V—VII სს-თვის უნდა იყოს დამახასიათებელი.

არის რამდენიმე ლითონის ბექედი, რომელთა ფარაყებზე ან დაბალ თვალბუდეში ჩასმულ მინის ინტილიოებზე გამოხატულია მნათობები ან სხვა სასანური ნიშნების მსგავსი გამოხატულებანი. ამ ბექდებს არავითარი განსაკუთრებული ნიშნები არა აქვთ და ზოგადად V—VIII სს. სამარხებისათვის დამახასიათებელი სადა თვლებით შემკული ბექდებისაგან არ განსხვავდებიან. მათს წარმომავლობაზე გადაჭრით ვერაფერს ვიტყვით. დასაშვებია, რომ ისინი ადგილობრივი ხელოსნების მიერ იყო დამზადებული, მაგრამ გამოხატულებათა შინაარსის გამო, მათ სასანურ მასალას მივაკუთვნებთ.

მასალად ბექდებისათვის ძირითადად გამოყენებულია ბრინჯაო და ვერცხლი, ოქროს ბექედი სულ რამდენიმე (9 ცალი). ერთ შემთხვევაში ვერცხლის რკალზე დარჩილულია ოქროს ბუდე (ტაბ. IX, 30), ერთგან კი ბრინჯაოს ბექდის ბუდე ნაწილობრივ მოოქვრილია (ტაბ. IX, 6).

ამგვარად ჩვენს მიერ შესწავლილი აღმოსავლური წარმოშობისა გემები, ძირითადად სასანური გლობტიკის ძეგლებს წარმოადგენენ. მცირე ხელოვნების ეს თავისებური დარგი მთელი სასანური ხელოვნების ერთი განუყოფელი ნაწილია. ძირითადი ნიშნები, რაც დამახასიათებელია სასანური კლდის რელიეფებისათვის, ბრწყინვალე ლითონის ნაწარმისა, ქსოვილების ორნამენტული მორთულობისა თუ სტუკური ფილებისათვის, გვხვდება სასანურ გემებზეც. სწორედ გემები, ყველაზე უფრო ფართოდ გვიჩვენებენ ყველა იმ მოტივსა თუ სიმბოლურ სცენასა და ცალკეულ სახეებს, რაც ხელოვნების სხვა დარგებში ნაკლები სისრულით წარმოგვიდგება. თუ რით იყო გამოწვეული ასეთი შეკრული, ერთიანი სახე სასანური ხელოვნებისა, ზემოთ უკვე ვთქვით. ხელოვნება აქ უშუალოდ იყო დამოკიდებული ქვეყნის პოლიტიკურ და რელიგიურ ცხოვრებასთან. რელიგია იყო საყრდენი ტახტისა, ტახტი კი — რელიგიისა¹⁶². ამის გამო ყოველგვარი ცვლილებანი ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მაშინვე აისახებოდა მის სიმბოლიკაში, და ამავე დროს, ოფიციალური სასანური ხელოვნების ყველა დარგში¹⁶³. III ს. 60-იან წლებამდე ახალგაზრდა სახელმწიფოს ჯერ არ ჰქონდა მტკიცე, ერთი-

¹⁶² В. Г. Л у к о н и н. Культура Сасанидского Ирана, М., 1969, с. 17.

¹⁶³ იქვე, გვ. 23—24.

ნი ზოროასტრული რელიგია: ჯერ კიდევ იგბმზობოდა სხვადასხვა დასავლური და აღმოსავლური რელიგიური რწმენებისა და ფილოსოფიური შეხედულებების აღრევა¹⁶⁴. ამას კი, ბუნებრივია, ცენტრალიზაციის გზაზე დამდგარი სახელმწიფო ველარ შეეგუებოდა. ძლიერი, ორთოდოქსალური, ზოროასტრული რელიგიის შექმნა და ერთიანი სატაძრო სისტემის ჩამოყალიბება ირანში დაკავშირებულია კარტირის სახელთან¹⁶⁵, რომელმაც პორმიზდ-არდაშირის დროს (272—273) უნაღლესი ქურუმის (ახურა-მაზდას მაგუჰატის) სახელი მიიღო. კარტირი უცხადებს ბრძოლას უცხოურ რელიგიებსა და ერესებს: იუდეურ, ბუდისტურ, ინდუისტურ და მანიქეველთა მოძღვრებებს¹⁶⁶. სწორედ ამ ხანიდან, განსაკუთრებით კი ვარაჰრან II-ის დროიდან (276—293) იწყება რეფორმები თვით ზოროასტრულ რელიგიაში და ამასთან ერთად მათი ასახვა ხელოვნების ძეგლებზე¹⁶⁷. კერძოდ, ამ პერიოდიდან ჩნდება ზოროასტრული ღმერთების ზომორფული სახეები: რაშის, ლომის, ტახის, დათვის, ფრინველის და სხვ. პროტომები¹⁶⁸. ამ პერიოდიდან მოკიდებული ცხოველთა შესანიშნავი სახეების შექმნა იქცევა სასანური ხელოვნების ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან თვისებად. უფრო მოგვიანებით. IV ს-იდან, ქალღმერთი ანაჰიტა. აღრე ომისა და დინასტიის მფარველი ქალღმერთი, გვევლინება როგორც მიწის ნაყოფიერების, სიყვარულის, წყლებისა და მცენარეულის მფარველი ღვთაება¹⁶⁹. აქედან გამომდინარე, მისი ატრიბუტები ხდება ყვავილი, ნტრედი და სხვ. IV ს-იდან ვრცელდება აგრეთვე ჰვარანას განწასახიერებელი ცხვრის გამოხატულებანი, რომელსაც ყელს დიდების ბაფთები უმკობს და რომელიც სასანიანთა დინასტიის წარმოშობის ამსახველ ლეგენდაში ფიგურირებს¹⁷⁰.

სასანური კულტურის განვითარებაში კრიზისმა თავი იჩინა ჯერ კიდევ ხოსრო ანუშირვანის დროს (531—579). მისი მეფობის ხანა სასანური ირანის ძლიერების მწვერვალად ითვლება, მაგრამ ამავე დროს, ლიტერატურისა და მეცნიერების განვითარებაში უკვე შეინიშნება ერთგვარი „გაყინვის“ ნიშნები. ამ დროისათვის ახლის

¹⁶⁴ P. Ф р а й Наследие Ирана. М., 1972, с. 298—300.

¹⁶⁵ იქვე, გვ. 302.

¹⁶⁶ P. Ф р а й. და'ახ. ნაშრ., გვ. 302.

¹⁶⁷ В. Г. Л у к о н и н Культура Сасанидского Ирана. с. 97.

¹⁶⁸ იქვე.

¹⁶⁹ იქვე, გვ. 97.

¹⁷⁰ იქვე.

შექმნა და ძიება კი აღარ ხდება, არამედ წარმოებს ძველის შეფარება, თავმოყრა და დაკანონება¹⁷¹. მომდევნო ხანებში განვითარების შეფერხება, ძველი სახეების გადამღერება თავს იჩენს ხელოვნებაშიც. ადრე გავრცელებულ რეალისტურ გამოხატულებებს სცვლიან სტილიზებული, ორნამენტულ-გეომეტრიული სახეები¹⁷². ხელოვნებას, რომლის საყრდენს სახელმწიფოს პოლიტიკური და იდეოლოგიური ერთიანობა წარმოადგენდა, ამ უკანასკნელთა შესუსტების შემდეგ, საფუძველი შეერყა.

რამდენადაც დიდი იყო საკუთრივ ირანისათვის გემებზე გამოხატული სახეების ისტორიული თუ რელიგიური მნიშვნელობა, იმდენად საქართველოში აღმოჩენილ ირანულ საბეჭდავებს ადგილობრივი მოსახლეობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა დაკარგული უნდა ჰქონოდა. უნდა ითქვას, რომ საქართველოში ჩვენ არ გვხვდება დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის მქონე ოფიციალური საბეჭდავები. აქ აღმოჩენილი მასალა არის ძირითადად საზოგადოების ფართო მასების, კერძოდ, ღარიბი და საშუალო ფენების კუთვნილი საბეჭდავები. ამას, უპირველეს ყოვლისა, ადასტურებს თვით საბეჭდავების მასობრივი, მხატვრული თვალსაზრისით არაპირველხარისხოვანი ხასიათი და, მეორე მხრივ, სამარხეული კომპლექსები. ზოგ შემთხვევაში, შესაძლებელია, გამოხატულებათა შინაარსი და მათი ჭიმბოლური მნიშვნელობა დაახლოებით სწორად იყო კიდევ გაგებული, მაგრამ ვფიქრობთ, უფრო ხშირად, შერჩევა ხდებოდა მფლობელთა გემოვნებისა და სურვილის მიხედვით, ან კიდევ იმის მიხედვით, თუ ამა თუ იმ საბეჭდავის პრაქტიკული გამოყენების დროს რომელი გამოხატულება მიაჩნდათ უფრო შესაფერისად. ამგვარ საბეჭდავებს, როგორც ჩანს, მოსახლეობის ფართო ფენები იყენებდნენ კერძო საკუთრების, პირადი საგანძურებისა და დოკუმენტების დასაბეჭდად. არსებობს მოსაზრება, რომ მსგავს საბეჭდავებს ხმარობდნენ აგრეთვე გარკვეული სავაჭრო გარიგებების დროს¹⁷³. საყურადღებოა, რომ ჩვენ გვაქვს შემთხვევები საქართველოში სასაზღვრო საბეჭდავების ანაბეჭდებიანი ბულების აღმოჩენისა. ერთი ასეთი ბულა აღმოჩნდა უფლისციხეში, ყათანა-

¹⁷¹ Р. Ф р а й. Наследие Ирана. 1972, с. 316—318.

¹⁷² იქვე, გვ. 317.

¹⁷³ В. Г. Луко н и н. Сасанидские Буллы. Сообщ. Гос. Эрмитажа. 1960, с. 34—35.

ლიხევის სამოსახლოზე¹⁷⁴, მეორე კი, ურბნისის ნაქალაქარზე¹⁷⁵. მათი აღმოჩენა ნათელი მაჩვენებელია საქართველოში სასაზღვრო საბეჭდადების პრაქტიკული გამოყენებისა. განსაკუთრებით საინტერესოა ურბნისის ბულა; მასზე სამი ანაბეჭდია გამოსახული. ეს კი მაჩვენებელია დაბეჭდვის აქტში სამი პიროვნების მონაწილეობისა. რა თქმა უნდა, ჯერჯერობით ჭირს გადაჭრით იმის თქმა, თუ კერძოდ რა გარიგებების დროს გამოიყენებოდა ამგვარი საბეჭდავები. ძნელია იმის თქმაც, საკუთრივ ირანთან სავაჭრო ურთიერთობის მაჩვენებელია ამ ბულების აღმოჩენა (ე. ი. ირანიდან შემოტანილი საქონელი იყო მათ მიერ დაბეჭდილი)¹⁷⁶, თუ ადგილობრივი მფლობელების მიერ გამოიყენებოდა მათი საცავეებისა თუ დოკუმენტების დასაბეჭდად ან სხვადასხვა სახის გარიგებათა დასამტკიცებლად.

საბეჭდავების სიმბოლურ გამოხატულებათა შემდგომი შესწავლა მომავალში ალბათ შესაძლებელს გახდის იმის გარკვევას, თუ კერძოდ რა გამოხატულებანი რა სახის დოკუმენტებისა და სხვა ნივთების დასაბეჭდად იხმარებოდა. ამჟამად კი გამოთქმულია მხოლოდ ცალკეული ვარაუდები: მაგ., ვ. ლუკონინი ვარაუდობს, რომ „სავაჭრო ამხანაგობების“ მიერ დადებული ხელშეკრულებების და აგრეთვე საექსპორტოდ დამზადებული საქონლის ფუთების დაბეჭდვის დროს ბულაზე აუცილებლად უნდა აღბეჭდილიყო, ამხანაგობის წევრთა ბეჭდების გარდა, ქურუმის (ანუ მსაჯულის) ბეჭედი. ეს უკანასკნელი ყოველთვის ე. წ. მონოგრამის გამოხატულებიანი იყო ხოლმე¹⁷⁷. ა. ბივარი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ადმინისტრაციული დანიშნულების საბეჭდავები ძირითადად მხოლოდ წარწერების შემცველი იყო¹⁷⁸. გ. პუგაჩენკოვას მიაჩნია, რომ ფეოდალურ ურთიერთობათა ჩამოყალიბების პერიოდში საბეჭდავების ფუნქცია უნდა შეცვლილიყო: ახლა ისინი უკვე არა ცალკეული პიროვნებების განმასხვავებელი ნიშნებია, არამედ გვიჩვენებენ მათი მფლობელების მიკუთვნებას გარკვეული სოციალური ფენისადმი. მაგ., „მონოგრამების“ ან საკურთხევის გამოხატულებიანი საბეჭდავები,

¹⁷⁴ დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი. უფლისციხე. II, თბ., 1970, გვ. 83.

¹⁷⁵ ქ. ქ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 19, ტაბ. IX.

¹⁷⁶ ქ. ქ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ვარაუდობს, რომ ურბნისში აღმოჩენილი ბულით შესაძლოა ირანიდან შემოტანილი აბრეშუმის ფუთა იყო დაბეჭდილი. (დასახ. ნაშრ. გვ. 163).

¹⁷⁷ В. Г. Л у к о н и н. Сасанидские буллы. დასახ. კრ., გვ. 34—35.

¹⁷⁸ А. Д. Н. В и а г. დასახ. ნაშრ., გვ. 29.

შესაძლოა, ზოროასტრულ ქურუმებს ეკუთვნოდათ; ზებუს გამოხატულებიანი საბეჭდავები — მესაქონლეებს (საქონლის მფლობელებს) და სხვ. ავტორი ამით ცდილობს ახსნას ერთი და იგივე გამოხატულების ხშირი გამეორებანი¹⁷⁹. გარდა ამ ძირითადი დანიშნულებისა, ცხადია, რომ იმდროინდელი ქართული მოსახლეობა გემებს ხმარობდა როგორც ავგაროზებს, ავი თვალისაგან დამცველებს და ბედნიერების მომტანებს¹⁸⁰. დაბოლოს, გემები სამკაულსაც წარმოადგენდნენ. ამის ნათელი მაგალითია სამთავროს № 1 პორტრეტიანი გემა, რომელიც ჩასმულია ოქროს მედალიონში და ამდენად, მისი საბეჭდავად გამოყენება გამორიცხულია. მთლიანი ქვის საბეჭდავების აღწერის დროს ჩვენ ზოგადად ვამბობდით, რომ მათ აქვთ ნახვრეტები ზონრის გასაყრელად. როგორც ჩანს, უმეტეს შემთხვევაში მათ მართლაც ზონარს ან ძეწკვს უყრიდნენ და ამგვარად წელზე ან ყელზე ჩამოკიდებულს ატარებდნენ. მაგრამ ზოგ შემთხვევაში, განსაკუთრებით მცირე ზომის წაქედილი სვერის ფორმის ან ელიფსისებრ საბეჭდავებსაც ატარებდნენ თითზე, მბრუნავად მავთულგაყრილებს¹⁸¹. არსებობს აგრეთვე ცნობა, რომ ირანში ზოგჯერ მავთულგაყრილ საბეჭდავებს მკლავზე იკეთებდნენ¹⁸².

როგორც კომპლექსების შესწავლამ გვაჩვენა, საქართველოში სასანური გლობტიკური მჭალა შემოსვლას იწყებს III ს. ბოლოდან. მაგრამ ადრეული ხანის გემების ჩვეუთი რიცხოვრივად გაცილებით უფრო მცირეა, ვიდრე მომდევნო ხანისა. როგორც ჩანს, ინტენსიური ვაჭრობა სასანურ ირანთან სწორედ V ს-იდან დაიწყო. თუმცა საქართველოში აღმოჩენილია ადრესაანური ხანის რამდენიმე ბრწყინვალე ტორეტიკული ძეგლი, მაგრამ მკვლევართა მიერ არაერთგზის არის აღნიშნული, რომ ამ ნივთების აღმოჩენა არ უნდა წარმოადგენდეს სავაჭრო ურთიერთობათა შედეგს. ეს იყო, უდავოდ, პირველ სასანიდ მეფეთა მიერ გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებებით გამოგზავნილი დიპლომატიური საჩუქრები¹⁸³. ყველა-

¹⁷⁹ Г. А. Пугаченкова. Мервские геммы-инталии. Труды ЮТАКЭ т. 12, 1963, с. 201—208.

¹⁸⁰ М. И. Максимов. დასახ. ნაშრ., გვ. 230.

¹⁸¹ А. Д. Н. Bivаг. დასახ. ნაშრ., გვ. 22—23; გვ. 145, ბეჭედი BD II;

¹⁸² იქვე, გვ. 23.

¹⁸³ ა. აფაქიძე. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, I, თბ., 1963, გვ. 142; К. Г. Мачаделн. დასახ. ნაშრ., გვ. 236; Г. А. Мелкишишвили. К истории древней Грузии, Тб., 1959, გვ. 393.

ზე თვალნათლივ სასანურ ირანთან სავაჭრო ურთიერთობის სურათს, ცხადია, ნუმისმატიკური მასალა აგვისახავს. III ს. სასანური დრამები ჩვენში მხოლოდ შაბურ I-ის და ვარაპრან I-ის მონეტებით წარმოგვიდგება. შემდეგ ხანგრძლივი ხარვეზია (IV ს. განმავლობაში) და მხოლოდ V ს. II ნახევრიდან, განსაკუთრებით კი პეროზ I-ის მეფობიდან (459—484 წწ.) იწყება სასანური ფულის ინტენსიური მიმოქცევა¹⁸⁴. აშკარაა, რომ სწორედ ამ პერიოდიდან შემოდის გლიპტიკური მასალის უდიდესი ნაწილი. იმის დადგენა, თუ კერძოდ რომელი ლოკალური ცენტრებიდან შემოდიოდა ჩვენში სასანური გემები, ჭერჭერობით ჭირს, ისევე, როგორც გაძნელებულია რომაული მასალის ცენტრების დადგენა. ამ საკითხის გადაწყვეტა გაძნელებულია იმის გამოც, რომ ლოკალური ცენტრებისათვის ამა თუ იმ ჯგუფების მიკუთვნების შესახებ მხოლოდ ცალკეული ვარაუდებია გამოთქმული. ასე, მაგ., გ. პუგაჩენკოვა მერვში აღმოჩენილ გემებს შუაზიური წარმოშობის მასალად მიიჩნევს¹⁸⁵, ხოლო ამიერკავკასიაში აღმოჩენილებს — ადგილობრივ (კავკასიურ) ნაწარმად¹⁸⁶. ა. ბივარი ვარაუდობს, რომ უხეშად შესრულებული და დამახინჯებულწარწერებიანი გემები შეიძლება ირანის პროვინციული ცენტრებიდან მომდინარედ მივიჩნიოთ¹⁸⁷. დაახლოებით ასევე მსჯელობს ი. ბაბაევი, გამოპყოფს რა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მოპოვებული გლიპტიკური მასალიდან ადგილობრივ ჯგუფს¹⁸⁸. ასეთი ვარაუდის დაშვება, რა თქმა უნდა, შეიძლება, მართლაც, მხატვრული თვალსაზრისით შედარებით არასრულყოფილი მასალა, ისევე როგორც იაფფასიან ქვებზე შესრულებული გამოხატულებანი, შესაძლებელია არ ყოფილიყო ვაჭრობის საგანი და უცხოური ძეგლების მიბაძვით ადგილობრივ დამზადებულიყო. მაგრამ ეს ვარაუდი ვერ გამორიცხავს ვერც მათი შემოტა-

¹⁸⁴ ირ. ჯ ა ლ ა ნ ი ა. საქართველოს და სასანიანთა ირანის ურთიერთობა ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით IV—VII სს. (ხელნაწერი). ავტორს მალღობას უვლნით იმისათვის, რომ თავისი გამოუქვეყნებელი ნაშრომი გავაცნო.

¹⁸⁵ Г. А. Пугаченкова. Мервские геммы-интали. დასახ. კრებ., გვ. 201—208.

¹⁸⁶ М. Е. Массон, Г. А. Пугаченкова. Оттиски парфяnskх печатей из Нисы. ВДИ, № 4, 1954, с. 159—161.

¹⁸⁷ А. Д. Н. Вивар. დასახ. ნაშრ., გვ. 9.

¹⁸⁸ А. И. Бабаев, К вопросу о производстве предметов глиптики в Кавказской Албании; Мат. культуры Азербайджана, VII, Баку, 1973, с. 208—214.

ნის შესაძლებლობას, ისევე როგორც ვერ გამოირიცხავს იმას, რომ მინაბაძეები საკმაოდ მაღალ დონეზე ყოფილიყო შესრულებული¹⁸⁹.

ვფიქრობთ, ვ. ლუკონინის მიდგომა ამ საკითხსადმი სავსებით სწორია. ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ მასალა ძალზე ერთგვაროვანია. სრულიად სხვადასხვა, ერთმანეთისგან საკმაოდ დაშორებულ პუნქტებში და თვით ირანის მთელ ტერიტორიაზე, როგორც შინაარსობრივად, ისე სტილისტურად სრულიად ერთგვაროვანი მასალა ჩნდება, რომელიც ორგანულად დაკავშირებულია მთელ სასაანურო ხელოვნებასთან¹⁹⁰. საქართველოში აღმოჩენილი აღმოსავლური წარმოშობის მასალა მართლაც სავსებით მსგავსია შუა აზიაში¹⁹¹, ძველ ალბანეთში¹⁹², ჩრდ. კავკასიაში, სამხრეთ რუსეთში და სხვ. აღმოჩენილი სასაანური გემებისა¹⁹³.

როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, შესაძლოა, გარკვეული ნაწილი სტილისტურად და შინაარსით სასაანურო ძეგლებთან ახლოს მდგომი ჩვენში აღმოჩენილი გემებისა, მართლაც ადგილობრივ ყოფილიყო დამზადებული, სასაანური მასალის მიზაძვით. ამ ვარაუდს კიდევ უფრო ამაგრებს აქატის ორი ნამუშაღის აღმოჩენა ურბნისსა და არმაზისხევში. მაგრამ, ვფიქრობთ, არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ადგილობრივი წარმოშობის გლობტიკური ძეგლების გამოყოფის თვალსაზრისით, ჩვენთვის საინტერესო იქნებოდა ისეთი ჯგუფის გამოვლინება, სადაც უცხოურ (ირანულ) ელემენტებთან ერთად უტყუარად იქნებოდა ასახული ადგილობრივი მხატვრული ტრადიციები და რელიგიური შეხედულებანი. როგორც ცნობილია, საქართველოში, კერძოდ, არმაზისხევის ერისთავთა სამაროვანზე მოპოვებული გვიანანტიკური ხანის გლობტიკური მასალიდან შესაძლებელი გახდა ადგილობრივი, იბერიული სახელოსნოს ნაწარმის გამოყოფა. ნაწილი ამ ძეგლებისა ანტიკური ტრადიციების გავლენით

¹⁸⁹ ამ თვალსაზრისით მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ტორევეტიკული მასალა. როგორც კ. მაჩაბელი აღნიშნავს თავის ვრცელ გამოკვლევაში — *Торевтика древней Грузии* (დასახ. ნაშრ., გვ. 19), ხშირად მინაბაძე პროდუქცია ისე ზედმიწევნით იმეორებს იმპორტულ ნაწარმს, რომ მისი გარჩევა შემოტანილი ძეგლებისაგან თითქმის შეუძლებელია.

¹⁹⁰ А. Я. Б о р н с о в, В. Г. Л у к о н и н. Сасанидские геммы, с. 29.

¹⁹¹ Г. А. П у г а ч е н к о в а, Мервские геммы-инталин. Труды ЮТАКЭ, с. 201; Ее-же. Искусство Туркменистана, М., 1967, изобр. № 51.

¹⁹² К. В. Т р е в е р. Очерки по истории и культуре кавказской Албании. М.-Л. 1959, с. 183.

¹⁹³ Т. В. К и б а л ь ч и ч. Южно-русские геммы. Берлин, 1910.

არის გამსჭვალული, ნაწილი კი სრულიად თავისებურია და წმინდა ადგილობრივ მხატვრულ ტრადიციებს უკავშირდება¹⁹⁴.

განსაკუთრებით საინტერესოა აღინიშნოს, რომ მსგავსი მოვლენა ადრეფეოდალური ხანის ქართული ხელოვნების სხვა ძეგლებზეც შეინიშნება, კერძოდ, უძველესი ადგილობრივი ტრადიციების, ქრისტიანული სიმბოლიკის და სასაზღვრო ხელოვნების ელემენტების შერწყმა. ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ბოლნისის სიონის რელიეფური მორთულობა, სადაც სვეტის თავების რელიეფურ განოხატულებებზე ერთდროულად ვხედავთ უძველესი წარმართული ხანიდან ცნობილი ხარის თავის გამოსახულებას და მის რქებს შორის მოთავსებულ ჯვარს; ამავე დროს ფრთოსანი ლომებისა და მათ შორის გაქცეული ქურციკის გამოსახულებებს, რომლებიც სასაზღვრო ძეგლებს ემსგავსება, მცენარეთა სტილიზებულ-ორნამენტულ სახეებს, განსაკუთრებით ბაფთებით შემკული ხეების გამოსახულებებს, რომელთაც აგრეთვე სასაზღვრო ხელოვნებაში ეძებნებათ ანალოგიები¹⁹⁵.

კატალოგის შედგენის დროს ჩვენ შევეცადეთ ხაზი გაგვესვა რამდენიმე ნივთის სტილისტურად თავისებური იერისათვის, რომელიც მათ გარკვეულად განასხვავებს ზოგადად სასაზღვრო ძეგლებიდან. მაგრამ რადგანაც მათ ვერ აღმოვეჩინეთ საერთო ნიშანი, რომელიც მოგვცემდა საშუალებას ისინი ადრეული ხანის ადგილობრივ ძეგლებთან დაგვეკავშირებინა, ამიტომ ცალკე ჯგუფად მათი გამოყოფისაგან ამჟამად თავი შევიკავეთ. მომდევნო კვლევები, შეაძლოა, მეტ საფუძველს მოგვცემს მათი ადგილობრივი წარმოშობის სამტკიცებლად.

ამგვარად, სასაზღვრო გემების გავრცელება საქართველოში, ისევე როგორც ანტიკური გემებისა, კარგად ასახავს იმდროინდელი საქართველოს ისტორიულ სინამდვილეს. I—III სს. რომაულ სამყაროსთან პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობის ხანაა¹⁹⁶.

¹⁹⁴ მ. ლორთქიფანიძე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეგმა. II, გვ. 20.

¹⁹⁵ ვ. ბერიძე. ადრეფეოდალური ხანის ქართული ხელოვნება. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. II, თბ., 1973; გვ. 633; შ. აშირაძე. შვილი. ქართული ხელოვნების ისტორია. თბ., 1961, გვ. 108—109.

¹⁹⁶ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. I, თბ., 1928, გვ. 152—159; Г. А. Мелникшвили, История древней Грузии, Тбилиси, 1959, с. 322—337; ით. ლორთქიფანიძე. ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო. თბ., 1968, თავი II, გვ. 65.

ამასთან დაკავშირებით გლიპტიკური ნაწარმის უდიდესი ნაწილი რომაული ცენტრებიდან არის შემოტანილი¹⁹⁷. აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში ანტიკური გემები მასიურად ვრცელდება ადგილობრივი მოსახლეობის როგორც წარჩინებულ, ისე საშუალო და ღარიბ ფენებში, რაც თავისთავად მაჩვენებელია ქართლის სამეფოს ინტენსიური სავაჭრო ურთიერთობისა ანტიკურ სამყაროსთან. IV ს-ში რომაული გემები კვლავ ინერციით განაგრძობენ არსებობას, ისევე როგორც რომაული მონეტები¹⁹⁸, თუმცა მათი რიცხვი საგრძნობლად კლებულობს. სასანურ ირანთან ურთიერთობის ნიშნები ჩნდება III—IV ს-იდან. მაგრამ ინტენსიური შემოსვლა სასანური გემებისა, ისევე როგორც სასანური მონეტების, V ს. II ნახევრიდან უნდა დაწყებულიყოს¹⁹⁹. სავსებით ბუნებრივია, რომ რაც უფრო მეტად იკიდებდა სასანური ირანი ფეხს ქართლში, მით უფრო ფართოდ უნდა შემოსულიყო სასანური ნაწარმი. შესაძლებელია, ქართლში სასანური გემების განსაკუთრებით ინტენსიური შემოსვლა დაიწყო კავადის მიერ ჩატარებული ხელახალი სარწმუნოებრივი ღვევის პერიოდში, რასაც გურგენ მეფის აჯანყება და შემდეგ კი ქართლში მეფობის გაუქმება მოჰყვა (523 წ.)²⁰⁰.

მომდევნო ხანის ქართლის ისტორიის მნიშვნელოვანი მომენტია ირანის ბატონობისაგან თავის დაღწევა და ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის. ამ ბრძოლაში ერთ-ერთ ძირითად საკითხს წარმოადგენდა თავს მოხვეული უცხოური რელიგიური იდეოლოგიისადმი პროტესტის გამოცხადება და მისთვის ნაციონალური, ქრისტიანული რელიგიის დაპირისპირება. ეს პროცესი შესანიშნავად აგვისახა ამ პერიოდის ქართულმა ნუმიზმატიკურმა მასალამ. როგორც ცნობილია, ე. წ. ქართულ-სასანურ მონეტებზე

¹⁹⁷ М. И. Максимов а. Геммы из некрополя Мцхеты-Самтавро. დასახ. კრებ., გვ. 224—225; მ. ლ ო რ თ ი თ ა ნ ი ძ ე. საქართველოს სახელმწ. მუზეუმის გემები, I, გვ. 8—27. II, გვ. 30—47, III, გვ. 17—37; ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები, გვ. 6.

¹⁹⁸ ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ. (დისერტაცია), გვ. 98; ირ. ჯ ა ლ ა ნ ი ა. საქარველოს და სასანიანთა ირანის ურთიერთობა ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით IV—VII სს. (ხელნაწერი) გვ. 6—7.

¹⁹⁹ ირ. ჯ ა ლ ა ლ ა ნ ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 7.

²⁰⁰ ამ ხანის საქართველო-ირანის ურთიერთობის შესახებ: ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართველი ერის ისტორია. I, გვ. 224—227; ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა. შრომები. II, გვ. 420; ა. ბ ო გ ე რ ა ძ ე. აღრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI — VIII საუკუნეებში. საქ. ისტ. ნარკვ. II, გვ. 246—247.

თავდაპირველად ჩნდება მინიატურული ჯვრის გამოსახულება შუბლზე, მეფის ბიუსტის გვერდით; შემდეგ კი უკვე ზურგზე მახდენადური ემბლემის, ცეცხლის საკურთხევლის ნაცვლად ვხედავთ კვარცხლბეკზე აღმართულ ჯვარს²⁰¹. უახლესი გამოკვლევების მიხედვით ამ მოვლენის ამსახველი ანონიმური მონეტების ჯგუფიც უნდა მიეკუთვნოს სტეფანოს I ერისმთავარს, რომელმაც მოგვიანებით მოჭრილ მონეტებზე თავისი სახელწოდების ამსახველი ქართული წარწერებიც დაუმატა²⁰². მსგავსი მოვლენის ასახვა გლიბტიკურმა მასალამ საშუაშაროდ არ მოგვცა. მისი არსებობა კი ნამდვილ, მყარ საფუძველს შექმნიდა ადგილობრივი ჯგუფის გამოსაყოფად, რადგან ძნელი წარმოსადგენია, რომ ამ პერიოდის ქართლში ყოფილიყო გარკვეული მნიშვნელობის მქონე ქვის საჭრელი სახელოსნოები და მათ გვერდი აეველოთ ამ ეროვნული თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანი საკითხისათვის. უნდა აღინიშნოს, რომ ადრეფეოდალური ხანის გლიბტიკურ მასალაში არა მხოლოდ ამ რთული პროცესის ამსახველი ძეგლები, არამედ საერთოდ ქრისტიანულ სიმბოლიკასთან დაკავშირებული გამოხატულებანი ჯერჯერობით მცირე რაოდენობით გვხვდება. მომავალი აღმოჩენები ალბათ გარკვეულად შეავსებენ ამ ხარვეზს.

²⁰¹ დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე, ქართულ ნუმიზმატიკა. თბ., 1969, გვ. 48—50; ა. ბოგვერაძე. დასახ. ნაშრ., ნარკვევები, II, გვ. 273—275; გ. დუნდუა. წ. ქართულ-სასანური მონეტების პრობლემა და ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის საკითხები (ხელნაწერი. ავტორს მადლობას ვუხდით იმისათვის, რომ თავისი გამოუქვეყნებელი ნაშრომი გაგვაცნო).

²⁰² გ. დუნდუა, დასახ. ნაშრ.

1. (ინვ. № 265)*. სამთავროს სამაროვანი, 1938 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 4.

ინტალიო გრანატისა (პირობი), ოქროს მედალიონში. ინტალიო ოვალური მოყვანილობისაა, პირამოზურცული.

პირზე გამოხატულია მამაკაცის პორტრეტი პროფილში მარჯვნივ. სახის ნაკვთები ბკაფიოდ ჩანს: სწორი ცხვირი, მოგრძო თვალი, მის ზემოთ სქელი წარბი, ოღნავ გაღებული ბაგე და ცალცალკე ხვეულებით გამოხატული მოკლე უღვაში და წვეკრი. თმა მოკლე ირიბი ხაზებით არის გადმოცემული, შუბლს ზემოთ აქვს გადაჭერილი ბაფთი, რომლის ბოლოები უკან, კეფაზეა ჩაშვებული. მამაკაცს გრძელი, სწორი კისერი აქვს. მის მხარსა და მკერდის ნაწილზე სამოსი ურთიერთპერპენდიკულარული მოკლე ხაზებით არის მინიშნებული.

ქვა კარგად არის გათლილი, გამოხატულება მკაფიოდ და დახვეწილად არის ამოჭრილი. ფონი და გამოხატულების ზოგიერთი დეტალი გაპრიალბებულია, დანარჩენი ნაწილები კი მჭრქალია. გამოხატულება ანაბეჭდზე დაბალ, მაგრამ მკვეთრ რელიეფს იძლევა.

ზოგადი ნიშნებით (თმის ვარცხნილის გამოსახვით, სამოსის ასახვის ტექნიკით) გამოხატულებას მრავალი ანალოგია ეძებნება სასანურ ძეგლებზე: იხ. A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы, №№ 22, 31, 66; R. Göbl, Der Sasanidische Siegelkanon, ტაბ. 5, 7a; A. D. H. Bivar, Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum, Stamp Seals, II, London, 1969, ტაბ. 2, AC 13; აღსანიშნავია, რომ ჩვენს გამოხატულებას რამდენიმე თავისებური ნიშანი აქვს (იხ. ზემოთ, გვ. 10).

მედალიონი ფურცლოვანი ჭკროლსგან არის დამზადებული. მის ცენტრალურ ნაწილს ამკობს ზემოთ აღწერილი გრანატის გემა.

* I—VIII ტაბულებზე მოცემულია გამოსახულებათა ანაბეჭდების ფოტოები (ორჯერ გადიღებული). IX—XIII ტაბულებზე კი შესაბამისი ბეჭდების ფოტოები; ტაბულების ნუმერაცია ემთხვევა კატალოგისას.

გემის ბუდე წარმოადგენს საკმაოდ განიერ ბრტყელ ოქროს სალტეს, რომლის გარშემო მედალიონის ზედაპირი ტიხრებით დაყოფილია რვა თანაბარ ნაწილად. თითოეული მათგანი ამჟამად ამოვსებულია უფერო მასით, რომლის ზემოთაც, როგორც ჩანს, დაფენილი იყო ფერადი მინის ან გრანატისეუ ფირფიტები. მედალიონს ირგვლივ მომსხო გავარსის რიგი შემოუყვება. მისი ძირი ბრტყელი, ოვალური ფორმის ოქროს ფირფიტისაგან არის დამზადებული. მედალიონის ზედა მხარეს მირჩილულია სამ ნაწილად დაღარული, განიერი ყუნწი, ქვემოთ კი მცირე ყუნწი, რომელზეც ყულფით საკილია წამოცმული. საკილი წარმოადგენს ოქროს ლერაკს. რომელზეც ასხმულია ორი ოქროს ვარდული, მათ შორის როდინისებრი ფორმის მწვანე მინის მძივი და, ბოლოს, ყვავილისებრი მოყვანილობის მარგალიტის მძივი. მძივის ქვემოთ მცირე სამაგრია წამოცმული და ღერაკის ბოლო დაბრტყელებული.

მედალიონს ახლო ანალოგიები ეძებნება III—IV სს. ქართულ ოქრომჭედლურ ძეგლებზე. მსგავსი ტექნიკით დამზადებული და მსგავსად პოლიქრომულად მორთული მედალიონები ცნობილია არმაზისხევიდან (№ 2 სამარხის ძაღლის გამოხატულებიანი სარდიონ-ფრცხილის კამეით შემკული მედალიონი, თანმხლები მასალის მიხედვით, III ს. მეორე ნახევრით თარიღდება)¹, ახალგორიდან (III—IV სს)² და ოკამიდან (ახალი მონაპოვარი კასპის რაიონში), მასთან ერთად სამარხში ნოპოვებული დიოკლეთიანეს ოქროს მონეტის მიხედვით (284—305) — III ს. მიწურულთ და IV ს. დასაწყისით თარიღდება³. სამთავროს მედალიონი და მისი ანალოგიები ადგილობრივ ოქრომჭედლურ ნაწარმს უნდა წარმოადგენდნენ და, შესაძლოა, ერთი სახელოსნო ცენტრიდანაც მომდინარეობდნენ.

სამარხი № 4 გაძარცვულია.

ამდენად, სამთავროს მედალიონი და ინტალიოც III ს. მეორე ნახევრით და IV ს. დასაწყისით უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო მთლიანად კარგად არის დაცული. მედალიონის ტიხრებს წყარის მოთავსებული ბუდეებიდან თვლები ამოვარდნილია. საკიდის მინის მძივი ირიზებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის ზიგრძე — 12 მმ, სიგანე — 11 მმ.

¹ მცხეთა, I, გვ. 46.

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. გვ. 224—225.

³ ოკამის აკლდამაში ნოპოვებული ნივთები ინახება საქ. სახელმწ. მუზეუმის სეიფში.

მედალიონის სიგრძე (საკლიანად) — 40 მმ, სიგანე — 22 მმ, საკიდის სიგრძე — 15 მმ.

2. (ინვ. № 238). სამთავროს სამაროვანი, 1938 წ., N უბანი, ქვის საშარხი № 69.

ინტალიო ნიკოლოსი, ვერცხლის ბეჭედში. ქვას წაკვეთილი კონუსის ფორმა აქვს, ბუდიდან ამოწეულია. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოსახულია პატარა ფრთოსანი არსება (სეროში — ანტიკური ეროტის შესაბამისი). იგი მიმართულია პროფილში მარჯვნივ. წინ გაწევილ ხელებში გვრგვინები (თუ კროტალები?) უჭირავს. ზურგს უკან დაკეცილი ფრთა მოუჩანს. მოგრძო თმა კულუღივით არის უკან გაფრიალებული. ცალი ფეხი, მუხლში მოხრილი, უკან აქვს გაშვებული — მიფრინავს.

გამოსახულება საკმაოდ ღრმად და მკაფიოდ არის ამოჭრილი. ფონი ცისფერია, თვით გამოსახულება კი მუქ ლურჯ ფენაზეა ჩატრილი. ინტალიოს პირი გამოსახულებიანად გაპრიალებულია. გამოსახულება ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ფრთოსანი გენიების გამოსახულებანი იხ. A. D. H. Bivar. Catalogue of the Western Asiatic Seals. II, ტაბ. 6, BK 2, 3, 4, 5; SPA, IV, ტაბ. 256, 5; L. Delaporte, Catalogue des cylindres, cachets, et pierres gravées de style oriental, I, Fouilles et missions, ტაბ. 56, 31.

ბეჭედი შედგება ვიწრო რკალისაგან, რომელიც მხრებისაკენ მკვეთრად ფართოვდება, ზემოდან ამოზრტულია და გადადის რომბისებრი ფორმის ბუდეში. ბუდის ფოსო რკალის ზედა ნაწილშია ამოჭრილი. ბუდის ძირი და რკალის ქვედა მხარე ცალკე ფირფიტისაგან არის დამზადებული.

ბეჭედი საერთო იერით წააგავს გვიანრომული ხანის ანტიკურ ბეჭედებს⁴. მაგრამ დამზადების ტექნიკით იგი არმაზულ IV ს. ბეჭედებს ემსგავსება. წაკვეთილი კონუსის ფორმის ქვაც აღრესასანური ხანისათვის (III—IV სს) არის დამახასიათებელი⁵.

სამარხი № 69 გაძარცვულია.

ინტალიო გამოსახულებების სტილისა, ქვის ფორმის და ბეჭდის მიხედვით ახ. წ. III—IV სს. უნდა მიეკუთვნოს.

⁴ მ. მაქსიმოვა მას ახ. წ. I ს. ანტიკურ ბეჭდად მიიჩნევს. იხ. М. И. М а к с и м о в а. Геммы из некрополя Мухеты-Самтавро. მუზეუმის მოამბე, XVI-B, გვ. 269.

⁵ A. D. H. B i v a r. დასახ. ნაშრ., გვ. 21—22.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული. ბეჭდის რკალი მცირედ დეფორმირებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 6 მმ, სიგანე — 5 მმ, ბეჭდის რკალის დმ — 17 მმ.

3 (ინვ. № 266). სამთავროს სამაროვანი, 1938 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 17.

ინტალიო გრანატიისა, ოქროს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ორი ვერძის, მამალი ცხვრების შეზრდილი პროტომები. ცხოველების დრუნჩები დამახასიათებელი სასანური მანერით არის გამოხატული. მკაფიოდ ჩანს ჩახვეული რქები, ხვეული ბეწვით დაფარული სხეული და წინ გაშვებული ორ-ორი კიდური.

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად და მკაფიოდ არის ამოჭრილი. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება მქრქალია. ანაბეჭდზე მკაფიო რელიეფს იძლევა.

მსგავსი წყვილად მდგომი ან შეზრდილი ცხოველების გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, *Der Sāsānidische Siegelkanon*, 1973, ტაბ. 21, 55 ს; (მსგავსია სტილისტურად); A. D. H. Bivar, *Catalogue of the . . . Seals*, II, ტაბ. 26, MC 7 (დათარიღებულია IV ს.).

ბეჭდის რკალი თხელია, ფურცლოვანი ოქროსაგან დამზადებული, მხრებისაყენ ფართოვდება და გადადის მაღალ პირგადაშლილ ბუდეში. რკალის ქვედა მხარე და ბუდის ძირი ცალკე ფიფიტისაგან არის დამზადებული. ქვა ბუდეში ღრმად ზის.

ბეჭედი საერთო იერით ჰგავს გვიანანტიკურ ბეჭედებს⁶. მაგრამ უფრო მეტია მისი მსგავსება IV ს. არმაზულ, მხრებდაშვებულ ბეჭედებთან (განსაკუთრებით დამზადების ტექნიკით)⁷.

სამარხი № 17 გაძარცვულია.

ინტალიო გამოხატულების სტილისა და ბეჭდის ანალოგიების მიხედვით ახ. წ. IV ს. თარიღდება.

დაცულობა: ქვა შუაზეა გატეხილი და გამოხატულება დაზიანებულია. ბეჭედი დაჭყლუთილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 12 მმ, სიგანე — 9 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 18 მმ, ბეჭდის რკალის დმ — 15 მმ;

⁶ М. И. Максимова. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 264.

⁷ ამავე აზრისაა ბეჭდის თარიღზე ქ. ჯავახიშვილი. *დასახ. საღისერტაციო ნაშრ.*, გვ. 144.

4 (ინვ. № 194). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 47.

ინტალიო ნიკოლოსი, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს წაკვეთილი კონუსის ფორმა აქვს. პირი მკირე მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოსატულია ფრთოსანი რაში, პროფილში მარჯვნივ მიმართული. რაშს ცალი ფეხი აწეული აქვს, თითქოს სამსხვერპლოს წინაშეა, მკაფიოდ ჩანს პატარა თავი, აცქვეტილი ყურები, წინ გადმოხრილი, სტილიზებული ფრთა. ცხოველის კიდურებზე სახსრები და ჩლიქები მომსხო ღრმულებით არის გამოსატული, ცხენის გავის ზემოთ მკაფიოდ არის ამოჭრილი ნახევარმთვარე.

ქვა კარგად არის გათლილი; ფონი ბაცი ცისფერია, გამოსატულება კი მუქ ლურჯ ფენაზეა ჩატრილი. საკმაოდ სუფთა, დახვეწილი ნამუშევარია. გამოსატულება ნაწილობრივია გაპრიალებული, ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა.

ანალოგიური ფრთოსანი რაშების გამოსატულებანი მრავლად გვხდება სასანურ გემებზე: L. Delaporte. Catalogue de cylindres..., I, Fouilles et missions, ტაბ. 56, 14, 15; A. D. H. Bivar. Catalogue of the Seals, II, ტაბ. 12, AD 8, 9. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №№ 281, 278.

ბეჭდის რკალი სადაა, მრგვალგანივკვეთიანი, რკალის გახსნილ ბოლოებს შორის ჩასმულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. რკალზე ბუდესთან, ცალ მხარეს ბურთულაკია დარჩილული. მსგავსი სამკაული შედარებით გვიანდელი ბეჭდებისათვის არის დამახასიათებელი ამის გამო ბეჭდის ფორმა სავესებით შეესაბამება სამარხ № 47-ის თარიღს, VI ს. (ამავე სამარხიდანაა № 64). თვით ნიკოლოს ინტალიო კი გამოსატულების სტილის და ქვის ფორმის მიხედვით უფრო ადრეულია. ეფიქრობთ, IV ს. ქვა არის ჩასმული უფრო გვიანდელ ბეჭედში.

დაცულობა: ბეჭედი მთლიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 8 მმ, სიგანე — 7 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 25 მმ, რკალის დმ — 22 მმ.

5 (ინვ. № 211). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი ქვის სამარხი № 32.

* წაკვეთილი კონუსის ფორმა სასანურ გემებზე ა. ბივარს ადრეულ ფორმად მოიჩნია (იხ. დასახ. ნაშრ., გვ. 21).

ინტალიო ნიკოლოსი, ოქროს ბეჭედში. ინტალიოს წაკვეთილი კონუსის ფორმა აქვს. პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე ამოჭრილია ძუ ლომის მინიატურული გამოსახატულება. იგი პროფილში მარჯვნივ არის მიმართული, თითქმის ფრთხილად მიაბიჯებს. ხახა დაღებული უნდა ჰქონდეს. კუდი ზევით აქვს აწეული.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. საკმაოდ ფაქიზი ნამუშევარია. ფონი ბაცი ცისფერია, გამოსახატულება კი ზუქ ლურჯ ფენაზეა ჩაჭრილი.

ანალოგიური გამოსახულებანი იხ. L. Delaporte. Catalogue des cylindres . . ., I, Fouilles et missions, ტაბ. 55, 65; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 10, AD4; A. Zakharow. Gemmen und Siegel des Museums Georgiens, ტაბ. II, 56; T. B. Кибальнич. Южно-русские геммы. Берлин, 1910, таб. I, 13.

ბეჭდის სადა მრგვალი რკალი მხრებისაკენ ოდნავ ფართოვდება. რკალის ბოლოები გახსნილია და მირჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდეზე. ბუდეს პირზე თხელი სალტე შემოუყვება. ქვა ბუდიდან წამოწეულია.

სამარხი № 32 დახორცილებდაპირიანი სანელსაცხებლისა (იხ. უგრელიძის ნაშრ. ტაბ. II) მარჯნის ბროწეულის ყვავილის-თავიანი საკინძების მიხედვით VI ს-ზე ადრეულად ვერ დათარიღდება. ინტალიო ქვის ფორმისა (იხ. A. D. H. Bivar, გვ. 21) და თვით გამოსახატულების სტილის მიხედვით, ჩვენი აზრით, უფრო ადრეულია. უნდა ვიფიქროთ, რომ IV ს. ნივთი ხანგრძლივი ხმარების შემდეგ გვიანდელ სამარხში მოხვდა. ეს დასაშვებია იმის გამო, რომ ბეჭედი ოქროსია.

დაცულობა: ბეჭედიც და ინტალიოც კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 5,5 მმ, სიგანე — 4 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 19 მმ, რკალის დმ 16 მმ.

6. (ინვ. № 329). სამთავრო-ბაიერნისეული, 1872 წ.

ინტალიო გრანატიისა (ალმანდინი), ბრინჯაოს ბეჭედში (ნაწილობრივ მოოჭვრილი). ინტალიოს წაკვეთილი კონუსის ფორმა აქვს. პირი მცირე მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოსახტულია ჩიტი (მტრედი), ტანით პროფილში მარჯვნივ, თავით კი ზურგისაკენ მიბრუნებული. მკაფიოდ ჩანს პატარა თავი, წაწვეტებული წისკარტი, წინ გამობერილი მკერდი და

მოგრძო, ბოლოში ორად გაყოფილი კუდი. ფრინველის კიდურები ორი ვერტიკალური სწორი ხაზით და მათი გადამკვეთი ჰორიზონტალური ხაზით არის გამოხატული. ანაბეჭდზე მალალ, მკაფიო რელიეფს იძლევა.

ქვა კარგად არის გათლილი, გამოხატულება წმინდად და მკაფიოდ არის ამოჭრილი. ფონი გაპრიალებული, გამოხატულება კი მჭრქალია.

მსგავსი ჩიტების გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 21, HC1, HE1.

ბეჭდის რკალი თანაბარი სისქისაა, შიგნიდან დაბრტყელებული, გარედან ამოზურცული. შეკრულ რკალზე ზემოდან დარჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ბუდეს გარედან აკრავს ათი რელიეფური ღერაკი, რის გამოც ბუდე ათფურცლიანი ყვავილის მსგავსია. თვალი ბუდიდან წამოწეულია.

ქვის ფორმის, გამოხატულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით, ინტალიო, ვფიქრობთ, IV ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული. ბეჭდის ბუდეს ოქროს თხელი ფენა ჰქონია გადაკრული. ამჟამად მისი ნარჩენები მხოლოდ აქა-იქ არის შემორჩენილი.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 8 მმ; სიგანე — 7 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 27 სმ; რკალის დმ. — 20 მმ.

7. (ინგ. № 182). კორბოული, შემთხვევითი მონაპოვარი, 1946 წ.

ინტალიო ფრანატისა (ალმანდინი), ოქროს ბეჭედში. ინტალიოს პირი მრგვალია და ამოზურცული.

პირზე გამოხატულია კურდღელი, პროფილში მარჯვნივ. მირბის. ცხოველის პატარა სხეული ორი მცირე ღრმულით და წელის არეში მათი შემაერთებელი ღარებით არის გამოხატული. ჩანს ზურგისკენ გადახრილი ყურები, პატარა კუდი და მოხრილი კიდურები.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება მჭრქალია, მკაფიოდ არის ნაკვეთი, მაგრამ საკმაოდ დაუდეკრად.

მსგავსი მანერით შესრულებული მცირე ცხოველების გამოხატულებანი იხ.: R. Göbl, Der Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 13, 38 a; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 20, GD 8; L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . . , II, Acquisitions, ტაბ. 109, 12, 13; Т. В. Кибальнич. Южно-русские геммы. ტაბ. 1, 12.

ბეკდის რკალი წარმოადგენს ოქროს მავთულს, რომელსაც ორივე მხარეს გავარსი შემოუყვება. ბუდე დაბალია, ოვალური მოყვანილობისა, პირისაყენ ვიწროვდება და მჭიდროდ ეკვრის თვალს. ბუდესაც ისეთივე გავარსის რიგი შემოუყვება, როგორც რკალს. თვალი ბუდიდან ოდნავ ამოწეულია.

ბეკედი დამზადების ტექნიკით და გავარსის მორთულობით გვაგონებს IV ს. არმაზისხევის მდიდრულ სამარხებში აღმოჩენილ სპეკულს. თვით ქვის ფორმაც, ამოზრტულპირიანი აღმანდინი, ა. ბივარის მიხედვით, ადრეული ხანით თარიღდება (იხ. დასახ. ნაშრ., გვ. 23—24).

ინტალიოც და ბეკედიც IV ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიოც და ბეკედიც დაცულია. ბეკდის რკალი მცირედ დეფორმირებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 6 მმ; ბეკდის სიმაღლე — 18 მმ, რკალის დმ — 16 მმ.

8 (ინვ. № 282). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., S უბანი, ქვეერსამარხი № 82⁹.

საბეჭდავი ბეკედი ბრინჯაოსი, კონუსისებრი ფორმის საბეჭდავი ნაწილით. ინტალიოს პირი ოვალურია და ოდნავ ამოზრტული.

პირზე ამოჭრილია სასანური ნიშანი (შესაძლოა, ცეცხლის საეურთხევლის სქემატური გამოხატულება), ჯვრისებრი ღერძი, ზემოთ შემსხვილებული თავით და აქეთ-იქით ნახევარმთვარეებით დაბოლოებული. გამოხატულებას გარს აკრავს წერტილოვანი ჩარჩო.

გამოხატულება ჩამოსხმის გზით არის მიღებული, ძალზე ბუნდოვანია. ანაბეჭდზე დაბალ, არამკაფიო რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ნიშნები ფართოდ არის გავრცელებული სასანურ სიმბოლიკაში: იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, ტაბ. 28, Ng 1, 2.

ბეკედი შედგება სადა, მრგვალგანივკეთიანი რკალისაგან და მასზე დარჩილული თავდაბრტყელებული, კონუსის ფორმის, მასიური საბეჭდავი ნაწილისაგან. მსგავსი ფორმის ბეკედები ადრესანურ ხანას უნდა განეკუთვნოს¹⁰. ვფიქრობთ, IV ს. შეიძლება დათარიღდეს.

⁹ საგვებით სწორად მიგვაჩნია ქ. ჯავახიშვილის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ № 82 ქვეერსამარხის ინვენტართან ეს ბეკედი შემთხვევით უნდა იყოს დაკავშირებული. იხ. ქ. ჯავახიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 18, სქოლიო 92.

¹⁰ М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 235—236.

დაცულობა: ბექედი მთელია, მაგრამ ჟანგისგან ძალზე დაზიანებული, რის გამოც გამოხატულება ცუდად ჩანს.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 9 მმ, სიგანე — 8 მმ, ზეკედის სიმაღლე — 22 მმ, რკალის დმ — 20 მმ.

9 (ინვ. № 207). სამთავროს სამაროვანი, 1938 წ., N უბანი, ორმოსამარხი № 24.

საბეჭდავი ბექედი ბრინჯაოსი, კონუსისებრი ფორმის საბეჭდავი ნაწილით. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფრთოსანი ფანტასტიკური არსება — სფინქსი, პროფილში მარცხნივ. არსებას წინა მარჯვენა თათი აწეული აქვს, წელში გაზნექილია, მარაოსებრი მოყვანილობის ფრთა მხრიდან ზემოთა აქვს აღმართული. გრძელი კუდიც ზემოთა აქვს აქნეული. ფეხებს ქვეშ მკაფიოდ ჩანს ნიადაგის ზოლი.

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად, მაგრამ უხეშად არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე ბუნდოვნად ჩანს, არამკვეთრ რელიეფს იძლევა.

ბექედის რკალი წარმოადგენს დაბრტყელებულ ბრინჯაოს ლერაკს, რომელიც მხრებისაკენ ოდნავ ფართოვდება, გარედან განივად დაკეპნილია და უერთდება კონუსისებრი ფორმის, მასიური საბეჭდავი ნაწილის წვერს.

ორმოსამარხი № 24 შეიცავდა ფარშევანგის გამოხატულებიან ნინის ფიალას, რომელიც მასზე მოთავსებული წარწერის მიხედვით IV ს. თარიღდება. აქვე აღმოჩენილი მცირე სანელსაცხებლები, რკინის საკინძი და მშვილდსაკინძი აგრეთვე IV—V სს თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 47). თვით ბექედი № 9 ფორმის მიხედვით, აღრესასანური ხანის ბექედებს ემსგავსება¹¹. კერძოდ იგი მსგავსია ზემოთ აღწერილი № 8 ბექედისა. № 9 ბექედის გამოხატულება კი მთელი რიგი ნიშნებით განსხვავდება სასანური ძეგლებისაგან. ამ საბეჭდავის თავისებურებას მ. მაქსიმოვამაც მიუქცია ყურადღება¹². არსების პოზა, სწორად გაშლილი ფრთა, ნიადაგის ზოლი მას ერთგვარად ანტიკური წრის გამოხატულებებთან აახლოებს. თუ გავითვალისწინებთ ბექედის ფორმას და სამარხის თარიღს, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ გამოხატულება კო-

¹¹ М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 235—236. აღრეული ბექედებისათვის დამახასიათებელია შეკრული რკალი და ზედ დარჩილული კონუსის ან წაყვთილი კონუსის ფორმის საბეჭდავი ნაწილი.

¹² М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 270.

პირებულია ანტიკური ხანის ძეგლიდან სასანურ ხანაში, კერძოდ, IV ს-ში.

10 (ინვ. № 201). სამთავროს სამაროვანი, 1938 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 109.

საბეჭდავი ბეჭედი ბრინჯაოსი. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური. პირზე გამოხატულია გარეული თხა, პროფილში მარცხნივ. ცხოველს დიდი თავი აქვს, ზურგისკენ გადახრილი, მორკალული რქები, გამობერილი მკერდი, მოკლე კიდურები და ზევით აქნეული, მოგრძო კუდი. ფეხებს ქვეშ ნიადაგის ზოლი შეინიშნება.

გამოხატულება არ არის ღრმად ამოჭრილი, მაგრამ ანაბეჭდზე საკმარის მკაფიოდ ჩანს.

აღსანიშნავია, რომ ეს გამოხატულება სტილისტურად განსხვავდება სასანური რქოსანი ცხოველების გამოხატულებებისაგან. საერთო იერით თითქოს ჰგავს გარეული თხების, ქურციკების გამოხატულებებს, მაგრამ აქ არა ჩანს ის თავისებურებანი და დაკანონებული წესები, რაც სასანურ გამოსახულებებს ახასიათებს. მაგ., თავი ერთიანი ოვალური ღრმულით არის გამოსახული და თვალი მრგვალი წერტილოვანი ღრმულით; ასევე განსხვავებულად არის გამოხატული მისი კიდურები. ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ ცხოველის ფეხებქვეშ ნიადაგის ზოლია მინიშნებული (რაც სასანური გამოსახულებებისათვის დამახასიათებელი არ არის), ასევე რწმინათა სასანურ გემებზე ცხოველების მარცხენა პროფილში მოთავსება.

ბეჭდის რკალი სადა თხელი მავთულია, რომელზეც დაჩრდილულია ოვალური ფორმის ბრტყელი ფარაკი (საბეჭდავი ნაწილი)

სამარხი № 109 თარიღისათვის ბევრს არაფერს იძლევა. რკინის შემსხვილებულთავიანი სამაჭურის ნატეხები გვაფიქრებინებს, რომ V ს-ზე აღრეული არ უნდა იყოს. მსგავსი ფორმის ბეჭდები ფ. ჰენკელს IV ს-ით აქვს დათარიღებული (იხ. F. Henkel, Die Römischen Fingerringe der Rheinlande, Berlin, 1913, ტაბ. XXXIX, 1008).

ამდენად ბეჭედი № 10 მხოლოდ პირობით გვაქვს მოთავსებული სასანურ ძეგლებთან ერთად, იმის გამო, რომ ანტიკური მასალისაგან მეკეთრად განსხვავდება და IV ს. შემდეგდროინდელ სამარხშია აღმოჩენილი (IV—V სს.). აქ შეიძლებოდა გვევარაუდა, რომ ადი, ისევე როგორც ბეჭედი № 11 ადგილობრივი სახელოსნოს ნა-

წარმოა. მაგრამ ამ კარაუდს ჯერჯერობით ვერაფრით განვამტკიცებთ.

დაცულობა: ბეჭედი ქანგისგან გაწმენდილია, კარგად არის დაცული.

ზომები: პირის სიგრძე — 9 მმ, სიგანე — 7 მმ, რკალის დმ — 17 მმ.

11 (ინვ. № 262). სამთავროს სამაროვანი, 1938 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 110.

საბეჭდავი ბეჭედი ბრინჯაოსი. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ლომი, პროფილში მარცხნივ; ცხოველის პოზა დინამიურია, იგი გარბის, თან თავი უკანა აქვს მოზრუნებული. კარგად გაირჩევა მისი ფაფარი, წერტილით გადმოცემული თვალი და სხვა ნაკვთები. გრძელი კუდი ზემოთეხნა აქვს აქნეული. ლომის კუდსა და თავს შორის რაღაც პატარა ნიშანია გამოხატული. ლომს თავი მისკენა აქვს მიბრუნებული; შესაძლოა მნათობია. უკანა კიდურებს ქვეშ ნიადაგის ზოლი ჩანს, წინა კიდურები კი ზემოთ აქვს აწეული.

გამოხატულება თუშცა მინიატურულია, მაინც გამოირჩევა სიფაქიზით და ცხოველის საკმაოდ ბუნებრივი, ცოცხალი პოზით.

ღრმად ამოჭრილი არ არის, მაგრამ ანაბეჭდზე მკაფიოდ ჩანს.

სტილისტურად, ამოჭრის მანერით და რიგი ნიშნებით ეს გამოხატულება ერთგვარად განსხვავდება სასანური ძეგლებისაგან (ცხოველის გამოსახვა მარცხენა პროფილში, ნიადაგის ზოლის ჩვენება და სხვ). ამგვარად, № 10 ბეჭდის მსგავსად, მასაც პირობით ვათავსებთ სასანური წარმოშობის მასალასთან ერთად. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ადგილობრივი ნამუშევარია.

ბეჭედი შედგება სადა, ვიწრო რკალისაგან, რომელზეც დარჩილულია თხელი, ოვალური ფორმის ფარაკი.

სამარხი №110 თარიღისათვის საყრდენს არ იძლევა. №10 ბეჭდის გამოსახულებასთან მსგავსების გამო, აგრეთვე ბეჭდის ფორმის მიხედვით (იხ. F. Henkel, Romische Fingerringe, ტაბ. XXXIX. 1004;) IV—V სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ბეჭედი ქანგისაგან გაწმენდილია და კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 9 მმ, სიგანე — 7 მმ, რკალის დმ — 17 მმ.

12 (იხვ. № 314). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ.; N უბანი, VII ფართობი;

ინტალიო ორფერი პასტისა (პირის შიდა მხარე მოყვითალოა, გარშემო კი მორუხო ფერი დაჰკრავს), წაყვეთილი კონუსის ფორმის, ვერცხლის ბეჭედში. პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია სასანური „ნიშანი“ (ე. წ. მონოგრამა). ჯვრის ფორმის ლერძზე ზემოთ მოთავსებულია ნახევარმთვარე (თუ ხარის რქები). ჯვრის აქეთ-იქით გაურკვეველი ნიშნებია.

ინტალიო ორფენოვანი ქვის იმიტაციას უნდა წარმოადგენდეს, მაგრამ ამეამად ფერები გახუნებულია. გამოხატულება საჭრისით არის ამოჭრილი, ღრმად, მაგრამ უხეშად.

მსგავსი «ნიშნები» იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . ., II, Acquisitions, ტაბ. 111, 48; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы, №№ 200, 203; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 27, NC 1, 2, 4, 6.

ბეჭდის რკალი შიგნიდან ღრუ, მრგვალგანივკვეთიანი რგოლია, მხრებისაკენ მკვეთრად ფართოვდება და უერთდება წაყვეთილი კონუსის ფორმის ბუდეს. ბუდეს პირის კიდეები შიგნითა აქვს გადაკეცილი. თვალი ბუდიდან წამოწეულია.

ბეჭდის ფორმა (კერძოდ ღრუ, განზიდული რკალი) და ინტალიოს ფორმაც აღრეული იურის მქონეა. ამდენად ბეჭედი და ინტალიო IV—V სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ბეჭედი მთლიანად დაცულია, ინტალიო გამოფიტულია, პირვანდელი ფერი დაკარგული აქვს.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ 9 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 24 მმ, რკალის დმ — 20 მმ.

13 (იხვ № 199). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 303.

საბეჭდავი ჭრელი სმალტისა, წაყვეთილი სფეროს ფორმის. ზონრისათვის დიდი ნახვრეტი აქვს. პირი წაყვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ნახევრად ფრთებგაშლილი ფრინველი. თავი მარჯვნივ აქვს მიბრუნებული. შეინიშნება წვრილი ფეხები და ირიბი ხაზებით დაფარული ფრთების ბოლოები.

საბეჭდავი სიმეტრიული ფორმისაა. გამოხატულება ძალიან ბუნდოვანია, ტექნიკაზე ლაპარაკი ჭირს. ანაბეჭდზე ძლიერ გაირჩევა გამოხატულების ძირითადი მოხაზულობა.

მსგავსი, ნახევრად ფრთებგაშლილი, თავმიბრუნებული ფრინველების გამოხატულებანი ხშირია სასანურ გლიბტიკაში. იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 23, HG 2, 3, 11; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 13, 35 a.

სამარხი № 303 მცირე სანელსაცხეblის, ბუდეაბმული მშვილდსაქინძის და სხვა ნივთების მიხედვით IV—V სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 108).

საბეჭდავიც IV—V სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: სმალტა ირიზებულია, გამოფიტული და ფერ-შეცვლილი, რის გამოც გამოხატულებას დაკარგული აქვს სიმკვეთრე.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 10 მმ; საბეჭდავის სიმაღლე — 10 მმ, ნახევრეტის დმ 5 მმ.

14 (ინვ. № 222). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., S უბანი, ქვის სამარხი № 45.

ინტალიო გრანატისა (ალმანდინი), ოქროს ბეჭედში. ინტალიოს წაკვეთილი პირამიდის ფორმა აქვს. პირი მცირე მხარეზეა, ბრტყელია და ოთხკუთხა მოყვანილობის.

პირზე გამოხატულია პატარა ჩიტი (მტრედი). შეინიშნება პატარა თავი, მოგრძო ნისკარტი, გამობერილი მკერდი, მოკლე მოხრილი კიდურები. სხეულზე ბუმბული გამოხატულია ირიბი ხაზებით.

გამოხატულება ღრმად და მკაფიოდ არის ამოჭრილი. ნამუშევარი არ გამოირჩევა დიდი ოსტატობით. ქვა კარგად არის გაპრიალებული, გამოხატულება მკრქალია. ანაბეჭდზე საკმაოდ მაღალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ჩიტების გამოსახულებანი მრავლად გვხვდება სასანურ გემებზე. იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . . et pierres gravées . . . , I, Fouilles et missions, ტაბ. 55, 15; R. Göbl, Der Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 12, 31a; A. D. B. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 32, HE₄.

ბეჭდის რკალი ფურცლოვანი ოქროსაგან არის დამზადებული, შიგნით ღრუა, მხრებისაკენ ფართოვდება და გადადის შიგვე ჩაჭრილ ოთხკუთხა ბუდეში. რკალი მხრების არეში ამობურცულია და ქვემოდან, ბუდესთან ერთად, ცალკე მირჩილული საერთო ძირი აქვს. თვალი ბუდიდან წამოწეულია.

ბეჭედი ფორმით ანტიკურ ბეჭდებს ჰგავს¹³, მაგრამ დამზადების ტექნიკის მხრივ არმაზულ IV ს. ბეჭდებს ემსგავსება¹⁴. სამარხი № 45 გაძარცვულია, მაგრამ გადარჩენილი მინიატურული მშვილდსაკინძის მიხედვით (არბალეტური ტიპისა), სამარხი VI ს-ზე ადრეული არ უნდა იყოს. ბეჭედი და ინტალიო, ბეჭდის დამზადების ტექნიკის და გამოხატულების სტილის მიხედვით, ვფიქრობთ, უფრო ადრეული, IV—V სს. უნდა იყოს.

დაცულობა: ინტალიო და ბეჭედი კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე—6 მმ, სიგანე—4 მმ, ბეჭდის სიმაღლე—18 მმ, რკალის დმ 16 მმ.

15 (ინგ. № 588). სამთავროს სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 649.

ინტალიო გრანატიის (ალმანდინი), ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფრინველი (წყრო). გრძელი კისერი დახრილი აქვს ქვემოთ და ფეხებს ქვეშ მოთავსებულ თევზს კორტნის. ფრინველის ბუმბული და ფრთები წვრილი, პარალელური ხაზებით არის გადმოცემული. კარგად ჩანს მრგვალი თავი, ნისკარტი, გრძელი, ძლიერი ფეხები. თევზი სქემატურად, მოგრძო ოვალით და აქეთ-იქით გაშვებული წვრილი ხაზებით არის გამოსახული.

გამოხატულება ღრმად და მკაფიოდ არის ამოკვეთილი. ანაბეჭდზე საკმაოდ მაღალ რელიეფს იძლევა. პირი გამოხატულებიანად გაპრიალებულია.

მსგავსი ფრინველების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte. Catalogue des cylindres . . . , II, Acquisitions, ტაბ. 109, 11; A. Zakharow, Gemmen und Siegel, . . . , ტაბ. V, 149; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. № 492; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, ტაბ. 21, HD 1, 2, 5.

ბეჭდის რკალი სადაა, მხრებისკენ მცირედ ფართოვდება და მის გახსნილ ბოლოებს შორის დარჩილია მცირე, წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ბუდეს პირის კიდეები თვალისკენ აქვს გადაკეცილი. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 649 სქელკედლიანი, დახორკლილი სანელსაცხების მიხედვით VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა),

¹³ М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 265.

¹⁴ მსგავსი ბეჭედი იხ. მცხეთა, 1, კატ. № 206.

მაგრამ ინტალიო გამოხატულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით IV—V სს. შეიძლება დავათარილოთ.

დაცულობა: ბეჭედი კარგად არის დაცული. ინტალიო უმნიშვნელოდ ატყეცილია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ 6 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 22 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 2 მმ.

16 (ინვ. № 210). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, III საცდელ თხრილში, ნაშალ მიწაში ნაპოვნი.

ინტალიო გრანატისა (ალმანდინი), ოქროს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფრინველი (გარეული ბატი), პროფილში მარჯვნივ. ფრინველის ტანი ოვალური ღრმულით არის გამოხატული, გრძელი კისერი უკან, ზურგისკენ აქვს მიბრუნებული; პატარა თავი და მოგრძო მოკაუჭებული ნისკარტი მკაფიოდ ჩანს. ფრინველის ზურგს ზემოთ გაურკვეველი საგანია ამოკვეთილი (ნახევარ-მთვარეს ჰგავს — ფრინველი თითქოს მას უყურებს).

გამოხატულება მკაფიოდ, საკმაოდ ოსტატურად არის ამოკრილი. ფრინველის პოზა ბუნებრივაა. ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალბებულია, გამოხატულება კი მკრქალი.

მსგავსი ფრინველების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . ., I, Fouilles et missions, ტაბ. 55, 24; II, Acquisitions, ტაბ. 109, 2, 11; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы, № 492 (V—VI სს); A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, ტაბ. 22, HF 10, 11, 12.

ბეჭედი შედგება მრგვალგანივკვეთიანი მხრებისკენ ოდნავ გაფართოებული რკალისა და წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდისაგან. ბუდის პირი დაბრტყელებულია. ქვა შიგ ღრმად ზის. მსგავსი ფორმისაა ბეჭედი № 14.

ბეჭდის ფორმისა და გამოხატულების სტილის მიხედვით, ინტალიო IV—V სს. შეიძლება მივაკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიოც და ბეჭედიც კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 7 მმ, სიგანე — 5 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 20 მმ, რკალის დმ — 16 მმ.

17 (ინვ. № 227). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ. S უბანი, ფართი 209.

მთლიანი ქვის საბეჭდავი ბეჭედი ნარინჯისფერი სარდონისა.

ბეჭდის რკალი გარედან ამობურცულია, შიგნით ბრტყელი. ზემოთ რკალი წაყვეთილია და ქმნის ოვალური ფორმის საბეჭდავ ნაწილს. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოსახტულია (მხოლოდ ნაწილია შემორჩენილი) მანაკაცის თავი, პროფილში მარჯვნივ. მას თავზე მაღალი თავსაბურავი ახურავს, რომელიც გრიფონის პროტომით ბოლოვდება. კარგად ჩანს მანაკაცის ოდნავ ზემოთ წამომჭდარი, მოგრძო თვალი, სწორი ცხვირის ნაწილი და ირიბი ხაზებით გამოსახტული ჩახვეული თმა. გრიფონის თავი და მაღალი კისერიც დახვეწილად არის დამუშავებული. ასევე მკაფიოდ არის გამოსახული მისი აცქვეტილი ყურები, მოკაუჭებული ნისკარტი და ფართოდ გახელილი თვალი.

ბეჭედი კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოსახტულება მჭრქალია. მკაფიოდ და დახვეწილად არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს და დასრულებულ ფორმებს გვაძლევს.

მსგავსი გამოსახტულება იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the... Seals, II, ტაბ. 26, Mg 1, (სტილისტურად ახლოს დგას ჩვენს გამოსახტულებასთან, IV ს. თარიღდება); R. Göbl, Sasanidische Siegelkation, ტაბ. 31, 92 b, 6; SPA, IV, ტაბ. 255.

გამოსახტულების სტილის, დათარიღებული ანალოგიის და ბეჭდის ფორმის მიხედვით IV—V სს. შეიძლება დათარიღდეს.

დაცულობა: ბეჭედი შუაზეა გატეხილი და მხოლოდ მისი ნახევარია შემორჩენილი, ისე რომ ინტალიოს პირის ნახევარია გადარჩენილი. ამის გამო გამოსახტულების მხოლოდ ზედა ნაწილი ჩანს.

ზომები: ინტალიოს პირის დარჩენილი ნაწილის სიგრძე — 8 მმ, სიგანე — 7 მმ, რკალის სისქე — 6 მმ.

18 (ინვ. № 197). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 221.

ინტალიო ლაქვარდისა, ბეჭდის თვალია. წარმოადგენს ბრტყელ, გვერდებდაქანებულ ფირფიტას, რომელიც პირისკენ ნიკიერდ ფართოვდება. პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოსახტულია დათვი, პროფილში, მარჯვნივ მიმავალი. დათვს ხახა დაღებული აქვს, მკაფიოდ ჩანს დეტალები: მრგვალი ყურები, კუზივით ამობურცული ზურგი, ხშირი ბეწვით დაფარული სხეული. ცხოველის ზურგს ზემოთ შეიდასოიანი ფალაური წარწერაა მოთავსებული.

გამოხატულება მკაფიოდ და ღრმად არის ამოკვეთილი, ანაბეჭ-
დზე მაღალ რელიეფს იძლევა. კარგი ნამუშევარია. წვრილი მოკ-
ლე ხაზებით გადმოცემული ბეწვი, დაკუნთული სხეული და
სხვა დეტალები ოსტატურად არის გამოსახული.

ანალოგიური გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sāsānidische Sie-
gelkanon, ტაბ. 26, 45 B; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . .
Seals, II, ტაბ. 19, FK 1, 4, 5; L. Delaporte, Catalogue des cylind-
res . . . , II, ტაბ. 109, 58, 59.

წარწერა წაიკითხა ა. ბორისოვმა.¹⁵ მისი შინაარსია — «ლეთის
მფარველობა».

ვ. ლუკონინის აზრით, წარწერა შეიძლება IV—V ს. დათარიღ-
დეს¹⁶.

სამარხი № 221 შინის დახორცილილი სანელსაცხებლის ფრაგმენ-
ტით და სოკოსებრთავიანი საკინძის მიხედვით VI ს-ზე აღრეული
არ უნდა იყოს: ინტალიო კი წარწერაზე დაყრდნობით და დათა-
რილებული ანალოგიების მიხედვით (იხ. A. D. H. Bivar, დაახ.
ნაშრ., გვ. 95), ვფიქრობთ, უფრო აღრეულ ხანას, IV—V სს. უნდა
განეკუთვნოს.

დაცულობა: ქვა კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 12 მმ, სიგანე — 11 მმ,
ქვის სისქე — 2 მმ.

19 (ინვ. № 582). სამთავროს სამხაროვანი, 1946 წ., N უბანი.
ქვის სამარხი № 605.

ინტალიო ნიკოლოსი, ოქროს ბუდიან ელექტრუმის ბეჭედში.
ინტალიოს წაკვეთილი კონუსის ფორმა აქვს. პირი მცირე მხარე-
ზეა, ოვალურია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია ცხოველი (ტახი ან დათვი), პროფილ-
ში მარჯვნივ. ცხოველს ზურგი ამოკუზული აქვს, მკაფიოდ ჩანს
მოგრძო ღრუნჩი, ყურები; კიდურები მოკეცილი აქვს. თითქოს
ჩამჭდარია. ცხოველის ტანი ღრმა ტალღოვანი ღარებით არის და-
ფარული. გამოხატულებას ირგვლივ პატარა წრეებისაგან შემდგა-
რი ზარჩო შემოუყვება.

გამოხატულება საკმაოდ მკაფიოდ და წმინდად არის ამოჭრი-

¹⁵ იხ. М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 270.

¹⁶ ამ წარწერის თარიღთან დაკავშირებით იხ. А. Я. Борисов, В. Г. Луко-
нин. დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

ლი. ანაბეკდზე ნალალ რელიეფს იძლევა. ფონი მოცისფროა, ხოლო გამოხატულება მუქ ლურჯ ფენაზეა ჩაჭრილი.

ანალოგიური მანერით შესრულებული გამოხატულებანი ხშირია სასანურ ძეგლებზე (კერძოდ, ხშირია პარალელური ღარებით სხეულის ზედაპირის დასერვა); A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №749; A. D. H. Bivar. Catalogue of the... Seals, II, ტაბ. F. K 1, 4, 5, 6, 7.

ბეკდის რკალი მრგვალგანიკვეთიანია, მხრებისკენ ოდნავ ფართოვდება; მის გახსნილ ბოლოებზე დარჩილია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე; ბუდის კიდეები თვალისკენ გადმოკეცილია. ქვა შემადლებულად ზის ბუდეში.

სამარხი № 605 ბრინჯაოს სფერულთაფიანი საკინძისა და მცირე ცვარათი შემეული რგოლოვანი საყურის მიხედვით V ს-ზე აღწეული არ უნდა იყოს. ამავე სამარხიდანაა ბეკედი № 34;

ბეკედი და ინტალიო სამარხისა და ანალოგიების თარიღის მიხედვით IV—V სს-ისა უნდა იყოს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული, ბეკედი მცირედ დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 9 მმ, ბეკდის სიმაღლე — 28 მმ, რკალის დმ — 18 მმ.

20 (ინგ. № 348). სამთავრო-ბაიერნისეული, 1872 წ.

ინტალიო ლაქვარდისა, აქა-იქ მოთეთრო ლაქებით. ინტალიო ბრტყელი ფირფიტაა, მცირედ დაქანებული გვერდებით. პირი მცირე მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია წყვილი ცხოველის თავი, პროფილში მარჯვნივ. ცხოველების დრუნჩები სტილიზებულად წაგრძელებულია, ყურები უკანა აქვთ გადაწეული (სტილიზაციის გამო ძნელი გასარჩევია, ყურებია თუ რქები). ამის გამო პირს დადგენა, ხარის თავებია თუ გრძელყურა ცხოველებისა (მაგ., ვირის). ა. ზახაროვი ცხენის თავებად მიიჩნევს, იხ. დასახ. ნაშრ. გვ. 260), მაგრამ ვფიქრობთ, ასეთი გრძელი ყურებით (თუ მართლაც ყურებია?) ცხენებს არ გამოხატავდნენ. ზედა ცხოველის შუბლს ზემოთ კიდეგ ორი მცირე შვერილი შეინიშნება; ცხოველებს გრძელი ნუშისებრი ფორმის თვალები აქვთ.

ქვა არათანაბრად, დაუდევრად არის წაკვეთი, გამოხატულება ღრმად არის ამოჭრილი, ანაბეკდზე საკმაოდ მაღალ რელიეფს იძლევა. ინტალიოს პირი თეთრი ლაქებით არის დაფარული, რის გამოც გამოხატულება ბუნდოვნად ჩანს.

მსგავსი წაგრძელებულდრუნჩიანი ხარის თავის გამოხატულება იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 16, EO 6; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 20, 53i.

გამოხატულების სტილისა და ქვის ფორმის მიხედვით ინტალიო, ვფიქრობთ, IV—V სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა რამდენიმე ადგილას ატყეცილია, ერთგან პირის კიდეშიც, ისე რომ გამოხატულება დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 9 მმ, სისქე — 2 მმ.

21 (ინვ. № 343). სამთავრო-ბაიერნისეული, 1872 წ.

საბეჭდავი ღია, მოვარდისფრო სარდონისა, ელიფსისებრი ფორმის. საბეჭდავს აქვს ნახევრეტი ზონრის გასაყრელად. ინტალიოს პირი წაკვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ირემი, პროფილში მარჯვნივ. კარგად ჩანს ცხოველის მოგრძო დრუნჩი, დიდი განზიდული თვალი, ზურგს უკან გადახრილი განტოტილი რქები. სხეული ოვალური ღრმულებით არის გამოსახული, მკაფიოდ შეინიშნება მოხრილი კიდურები და მოკლე კუდი. ირმის მკერდის წინ ნახევარმთვარე თუ სხვა ნიშანია გამოხატული.

ქვა კარგად არის გათლილი. გამოხატულება ღრმად და მკაფიოდ არის ამოჭრილი; ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა. ფონიც და გამოხატულებაც გაპრიალებულია.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 18 FE 1, 2; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 18, 51a; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. II, 40.

ქვის ფორმისა¹⁷ და გამოხატულების სტილის მიხედვით, ვფიქრობთ, ინტალიო IV—V სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა ერთგან პირის კიდეზე ამოტეხილია. გამოხატულება მცირედ დაზიანებულია, კერძოდ, ცხოველის წინ ამოკვეთილი ნიშანია დაზიანებული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 13 მმ, სიგანე — 8 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 15 მმ.

22 (ინვ. № 1735—56) თბილისი (ერეკლეს მოედანი), 1956 წ., B—1 ორმო.

¹⁷ მსგავსი ფორმის საბეჭდავები ა. ბივარის მიხედვით IV—V სს-ში არის გავრცელებული, იხ. A. D. H. Bivar. დასახ. ნაშრ., გვ. 23.

საბეჭდავი მორუხო ფერის აწატისა. ელიფსისებრი ფორმის, აქა-იქ მონაცრისფრო შრეები გასდევს. საბეჭდავს აქვს მოზრდილი ნახვრეტი ზონარის გასაყრელად. ინტალიოს პირი წაყვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოზატულია მამაკაცის პორტრეტი. თავი პროფილში, მარჯვნივ აქვს მიბრუნებული. მხრები კი პირდაპირ აქვს გამოზატული. თმის ვარცხნილი თავზე მოკლე, ირიბი ზაზებით არის მინიშნებული, შუბლს ზემოთ ორმაგი საღტე (შესაძლოა დიადემა) აქვს გადაჰერილი, რომლის ქვემოთ კეფაზე მოკლედ ჩაზვეული თმა მოჩანს. მამაკაცს სწორი ნაკვთები აქვს. წარბი და თვალი ურთიერთპერპენდიკულარული პირობითი ზაზებით არის ასახული. სწორი თხელი ცხვირი, მჭიდროდ მოკუმშული ტუჩები წმინდა ზაზებით არის გამოყვანილი. მოგრძო, წაწვეტებული წვერი ირიბი ზაზებითაა ასახული. მამაკაცის მაღალი ყელის ქვემოთ სამოსის გულისპირი მკვეთრი მორკალული ზაზით არის აღნიშნული. სამოსის ნაოკები სასანურ გემებზე ფართოდ გავრცელებული მანერი — მკერდზე ვერტიკალური და მხრებზე ხშირი ჰორიზონტალური ზაზებით არის მინიშნებული. პორტრეტის მარცხნივ და მარჯვნივ მცენარის ყლორტებია გამოზატული.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული, გამოზატულება არაღრმად, მაგრამ მკაფიოდ არის ამოჭრილი, ანაბეჭდზე ბრტყელ რელიეფს იძლევა. დეტალები წმინდა ირიბი ზაზებით არის გადმოცემული. საკმაოდ დახვეწილი ნამუშევარია. ფონი გაპრიალებულია, გამოზატულება კი მქრქალი.

მსგავსი მანერით შესრულებული პორტრეტები იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 1, AB10, AC13, 18, 19, 22 (Vb); A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №31 (V ს.); L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets, . . . I, ტაბ. 56, 32, 33.

ორმო B-1 იქ აღმოჩენილი მასალის მიხედვით V—VII სს. თარიღდება¹⁸. საბეჭდავი ფორმისა და გამოზატულების სტილისტური ანალოგიების მიხედვით, ვფიქრობთ, V ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: საბეჭდავი კარგად არის დაცული. უმნიშვნელო ანატექვები აქვს ნახვრეტის კიდეებთან და ერთგან პირის კიდეზე.

¹⁸ ი. გ რ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. თბილისის მატერიალური კულტურის ძეგლები. თბ., 1961, გვ. 32.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 19 მმ, სიგანე — 17 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 20 მმ, ნახვრეტის დმ — 8 მმ.

23. (ინვ. № 666). ახალციხე (შემთხვევითი მონაპოვარი).

საბეჭდავი მოყავისფრო-წითელი სარდიონისა, ელიფსისებრი ფორმისა. საბეჭდავს აქვს დიდი ნახვრეტი ზონრის გასაყრელად. ინტალიოს პირი წაკვეთილ მხარეზეა. ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ორი ცხოველი: კუზიანი ხარი — ზებუ და ლომი. ლომი კომპოზიციის ზედა მხარეს, პროფილში მარჯვნივ არის გამოხატული. იგი, უკანა ფეხებზე დაყრდნობილი, ნახტომისათვის ემზადება, მის ქვემოთ, პროფილში მარცხნივ გამოხატულია ზებუ, რომელიც გარბის. ორივე ცხოველის ძლიერი, დაკუნთული სხეული კარგად არის გამოხატული. დეტალებიც მკაფიოდ დაამუშავებული. ლომის ფეხარი და გულმკერდი, ასევე ხარის მკერდიც და ფერდებიც წმინდა, ირიბი ხაზებით არის დაფარული. გამოხატულების მარჯვენა ნაწილში, ზებუს ზურგს ზემოთ მოთავსებულია ცეცხლდანთებული საკურთხევლის (ათაშდანის) სქემატური გამოხატულება.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება ღრმად, მკაფიოდ და ოსტატურად არის ნაკვეთი. ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა. ინტალიოს პირი გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭრქალია.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, *Sasānidische Siegelkapon*, ტაბ. 28, 78 c; A. D. H. Bivar, *Catalogue of the . . . Seals*, II, ტაბ. 11, Dj 2, 3; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, *Сасанидские геммы*, №741; L. Delaport, *Catalogue des cylindres et cachets*, . . . , II, ტაბ. 110, 48; მსგავსი საკურთხეველი იხ. A. D. H. Bivar, *დასახ. ნაშრ.* ტაბ. 5, ВД 15.

საბეჭდავი კომპლექსის გარეშეა აღმოჩენილი; ცფიქრობთ, თვით საბეჭდავის ფორმისა და სტილისტურად მსგავსად შესრულებული გამოხატულებების მიხედვით V ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა პირის კიდეზე აქა-იქ ატყეცილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 23 მმ, სიგანე — 19 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 19 მმ.

24 სოფ. მლაშე (ნარეკავის არქ. ექსპედიცია). 1974 წ., სამარხი № 1.

საბეჭდავი სარდიონისა, მუქი ნარინჯისფერი; წაკვეთილი სფეროს ფორმის. ზონრის გასაყრელად ნახვრეტი აქვს. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია გარეული ვირი ან ჩოჩორი, პროფილში მარჯვნივ. მკაფიოდ ჩანს ცხოველის თავი, დიდი აცქვეტილი ყურები. პატარა სხეული მცირე ღრმულებით არის გამოსახული. განსაკუთრებით კარგად არის გამოხატული ცხოველის კიდურები. სახსრები და ჩლიქები შემსხვილებული წერტილებით არის ხაზგასმული. ცხოველის ზურგს ზემოთ და მკერდს წინ აშკარად გაირჩევა ფალაური წარწერა. სულ 5 ნიშანია. საკუთარი სახელი უნდა იყოს ამოკვეთილი¹⁹: gt'wa?wგ;

↓
(ან n, r)

ქვა ზედმიწევნით არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება მჭრქალია. ღრმა და სუფთა კვეთაა. ნამუშევარი გამოირჩევა კარგი ოსტატობით. ანაბეჭდზე მაღალ, მკვეთრ რელიეფს იძლევა.

გარეული ვირი ერთ-ერთი გავრცელებული სიუჟეტია სასანურ სიმბოლიკაში. სტილისტურად მსგავსი გამოხატულება იხ. A. D. H. Bivar, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 16, EP₄ (დიდი მსგავსება არის სხეულისა და კიდურების გადმოცემაში), V ს. თარიღდება. თვით ეს ფორმა საბეჭდავებისა აგრეთვე IV—V სს-ში იყო გავრცელებული A. D. H. Bivar, დასახ. ნაშრ., გვ. 23—24).

ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ სამარხი № 1 სხვა ინვენტარით (კერძოდ ლავარდის ბროწეულის ყვავილის ფორმის საკინძისთავის მიხედვით) VI—VII სს. თარიღდება²⁰, ჩვენ ინტალიოს გამოხატულების სტილის, საბეჭდავის ფორმის და პალეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, V ს. ძეგლად მივიჩნევთ.

დაცულობა: საბეჭდავი მთლიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ 9 მმ; საბეჭდავის სიმაღლე — 9 მმ;

25 (ინვ. № 581). სამთავროს სამაროვანი, 1946 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 615.

ინტალიო გრანატიისა (ალმანდინი), ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიო ოვალური ფორმისაა, პირი ამობურცული აქვს.

პირზე გამოხატულია კურდღელი, პროფილში მარჯვნივ, მირ-

¹⁹ წარწერა ამოიკითხა და პალეოგრაფიული კვლევის შედეგები გავაცნო თ. ჩხეიძემ, რისთვისაც დიდ მადლობას ვუხდით. მკვლევარი წარწერის მიხედვით საბეჭდავს V ს. განაკუთვნებს.

²⁰ სამარხის კომპლექსი გავაცნო და თარიღი მოგვაწოდა ლ. წითლანაძემ.

ზის. ცხოველს მოგრძო თავი და გრძელი, უკან გადახრილი ყურები აქვს. ვულმერდი და უკანა ტანი ორი ღრმულით არის გამოხატული. უკანა ფეხები მოხრილი აქვს; შეინიშნება პატარა კუდი. კიდურების ბოლოს, „თათები“ ორ-ორი მოკლე ზაზით არის გადმოცემული.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება მაფიოდ არის ამოჭრილი და მჭრქალად გაპრიალებული; ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი მცირე ცხოველების გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 20 GD 1, 2, 3, 6; L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . . , II, ტაბ. 109, 12, 13; T. B. Кибальчич, Южно-руссские геммы, ტაბ. I, 12.

ბეჭდის რკალი, ქვემოთ, მხრებისკენ მკვეთრად ფართოვდება და გადადის რომბისებრი ფორმის ბუდეში. ბუდე გაფართოებულ რკალშივეა ამოჭრილი. რკალის ქვედა ნაწილი და ბუდის ძირი ცალკე ფირფიტისაგან არის დამზადებული და მიჩილული. მსგავსი ფორმისაა № 2 და № 26 ბეჭდები.

სამარხი № 615, მრგვალიძირიანი სანელსაცხებლის, მარგალიტის მძივით შემკული მცირე საყურის, სარდიონის თლილი ბეჭდის და სხვ. წვრილი ნივთების შემცველი (ნ. უგრელიძის სქემის მიხედვით. იხ. გვ. 138) VI—VII სს. თარიღდება, მაგრამ ინტალიო და ბეჭედი, გამოხატულების ანალოგიებისა და ქვის ფორმის მიხედვით, V ს-ზე გვიანი არ უნდა იყოს.

დაცულობა: ინტალიოც და ბეჭედიც კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 7 მმ, სიგანე — 5,5 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 20 მმ, რკალის დმ — 18 მმ.

26 (ინვ. № 1123). სამთავრო, 1958 წ., ქვის სამარხი № 817.

ინტალიო გრანატისა (ალმანდინი), ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ამობურცული.

პირზე გამოხატულია პატარა მღრღნელი ცხოველი (თაგვი), პროფილში მარჯვნივ, მირბის. ცხოველის სხეული მცირე ღრმულით არის გამოხატული. შეინიშნება პატარა თავი, წაწვეტებული ღრუნჩი, აცქვეტილი, მოკლე ყურები, მოხრილი კიდურები და კუდი.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული, გამოხატულება მჭრქალია. საკმაოდ მაფიოდ არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე არა მკვეთრად ჩანს.

მსგავსი ტექნიკით შესრულებული მცირე ცხოველების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . . II, ტაბ. 109, 12, 13; A. D. H. Bivar, Catalogue of the Seals, II, ტაბ. 119, FH 1, 3, 4.

ბექდის რკალი შიგნიდან ბრტყელი, გარედან მცირედ ამოზურცული, მხრებისკენ ფართოვდება და რომბისებრი მოყვანილობის დაბალ ბუდეში გადადის. (ბუდე პირდაპირ რკალშია მოჭრილი). მსგავსი ფორმისაა და მსგავსი ტექნიკით არის დამზადებული ბექდები № 2, 25;

სამარხი № 817, არბალეტური ტიპის მშვილდსაკინძისა და ბრინჯაოს ხელის გამოსახულებიანი საკინძის მიხედვით, VI ს-ზე ადრეული არ უნდა იყოს.

ინტალიო, გამოხატულების სტილის, ქვისა და ბექდის ფორმის მიხედვით, ვფიქრობთ, V ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული, ბექდის რკალი გატეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 7 მმ, სიგანე — 5 მმ, ბექდის სიმაღლე — 20 მმ, რკალის დგ — 17 მმ.

27 (ინვ. № 1122). სამთავრო, 1958 წ., ქვის სამარხი № 812.

ინტალიო გრანატიისა (ალმანდინი), ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია მცირე ცხოველი — ქურციკი, რომელიც მიხტის. ცხოველს თავი აწეული აქვს, გრძელი მორკალული რქები ზურგისკენ აქვს გადახრილი: სხეული ორი ღრმულით და მათი შემაერთებელი ღარით არის გამოხატული. კიდურები თითქმის ჰორიზონტალურად აქვს გაშვებული.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული, გამოხატულება მჭკაელია. მკაფიოდ არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი მანერით შესრულებული მცირე ცხოველები იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 18, FC5, 6 (ალმანდინი, VI); L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 109, 13.

ბეჭედი შედგება სადა მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და ზედ დარჩილული წაყვეთილი კონუსის ფორმის ბუდისაგან. ბუდის პირი შემსხვილებულია და განიერ სალტედ ეკვრის თვალს; თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 812, მაღალმშვილდიანი რკინის მშვილდსაქინძის, არბალეტური ტიპის ბრინჯაოს მშვილდსაქინძის, ვარდულით შემკული მცირე ღეროვანი საყურისა და მარჯნისთავიანი საქინძის მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება.

ინტალიო, გამოხატულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით, ვფიქრობთ, V ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო კიდზე მცირედ ჩამოტეხილია. ბეჭედი გატეხილია, აკლია რკალის დიდი ნაწილი.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 6 მმ, ბუდის დმ — 8 მმ, ბუდის სიმაღლე — 3 მმ.

28. (ინვ. № 191). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., S უბანი, ქვის სამარხი 251.

ინტალიო ლაფვარდისა, ღია ფერის წინწყლებით. ინტალიო ოვალური ფორმის ფირფიტაა, გვერდები დაქანებული აქვს. პირი განიერ მხარეზეა; ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია კუზიანი ხარი — ზებუ, პროფილში მარჯვნივ. მკაფიოდ ჩანს ცხოველის ნაკვებები: მოზრდილი ღრმულით ასახული სხეული, დიდი თავი, მოხრილი რქები, დიდი თვალი, მაღალი, სოკოსებრი კუზი, ნაოქებით დაღარული მკერდი და ფერდები. კიდურები და გრძელი კუდი ტეხილი ხაზებით არის გამოხატული. ცხოველის თავის წინ გაურკვეველი ნიშანია ამოკრილი, ზურგს ზემოთ კი წერტილოვანი ხაზია.

მსგავსი ზებუს გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . ., II, ტაბ. 110, 17; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы, №№ 421—435; A. Zakharow, Gemmen und Siegel. ტაბ. II, 36, 37, 39; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 15, EM, 7, 8, 17.

სამარხი № 251 ინვენტარით (მინის ქურჭელი, საქინძები, მშვილდსაქინძები) VI—VII სს. თარიღდება. ინტალიო, ანალოგიების მიხედვით, V ს. შეიძლება დათარიღდეს. ამავე სამარხიდანაა გემა № 29.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული, მხოლოდ ლაფვარდის ქვას ფერი აქვს შეცვლილი.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 12 მმ, სიგანე — 10 მმ, ქვის სისქე — 2 მმ.

29. (ინვ. № 190). სამთავროს სამაროვანი, 1940, S უბანი, ქვის სამარხი № 251.

ინტალიო მუქი ნარინჯისფერი სარდიონისა, წაკვეთილი კონულის ფორმის, პირი მცირე მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ანტილოპა, პროფილში მარჯვნივ. ცხოველის თავი და მკერდი სქემატურადაა მინიშნებული პარალელური ხაზებით; ტანი საკმაოდ დიდი ოვალური ღრმულით არის მოცემული. გრძელი, ოდნავ მოხრილი რქები ზურგისკენ აქვს პარალელურად გადაწეული. მოკეცილი კიდურები ტეხილი ხაზებით არის მინიშნებული. გამოხატულებას გარს შემოუყვება წმინდა ირიბი ხაზებისაგან შემდგარი მოჩარჩოება; თითქოს გვირგვინშია ჩასმული.

ქვა კარგად არის ვათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება მკაფიოდ და საკმაოდ დახვეწილად არის ამოჭრილი. ფონი კარგადაა გაპრიალებული, გამოხატულება ძირითადად მქრქალია, მაგრამ ერთგან სიღრმეში გაპრიალებულია. ანაბეჭდზე მალალ, მკვეთრ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი მანერით შესრულებული გამოსახულებანი ფართოდ არის გავრცელებული სასანურ გემებზე. იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . . , II, ტაბ. 109, 13, 27; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы, №№ 365, 370 (VI—VII სს. თარიღდება). A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 19-F. H. 8, 9, 10 (V ს. თარიღდება).

სამარხი № 251 საკმაოდ მდიდარია ინვენტარით. მინის ჭურჭლის, საკინძების, მშვილდსაკინძების მიხედვით იგი VI—VII სს. თარიღდება. ამავე სამარხიდანაა გემა № 28.

ინტალიო ქვის ფორმისა და დათარიღებული ანალოგიების მიხედვით, ეფიქრობთ, უფრო ადრეული ხანით — V ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 12 მმ, სიგანე — 10 მმ, ქვის სიმაღლე — 3 მმ.

30 (ინვ. № 312). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., IV უბანი, ქვის სამარხი № 414.

ინტალიო გრანატისა (ალმანდინი), ვერცხლის ბეჭედში. აქავე მოოქვრის კვალი ჩანს. ინტალიოს პირი ამობურცულია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია სტილიზებული ყვავილი. მოგრძო შტოზე აქეთ-იქით რკალებით გამოხატულია ყვავილის ძირი, რომლიდანაც

ნაც სამი წაწვეტებული ნუშისებრი ფორმის ფურცელი გამოდის. ყვავილის რტოზე, ქვემოთ, ორივე მხარეს ბაფთებია შებმული. ბაფთები ძალზე პირობითად, თოკისებრი გრეხილით არის წარმოდგენილი.

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად და მკაფიოდ არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე მკვეთრად ჩანს. ინტალიოს პირი კარგად არის გაპრიანებული, გამოხატულება მქრქალია.

მსგავსი სტილიზებული ყვავილები იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 108, 25, 28; A. Я. Борн-сов, В. Г. Луконин, დასახ. ნაშრ., 611; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. III, 87; A. D. H. Bivar, Catalogue of the... Seals, II, ტაბ. 25, LA13 (Vb).

სტილისტურად მსგავსია სამთავროსავე № 31 — სასანური „ნიშანი“ ბაფთებში.

ბეჭდის რკალი მხრებისკენ ოდნავ ფართოვდება და მირჩილულია მცირე ზომის წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდეზე.

სამარხი № 414, მინიატურული სანელსაცხებლეების, მარჯნის-თავიანი, ვარდულებით შემკული საყინძით, VI—VIII სს. თარიღდება. (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 132). ამავე სამარხიდანაა ბეჭდები № 115, 116.

ინტალიო, გამოხატულების სტილის, ქვის ფორმისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით, ეფიქრობთ, უფრო ადრეული ხანით V ს. უნდა დათარიღდეს.

დაკულობა: ინტალიო ქვემოთ ჩამოტეხილია, ისე რომ გამოხატულება (რტოს ნაწილი და ბაფთი) დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ, სიგანე — 9 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 25 მმ, რკალის დმ 17 მმ.

31 (ინვ. № 192). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 17.

ინტალიო გრანატისა (ალმანდინი), ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიო წარმოადგენს ბრტყელ ფირფიტას, რომელსაც გვერდები დაქანებული აქვს. პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია „ნიშანი“ ე. წ. სასანური მონოგრამა. შედგება ზემოთ ამოჭრილი ნახევარმთვარისა და ვარსკვლავის, და მათ ქვემოთ მოთავსებული გულის გამოხატულებისაგან, რომლის წვეროდანაც ორივე მხარეს რკალისებრად დაკეცილი ბაფთებია

გაფრიალებული. ბაფთები პირობითად გრეზილი თოკის მსგავსად არის წარმოდგენილი.

ქვა კარგად არის გათლილი და ზედმიწევნით გაპრიალებული. გამოხატულება მჭრქალია, საკმაოდ მკაფიოდ და სუფთად ამოკვეთილი. ანაბექდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ნახევარმთვარის, გულისა და ბაფთებისაგან შედგენილი «ნიშნების» გამოსახულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the... Seals, II, ტაბ. 29, Nj1, 2, 3(IV—V სს); L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . ., II, ტაბ. 111, 48, 52, 55;

ასეთივე „ნიშანია“ გამოხატული ურბნისის სასანურ საბექდავზე (იხ. ქ. ჭავჭავიშვილი, დასახ. ნაშრ., № 139).

ბექედს სადა, მრგვალგანივკვეთიანი, გვერდებისკენ განზიდული რკალი აქვს, რომლის გახსნილ ბოლოებზე დარჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ბუდე ძლიერ პირგადაშლილია და კიდებზე განიერი სალტე აკრავს. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 17, მთის ბროლის ბიზანტიური ბექდის²¹, ვარდულებით შემკული საკინძების და რგოლოვან-ღეროვანი საყურეების მიხედვით, VI ს. თარიღდება. ინტალიო, გამოხატულების სტილისა და ანალოგიების მიხედვით, ვფიქრობთ, V ს. უნდა დათარიღდეს. ამავე სამარხიდანაა გემა № 54.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული, ბექდის რკალი და ბუდის ძირი დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 9 მმ, ბექდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 23 მმ.

32 (ინვ. № 700). არმაზისხევის სამაროვანი, 1945 წ., ქვის სამარხი № 83.

საბექდავი ბრინჯაოსი, წაკვეთილი სფეროს ფორმისა. ფართო ნახვრეტი აქვს ზონრის გასაყრელად. ინტალიოს პირი წაკვეთილ მნარეხეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ლომი, ტანით პროფილში მარჯვნივ, თავით კი პირდაპირ. ცხოველის მოქნილი ტანი რბილი ხაზებით არის გადმოცემული. მკაფიოდ ჩანს მოკლე, ირიბი ხაზებით გამოხატული ფაფარი, ყურები, თითქოს ადამიანისებური სახე, ბრტყალებით დაბოლოებული მოზრილი კიდურები და ფეხებს შორის მოქცეული გრძელი კუდი. ლომის გავის ზემოთ კუდ-

²¹ М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 262.

მოხრილი მორიელია გამოხატული, ხოლო ზურგისა და თავის ზემოთ ამოჭრილია ფალაური წარწერა („მთავარი კერპი“)²².

საბეჭდავი დამზადებულია ჩამოსხმით, გამოხატულება კი დაზგაზე უნდა იყოს ამოჭრილი. არაღრმა, სქემატური კვეთაა, მაგრამ საკმარის დახვეწილი ნამუშევარია. ანაბეჭდზე სხეული ტალღოვანი, დაბალი რელიეფით არის მოცემული.

მსგავსი ლომების გამოხატულებანი იხ. L. Delaportie, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 110, 36, 37; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, დასახ. ნაშრ., №№309—311; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 15, 43a; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 9, DA 5, ტაბ. 11, DH1, 3.

სამარხი № 83, სარდიონის და პასტისთავიანი საკინძების, რკინის და ბრინჯაო-რკინის მშვილდსაკინძების, ბრინჯაოს სამაჯურების მიხედვით, V—VI სს. თარიღდება.

საბეჭდავი, გამოხატულების სტილისა და ანალოგიების მიხედვით, ვფიქრობთ, V ს-ზე გვიანდელი არ უნდა იყოს.

დაცულობა: საბეჭდავი პირის შუა ნაწილში ჩატეხილია. გამოხატულება მცირედ დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 19 მმ, სიგანე — 18 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 11 მმ.

33 (ინვ. № 718). სოფ. ჯინისი (თრიალეთი), 1936 წ.

საბეჭდავი ბეჭედი მთლიანი ქვის, მოყვითალო სარდიონისა. ბეჭდის რკალი შიგნიდან ბრტყელია, გარედან ამოზურცული და დაწახნაგებული. ინტალიოს პირი მიღებულია რკალის ზედა ნაწილის წაკვეთის შედეგად. პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია სირაქლემა, პროფილში მარჯვნივ. ფრინველს გრძელი კისერი მოხრილი აქვს ისე, რომ ნისკარტი კისრისავე ბუმბულში აქვს ჩამალული. სხეული მცირე ღრმულით არის გამოხატული, ფრთების ბოლოზე ბუმბული კი წვრილი ზაზებით არის მინიშნებული. სირაქლემა მაღალ, ღონიერ ფეხებზე დგას.

ბეჭედი საკმარის თანაბრად არის გათლილი და კარგად გაპრიალებული. გამოხატულება არ არის ღრმად ნაკვეთი და მჭრქალადაა დატოვებული.

²² წარწერა წაკითხულია ს. იმრანის მიერ. იხ. მ. ლორთქიფანიძე. საქ. სახელმწ. მუზეუმის გემები. II, გვ. 82.

მსგავსი ფრინველების გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 21, HD1, 4, 5; A. Zakharow, Gemmen und Siegel, ტაბ. III, 72.

ბეჭდის ფორმისა და გამოხატულების სტილის მიხედვით ინტალიონ V ს. გვიანდელი არ უნდა იყოს. (იხ. A. D. H. Bivar, დასახ. ნაშრ., გვ. 23—24).

დაცულობა: ბეჭედი გამოხატულებიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიონს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 4 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 22 მმ, რკალის დმ — 11 მმ.

34. (ინვ. № 584). სამთავროს სამაროვანი, 1946 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 605.

ინტალიონ ლავარდისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიონს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ქურციკი, პროფილში მარჯვნივ. ცხოველის სხეული უმნიშვნელო ღრმულით არის მინიშნებული. კარგად ჩანს ჩლიქებით დაბოლოებული მოხრილი კიდურები, მოგრძო თავი, უკან გადახრილი, გრძელი რქები და მოკლე კული.

ქვა კარგად არის გათლილი. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭრქალია. ზედაპირულად, თუმცა საკმაოდ მკაფიოდ არის ნაკვეთი; სქემატურია, მაგრამ ცხოველის პოზა ბუნებრივად არის გადმოცემული. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი რქოსანი ცხოველების გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 19, 52a, 52b, 52i; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 19, FH. 6, 8, 11, 12; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. II, 60; T. B. Кибальчич, Южно-русские геммы, ტაბ. I, 24.

ბეჭდის რკალი სადა თანაბარი სისქის რგოლია, რომელიც მხრებისკენ ოდნავ განზიდულია. მის გახსნილ ბოლოებზე ზემოდან დარჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის მცირედ პირგადაშლილი ბუდე, რომლის გადმოკეცილი კიდეები თვალს გარს აკრავს. ქვა ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 605, ბრინჯაოს სფერულთავიანი საკინძისა, ცვარათი შეგებული მცირე, რგოლოვანი საყურის და № 19 ბეჭდის მიხედვით V ს. თარიღდება.

ინტალიო ბექდის ფორმის, ანალოგიებისა და თანმხლები მასალის მიხედვით, ვფიქრობთ, V ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული, ბექდის ბუდე აქა-იქ უმნიშვნელოდ ჩამოტეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 10 მმ, ბექდის სიმაღლე — 25 მმ, რკალის დმ — 18 მმ, ბუდის სიმაღლე — 6 მმ.

35 (ინვ. № 205). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 446.

საბეჭდავი ვერცხლისა, წაკვეთილი სფეროს ფორმის. დიდი ნახვრეტი აქვს ზონრის გასაყრელად. ინტალიოს პირი წაკვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ჩლიქოსანი ცხოველი (ქურციკი), პროფილში მარჯვნივ. ცხოველს მოგრძო თავი და უკან გადახრილი, გრძელი რქები აქვს. სხეული მინიშნებულია ოვალური ღრმულით, რომელიც ფერდების და მკერდის არეში ზაზებით არის დაფარული. მოკეცილი კიდურები ტეხილი ზაზებით არის აღნიშნული.

საბეჭდავი ჩამოსხმულია. გამოხატულება დაზგაზეა ამოჭრილი. ზედაპირული კვეთაა. ანაბექლზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 109, 28, 29, 31; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 19, 52a, 52i; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, ტაბ. 19, FH 6, 7, 11; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №№365, 381.

სამარხი № 446, მინის ჭურჭლის, მაღალმშვილდიანი მშვილდაკანძის, ლაუვარდისთავიანი, ვარდულებით შემკული საკინძების მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 134).

საბეჭდავი, მისი ფორმისა და № 34 გამოხატულებასთან სტილისტური მსგავსების გამო, V ს. შეიძლება დაეთარილოს.

დაცულობა: საბეჭდავი ქანგისაგან გაწმენდილია და კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 7 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 7 მმ, ნახვრეტის დმ — 5 მმ.

36 (ინვ. № 790). არმაზისხევი, 1941, ქვის სამარხი № 17.

ბეჭედი ბრინჯაოსი, კონუსის ფორმის საბეჭდავი ნაწილით. ინტალიოს პირი მრგვალია და ამობურცული.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ირემი, პროფილში მარცხნივ, ბუნდოვნად ჩანს ცხოველის თავი, ბოლოში შემსხვილებული დრუნჩი, განტოტილი რქები, პატარა სხეული და მოხრილი კიდურები.

გამოხატულება ჩამოსხმის შედეგად უნდა იყოს მიღებული. საკმაოდ ღრმად არის ამოჭრილი. უხეში ნამუშევარია. ანაბეჭდზე ბუნდოვნად ჩანს.

მსგავსი მინიატურული ირემების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 109. 39, 40; R. Göbl, Sasānidische Siegelkanon, ტაბ. 20, 51a, 51b; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 17, FB 45 (IV—V სს).

სამარხი № 17, შიგ აღმოჩენილი მარჯნისთავიანი საკინძის მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება. ამავე სამარხიდანაა № 39, № 98.

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანიევკეთიან რგოლს წარმოადგენს, რომელზეც ზემოდანაა დარჩილული საბეჭდავი ნაწილი. მსგავსი ფორმა უფრო ადრეული ხანისათვის (IV—V სს.) არის დამახასიათებელი.

ინტალიო, გამოხატულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით, ვფიქრობთ, V ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ბეჭდის რკალი გატეხილია. გამოხატულება ქანგისაგან დაზიანებული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ. 7 მმ, საბეჭდავი ნაწილის სიმაღლე — 6 მმ.

37 (ინვ. № 189), სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 171.

საბეჭდავი მონაცრისფერო ქალცედონისა, ელიფსისებრი ფორმის. საბეჭდავს ზონარის გასაყრელად მოზრდილი ნახვრეტი აქვს. ინტალიოს პირი წაკეთილ მხარეზეა; ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფრთოსანი არსება (სეროში), პროფილში მარჯვნივ. არსების სახე სქემატურად, პირობითი ხაზებით არის გადმოცემული. წინ გაწვილ ხელებში მას ბაფთებით შემჭული გვირგვინი უჭირავს. ზურგს უკან დაკეცილი ფრთა მოჩანს. სხეულის ქვედა ნაწილი და კიდურები უხეშად, რამდენიმე ღრმულით

და ღარებით არის გამოხატული. ფეხის ტერფები მოკლე პორიზონტალური ხაზებით არის მინიშნებული.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება ამოჭრილია მკაფიოდ, მაგრამ უხეში ხაზებით. დეტალები პირობითად არის მინიშნებული. ანაბეჭდზე არაღრმა, მაგრამ საკმაოდ მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია. გამოხატულება მჭრქალია.

მსგავს ფრთოსან არსებათა გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 7, 13a; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, ტაბ. 5, BE 5 (V ს.) ტაბ. 6, BK4; 6 A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы, №№ 179, 177 (VI ს); L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . . , I, ტაბ. 56, 31.

სამარხი № 171, მინის სანელსაცხებლების მიხედვით, IV—V სს. არის დათარიღებული. სხვა ნივთებს სამარხი არ შეიცავს (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 106), მაგრამ, ჩვენი აზრით, იგი შეიძლება უფრო გვიან ხანას დასველებულს, რადგან თვით საბეჭდავი, მისი გამოხატულების სტილისა და დათარიღებული ანალოგიების მიხედვით, ვფიქრობთ, V—VI სს. შეიძლება დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა რამდენიმე ადგილას ატყევილ-გაქაწრულია. გამოხატულება კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 15 მმ, სიგანე — 13 მმ; საბეჭდავის სიმაღლე — 20 მმ.

38 (ინვ. № 309). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 451.

ინტალიო ლაქვარდისა (მორუხო ფერის), ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ფურ-ირეში სხეულთ პროფილში მარჯვნივ, ხოლო თავით ზურგისაკენ მიბრუნებული. ცხოველს პატარა რქები და აცქვეტილი ყურები აქვს. ყელზე შემოვლებული აქვს ბაფთი, რომლის ჩაკეცილი ბოლოები მკერდის წინ არის გაფრიალებული. მკერდის ქვემოთ ორი ნახევარმთვარისებრი ნიშანია გამოხატული. ცხოველის მოხრილი კიდურები მოკლე, ირიბი ხაზებით არის მინიშნებული. ირმის ზურგს ზემოთ წერტილოვანი ხაზი ჩანს.

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად არის ამოკვეთილი, ნამუშევარი სიფაქიზით არ გამოირჩევა. ცხოველის პოზა კი ბუნებრივია;

ფონიც და გამოხატულებაც მჭრქალად არის გაპრიალებული. ანაბექლზე საკმაოდ მაღალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ირმების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . ., II, ტაბ. 109, 42, 46; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . ., ტაბ. II, 40, 42; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, დასახ. ნაშრ. №635 (V—VI სს); A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 17, FA 5, 6, 7.

ბექდის რკალი სადა, მრგვალგანივკვეთიანი რგოლია, რომლის გახსნილ ბოლოებზეც მიჩრჩილულია დაბალი ცილინდრული ფორმის ბუდე. ბუდესთან რკალის მიერთების ადგილას აქეთ-იქით ორი ბურთულაა მიჩრჩილული.

სამარხი № 451, ასიმეტრიული კოლბისებრი ფორმის მინის ჭურჭლის, ვარდულებიანი საკინძისთავების მიხედვით V—VIII სს. თარიღდება.

ინტალიო, ბექდის ფორმისა და ანალოგიების მიხედვით, შეიძლება V—VI სს. დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა გამოფიტულია, ფერშეცვლილი, ბექდის ბუდე ცალ მხარეს ჩამოტეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 9 მმ, ბექდის სიმაღლე — 28 მმ, ბუდის სიმაღლე — 5 მმ, რკალის დმ — 20 მმ.

39 (ინვ. № 827). არმაზისხევი, 1941 წ., ქვის სამარხი № 17.

ინტალიო ლაევარდისა, ვერცხლის ბექედში. ინტალიო ბრტყელი გვერდებდაქანებული ფირფიტაა, პირისაკენ ოდნავ ფართოვდება. პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფრთოსანი რაში, პროფილში მარჯვნივ. ცხოველს თავი დახრილი აქვს. მკაფიოდ ჩანს მისი მოგრძო ღრუნი, მოზრდილი თვალი, კისერზე მოკლე ხაზებით მინიშნებული ფაფარი. რაშის ზურგს ზემოთ გამოხატულია თავისკენ გადმოხრილი ორი ფრთა. სხეული აღნიშნულია ორი ტალღოვანი ჩაღრმავებით. რაშის სქელი, ტლანქი კიდურები დიდი ჩლიქებით ბოლოვდება. ცხოველის ზურგს ზემოთ ამოჭრილია ფალაური წარწერა — „კერ-ღე“²³.

ქვა თანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება ღრმად და მკაფიოდ არის ამოჭრილი, უხეში ხაზებით. ანაბექლზე საკმაოდ მაღალ

²³ ს. იმრანის წაკითხვით. იხ. მ. ლო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., II, გვ. 91.

რელიეფს იძლევა. ინტალიოს პირი მთლიანად მქრქალად არის გაპრიალებული.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 12, ЕД 3, 4, 10; L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 109, 54, 55; А. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы. №№ 278, 281 (V—VI სს).

ბეჭედი შედგება სადა მრგვალგანიკვეთიანი რკალისაგან და წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდისაგან. რკალზე ცალ მხარეს ბუდესთან შეერთების ადგილას ბურთულაქია მიჩნეილი. ბუდეს პირის კიდეზე სალტე აქვს დაკრული.

სამარხი № 17 მარჯნისთავიანი ბროწეულის ყვავილის ფორმის საკინძის მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება. ბეჭდის ფორმაც გვიან-სასაწურ ხანაზე მიგვითითებს. ამავე სამარხიდანაა № 36, № 98.

ინტალიო, ბეჭდის ფორმის და ანალოგიების გათვალისწინებით, ვფიქრობთ, V—VI სს. უნდა მივაკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიო მთელია და ბუდიდან ამოვარდნილი. ბუდის წაპირი ცალ მხარეს დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 12 მმ, სიგანე — 10 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 24 მმ, ბუდის სიმაღლე — 6 მმ, რკალის დმ. — 21 მმ.

40 (ინვ. № 602). სამთავროს სამაროვანი, 1948 წ. N უბან-
ზე, ქვის სამარხი № 703.

ინტალიო ლავარდისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ფრთოსანი რაში, პროფილში მარჯვნივ, ცხოველის თავი და დიდი ზომის თვალი პირობითად არის გამოხატული. ფაფარი მოკლე ხაზებითაა მინიშნებული. სტილიზებული ფრთა წელის არედან არის აღმართული და წინ გადმოხრილი. რაშის სხეული სამი მკირე ღრუულით არის გადმოცემული. კიდურები და კუდი მოკლე ხაზებით არის აღნიშნული. წინა მარცხენა ფეხი თითქოს ოდნავ აწეული აქვს. რაშის ზურგს ზემოთ წერტილოვანი ხაზი შეინიშნება.

ქვა არათანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება საკმაოდ ღრმად არის ამოჭრილი. ფონიც და გამოხატულებაც მქრქალად არის გაპრიალებული. ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы. №№ 278, 280, 281; A. D. H. Bivar, Catalogue

of the . . . Seals, II, ტაბ. 13, EE 2, 4, 7, 8 (Vs); L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . ., I, ტაბ. 56, 4.

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანიკვეთიანი რგოლია, რომლის გახსნილ ბოლოებში წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდეა ჩასმული. ბუდეს პირის კიდეზე ბრტყელი სალტე შემოუყვება. ბუდესთან მიერთების ადგილას რკალზე ბურთულაგია დარჩილული.

სამარხი № 703, მინის კურკლის, მაღალმშვილდიანი მშვილდსა-კინძისა და საკინძების მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. უგრელიძის სქემა, გვ. 142).

ინტალიო, ბეჭდის ფორმის და ანალოგიების მიხედვით, ვფიქრობთ, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო მთელია და ბუდიდან ამოვარდნილი. აქა-იქ დაჭყლეთილია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 12 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 26 მმ, ბუდის სიმაღლე — 5 მმ, რკალს დმ — 20 მმ.

41 (ინვ. № 798). არმაზისხევი, 1945 წ., ქვის სამარხი № 82.

ინტალიო ღია ნარინჯისფერი სარდინისა, ვერცხლის ბეჭედ-ში. ინტალიო ბრტყელი ფირფიტაა, რომელსაც ზურგი ოდნავ ამობურცული აქვს; პირი კი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფანტასტიკური არსება — გრიფონი, პროფილში მარჯვნივ. სხეული მცირე ღრმულებით არის გამოზატული. მკაფიოდ ჩანს მოკლე კისერი, პატარა თავი, აცქვეტილი ყურები, მოკაუჭებული ნისკარტი. ზურგს ზემოთ პატარა წინ გადმოხრილი ფრთა ჩანს. არსების ძლიერ კიდურებზე ბრტყალები შეინიშნება. ზემოთ აქნეულ. გრძელ კუდზე ბაფთი აქვს შებმული. გრიფონის ჭკერდის წინ პატარა „სფეროა“ ამოჭრილი.

ქვა კარგად არის გათლილი, გამოზატულება საკმაოდ ღრმად და ოსტატურად არის ნაკვეთი; ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია, გამოზატულება კი მჭრქალია.

მსგავსი ფრთოსანი არსებები ხშირად გვხვდება სასანურ გემებზე: იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 25, 67B, 67c (ახლო ანალოგია). A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . ., ტაბ. II, 51, 53; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 13, Eg 4; V. Lukonin, Iran, II, № 73(VI ს).

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანიკვეთიანი რგოლია, რომელზეც წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდეა დარჩილული.

სამარხი № 82, სხვა ღარიბულ სამარხთაგან განსხვავებით, საკმაოდ მრავალფეროვან ინვენტარს შეიცავს: ოქროს თვლებით შემკული საყურეები, სარდიონის და გრანატისათვის სავსე ბრინჯაოს არბალეტური ტიპის მინიატურული მშვილდსაქინძი, აქატი თლილი ბეჭედი და სხვ.

ამ მასალის მიხედვით სამარხი V—VI სს. უნდა განეკუთვნოს. ამვე სამარხიდანაა გემა № 42.

ამდენად, სამარხის თარიღისა და ანალოგიების მიხედვით ინტალიონი V—VI სს. თარიღდება.

დაცულობა: ქვა კიდეებში ორგან ჩამოტეხილია. გამოხატულება მცირედ დაზიანებულია. ბეჭდის ბუდე გატეხილია.

ზომები: ინტალიონის პირის სიგრძე — 9 მმ, სიგანე — 8 მმ, რკალის დმ — 21 მმ.

42 (ინვ. № 829). არმაზისხევი, 1945 წ., ქვის სამარხი № 82.

ინტალიონი მორუხო ფერის ლაქვარდისა, ოქროს ბეჭედში. ინტალიონის პირი ოვალურია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია კუზიანი ხარი — ზებუ, პროფილში მარჯვნივ. ხარს პატარა მოხრილი რქები და მაღალი, სოკოსებრი მოყვანილობის კუზი აქვს; მკერდი და ფერდები ღარებითაა დაფარული. გრძელი კუდი ფეხებს შორის აქვს გაყრილი. სხეული მცირე ღრმულებით არის მინიშნებული. ცხოველის ზურგს ზემოთ წერტილოვანი ზაზი შეინიშნება.

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად არის ამოჭრილი, ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ინტალიონის ზედაპირი მთლიანად მჭრქალად არის გაპრიალებული.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkamon, ტაბ. 20, 53B; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 15, EM 6, 7, 8; L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 110, 7, 10, 12; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №422, 435, (V—VII სს.).

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალფანიკვეთიანი ოქროს რგოლია, რომლის გახსნილ ბოლოებზე დარჩილულია დაბალი, ცილინდრული ფორმის ბუდე. ბუდის გვერდები და ძირი ფურცლოვანი ოქროსაგან არის დამზადებული.

სამარხი № 82 მდიდარია ინვენტარით (იხ. ზემოთ) და თარიღდება V—VI სს.

ინტალიო. სამარხის მასალისა და ანალოგიების მიხედვით, აგრეთვე მასთან ერთად აღმოჩენილ № 41 გემის მიხედვით, V—VI სს. თარიღდება.

დაცულობა: ინტალიო გამოფიტულია, ფერშეცვლილი. ბეჭდის ზუღე აქა-იქ ჩამოტეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 10 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 19,5 მმ, ბუდის სიმაღლე — 4 მმ, რკალის დ 19 მმ.

43 ვაშლიჯვარი, 1972 წ., ქვის სამარხი № 6 (10).

ინტალიო ლაქვარდისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია კუზიანი ხარი — ზებუ, პროფილში მარჯვნივ. მკაფიოდ ჩანს ცხოველის თავი, დიდი თვალი, მოხრილი რქა და სოკოსებრი მოყვანილობის კუზი. ცხოველის კიდურები და კუდი უხეში ხაზებით არის გადმოცემული. ზებუს სხეული მკერდის და წელს არეში ღარებით არის დასერილი. ცხოველის ზურგს ზემოთ ნახევარმთვარეა ამოკვეთილი.

ქვა სწორედ არის გათლილი. გამოხატულება მკაფიოდაა ამოქრილი. ანაბეჭდზე საკმაოდ მაღალ და მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ინტალიოს პირი მქრქალადაა გაპრიანებული.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, *Sāsānidische Sigelkationen*, ტაბ. 20, 33a, 53b, 53d; A. D. H. Bivar, *Catalogue of the... Seals*, II, ტაბ. 15, EM5, 7, 8, 9, 18 (Vb.); L. Delaporte, *Catalogue des cylindres et cachets* . . . , I, ტაბ. 55, 59, 60, 61; II, ტაბ. 110, 22, 23; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. *Сасанидские геммы*. №№423, 428, 435.

ბეჭედი შედგება სადა, მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და ზედ დარჩილული დაბალი, ცილინდრული მოყვანილობის ბუდისაგან. ქვა ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 6, ლაქვარდისთავიანი საყინძის, მაღალმშვილდიანი მშვილდსაყინძის, ვარდულით შემკული ბეჭდის მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება²⁴.

სამარხის თარიღის გათვალისწინებით და აგრეთვე ანალოგიების მიხედვით (იხ. A. D. H. Bivar, *Catalogue of the . . . Seals*,

²⁴ სამარხის კომპლექსი გავაცნო და თარიღი მოგვაწოდა ვ. ნიკოლაშვილმა.

II, ტაბ. 15, EM 18, EN 4, 5; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, № 423—428; (V—VII სს).

ინტალიო, კუჩქრობო, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო და ბექედი დაცულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ; სიგანე — 9 მმ; ბექედის სიმაღლე — 21 მმ, რკალის დმ 19 მმ.

44 (ინვ. № 590). სამთავროს სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 650.

ინტალიო ლავვარდისა, ვერცხლის ბექედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ორი კუზიანი ხარის შეზრდილი პროტომები მარჯვნივ მიმართულ ხარს თავი წინა აქვს მობრუნებული, ჩანს მისი თვალი, მოხრილი რქები და ღრუნი. მარჯვნივ მიმართულ ხარს კი თავი უკანა აქვს მიბრუნებული, ამიტომ ჩანს მისი კეფა და ორი მოხრილი რქა. ხარების შეზრდილი სხეულები ერთმანეთს ღრმულით არის გამოსატული და მთლად დაფარულია ღრმებით. მკაფიოდ არის ასახული ბურთულოვანი ღრმელებით ცხოველების კუხები და წინა კიდურები.

ცხოველების უკან გამოხატულია სამ ნაწილად განტოტილი სივრცის ხე. თითოეულ ტოტზე წვრილი ხაზებით გამოხატულია ფოთლების რიგი.

გამოსატულება მკაფიოდ და ღრმად, უხეში ხაზებით არის ნაკეთი. ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი მკირედ არის გაპრილებული. გამოსატულება კი მჭრქალია.

მსგავსი მანერით შესრულებული კუზიანი ხარების გამოსახულებანი მრავლად გვხვდება სასანურ გემებზე. იხ. L. Delaporté, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 110, 16, 17, 18, 19; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. II, 36, 37; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seal, ტაბ. 15. EM 8, 9, 11; შეზრდილი ხარების გამოსახულებანი არ შეგვხვედრია, მაგრამ შეზრდილი ცხვრები, ჭიხვები ან საერთოდ წყვილი ცხოველები პალმის ხესთან საკმაოდ ხშირია. იხ. R. Göbl, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 22, 55L, 59e; მსგავსი მანერით შესრულებული კუზიანი ხარების გამოსახულებანი V—VII სს. თარიღდება (იხ. A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы. №435; ა. ბივარი ანალოგიურ ზებუს V ს. ათარიღებს (იხ. დასახ. ნაშრ. გვ. 84, EM, 5).

ბექედი შედგება სქელი, მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და მანზე დარჩილული წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდისაგან. ბუდეს პირზე ბრტყელი სალტე შემოუყვება. ქვა ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 650 მინის ჭურჭლის მიხედვით VI—VIII სს თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 118). სამარხის თარიღის, ბექედის ფორმისა და ანალოგიების მიხედვით, ინტალიო V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიოც და ბექედიც კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 14 მმ, ბექედის სიმაღლე — 22 მმ, რკალის დმ — 20 მმ.

45 (ინვ. № 603). სამთავროს სამაროვანი, 1948 წ., N უბანი, ქვის სამარხი, № 706.

ინტალიო ლაუვარდისა, ვერცხლის ბექედში. ინტალიოს პირი მრგვალია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია ფრთოსანი რაშის პროტომა, პროფილში მარჯვნივ, რაშს პატარა თავი, აცქვეტილი ყურები, მოკლე, ირიბი ხაზებით გამოხატული ფაფარი და წინ გადმოზრდილი ფრთა აქვს. წინა კიდურები ზევითა აქვს აწეული. ფრთის ძირი და მხრის არე ხაზებით არის დაფარული. რაშის კისერსა და ფრთას შორის წერტილოვანი ხაზი შეინიშნება.

ქვა თანაბრად არის გათლილი, გამოხატულება სქემატურად, საკმაოდ უხეშად არის ამოჭრილი. ანაბექდზე დაბალ, არამკვეთარელიეფს იძლევა. ინტალიოს პირი მქრქალადაა გაპრიალებული.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkämpen, ტაბ. 26, 70n, 70m; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. № 277.

ბექედი შედგება სქელი, მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და მცირედ პირგადაშლილი წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდისაგან. ქვა ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 706, სამყურას მსგავსი საკინძის თავის, მარჯნის ბროწეულის ყვავილის ფორმის საკინძისთავის, აგრეთვე ვარდულეზით შემკული საკინძების მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება. თვით ბექედი (კერძოდ ბუდის მოყვანილობა) შედარებით ადრეული ეგრის მატარებელია, მაგრამ მისი მასიური უხეში რკალი და თვით უხეშად შესრულებული გამოხატულება გვაფიქრებინებს, რომ ინტალიო V—VI სს. ადრეული არ უნდა იყოს.

დაცულობა: ინტალიო და ბექედი კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 9 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 21 მმ, ბუდის სიმაღლე — 3 მმ; რკალის დმ — 18 მმ.

46 (ინვ. № 792). არმაზისხევი, 1941 წ., ქვის სამარხი № 23.

საბეჭდავი ნარინჯისფერი სარდიონისა (ზოგან სისქეში ბაცი ლაქებით), ელიფსისებრი ფორმის. საბეჭდავი ზურგის მხარეს მორთულია ღარებისა და რელიეფური წრეებისაგან შედგენილი ორნამენტით. აქვს მოზრდილი ნახვრეტი ზონრის გასაყრელად. ინტალიოს პირი წაკვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია მამალი ცხვრის, ვერძის პროტომა, თავით მარჯვნივ. ცხოველს მაღალი კისერი, წაგრძელებული დრუნჩი და აქეთ-იქით გადახრილი, მორკალური რქები აქვს. ყელზე ორფად ბაფთი აქვს შემოვლებული, რომლის ბოლოზე თითქოს ზუთქიმიანი ეარსკვლავია გამოხატული (შესაძლოა უბრალოდ ბაფთის ბოლოები). მოპირდაპირე მხარეს ნახევარმთვარის მსგავსი ნიშანია ამოკვეთილი.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება მკრქალაია, ძალზე სქემატურად და პირობითად შესრულებული. კვეთა საკმაოდ ღრმაა, ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი მანერით შესრულებული გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 110, 50; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 22, 55, 0; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 17, ER 1, 2, 3. A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №353 (V—VI სს. მხოლოდ აქ ცხვრის თავი ფრთებშია მოთავსებული).

სამარხი № 23, სარდიონის და მარგალიტისთავიანი ვარდულე-ზით შემკული საკინძების მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება.

ინტალიო, გამოხატულების სტილისა, ანალოგიებისა და საბეჭდავის ფორმის მიხედვით, ვფიქრობთ, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს (მსგავსი ფორმის საბეჭდავები ძირითადად V—VI სს-ში არის გავრცელებული იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, გვ. 23—24).

დაცულობა: საბეჭდავი ზურგის მხრიდან გატეხილია, გამოხატულება დაზიანებული არ არის.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 14 მმ, სიგანე — 8 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 15 მმ.

47 (ინვ. № 331). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 444.

საბეჭდავი ღია ნარინჯისფერი სარდიონისა, აქა-იქ წითელი და თეთრი ლაქებით სისქეში. საბეჭდავს ელიფსისებრი ფორმა აქვს. ზურგის მხარეს და გვერდებზე მორთულია ჩაჭრილი ღარებით, ზონარის გასაყრელად აქვს მოზრდილი ნახერეთი. ინტალიოს პირი წაკვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფაშატი ცხენი, პროფილში მარჯვნივ. ცხოველს გრძელი კისერი ისე აქვს დახრილი, რომ თავით წინა კიდურებს ეხება. ტანი რამდენიმე ზედაპირული ღრმულით არის გამოხატული. კიდურები, კუდი და სხვა დეტალები სქემატურად, ირიბი ხაზებით არის გადმოცემული. ცხოველის ფეხებს შორის შეინიშნება ორი გაურკვეველი საგანი. ეს არის სრულიად პირობითად გამოხატული ორი პატარა არსება (ვფიქრობთ, ანტიკური სიუჟეტის, ძე მგლის და მის ქვეშ მოთავსებული ბავშვების გამოხატულების გამოძახილია), რომლებსაც დედა აწოვებს. მგლის გამოხატულება შეცვლილია ცხენით და მოგვიანებით უკვე გაურკვეველი არსებების ნაცვლად ვხვდებით კვიცის გამოსახულებას.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება ღრმად არ არის ნაკვეთი: სქემატური, საკმაოდ დაუდევარი კვეთაა, თუმცა ცხოველის პოზა ძალზე ბუნებრივია. ანაბეჭდზე ტალღოვან, დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავს პოზაში მდგომი დედა-ცხოველი და მის ფეხებს შორის მოთავსებული შვილის გამოხატულება ფართოდ არის გავრცელებული სასანურ გლიპტიკაში. იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 13, EA 6; იქვე, ძე მგელი, EA 1, 2, 3; L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets, . . . II, ტაბ. 109, 51 53. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №№734—735.

სამარხი № 444 მრგვალმუცლიანი ლურჯი მინის სანელსაცხებლის მიხედვით თარიღდება IV—V სს (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, № 108).

თვით გამოხატულება ძლიერი სქემატიზაციის გამო უფრო გვიანდელ იერს ატარებს. მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ საბეჭდავის ფორმას და სამარხის თარიღს, ინტალიო V ს. უნდა დათარიღდეს.

დატულობა: საბეჭდავი ერთგან სისქეში გაბზარულია და უმნიშვნელოდ ატკეცილი.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 20 მმ, სიგანე — 15 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 20 მმ, ნახერეთის დმ — 5 მმ.

48 სოფ. ტბისი (ალგეთას ხეობა), 1973 წ.

საბეჭდავი ბაცი ყავისფერი აქატისა, ელიფსისებრი ფორმის, საბეჭდავს აქვს ზონრის გასაყრელი ნახვრეტი. პირი წაყვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ორი ანტილოპა, პროფილში მარჯვნივ მიმართული. ცხოველების თავი სქემატურად ურთიერთგადამკვეთი ხაზებით არის გამოხატული. დიდი მორკალული რქები ზურგისკენ აქვთ გადახრილი. სხეულები ოვალური ღრმულებითაა გამოხატული, მკერდი და ფერდები ირიბი ხაზებით არის დაფარული. კარგად ჩანს ცხოველების ჩლიქებით დაბოლოებული კიდურები.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება არა ღრმად, მაგრამ მკაფიოდ არის ამოჭრილი. სუფთა ნაშუქეა. ანაბეჭდზე ზომიერად მკვეთრ რელიეფს იძლევა. გამოხატულება მჭრქალად არის გაპრიალებული.

მსგავსი გამოხატულებანი ფართოდ არის გავრცელებული სასანურ გემებზე იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 19, 52 L; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. FH 8, 9, 10; L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 109, 27, 28, 32; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. № 370.

გამოხატულების სტილისა და ანალოგიების მიხედვით საბეჭდავი ეფიჭრობთ, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა ერთგან გაბზარულია და რამდენიმე ადგილას მცირედ ატყეცილი.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 15 მმ, სიგანე — 12 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 16 მმ.

49 (ინვ. № 206). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 346.

საბეჭდავი ნარინჯისფერი სარდიონისა, ელიფსისებრი ფორმის. აქვს ზონრის გასაყრელი ნახვრეტი. პირი წაყვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ხარის თავი. აქეთ-იქით ჩანს მორკალულ რქები, შუაში ირიბი ხაზებით ასახული ბალანი, რქებს ქვემოთ დახრილი ყურები და კუთხედ შეერთებული სამ-სამი ხაზით გამოხატული ღრუნჩი.

ქვა ასიმეტრიულად არის გათლილი, ფონი კარგადაა გაპრიალებული, გამოხატულება მჭრქალია. არაღრმა კვეთაა, ძალზე სქემა-

ტური გამოხატულება ე. წ. „შტრიხული მანერიითა“ შესრულებული.

გამოხატულება იმდენად პირობითია, რომ მისი შინაარსის დადგენა ანალოგიების გარეშე გაძნელებულია²⁵. ელემენტების განლაგებით სრულიად მსგავსი გამოსახულებების მიხედვით გაირკვა, რომ ჩვენს საბეჭდავზე ხარის თავია გამოხატული. მხოლოდ იქ უფრო რეალისტრად არის გამოყვანილი დეტალები; ჩანს, რომ მობრლი რკალები რქებია, ხოლო ჩვენს გემაზე კუთხის მსგავსად მინიშნებული ნაწილი, უფრო რბილად მოხაზული, ზედ მინიშნებული ნესტოებით კი, ცხოველის დრუნიია. იხ. L. Delaporte, *Catalogue des cylindres et cachets* . . . , II ტაბ. 110, 58; R. Göbl, *Sāsānidische Siegelkanon*, ტაბ. 20, 53g, 53i.

სამარხი № 346, მინის ქურჭლის, მშვილდსაყინძის ფორმის, მარჯნისთვიანი ვარდულებით შემკული საკინჯების მიხედვით, VI—VII სს თარიღდება.

საბეჭდავი, გამოხატულების სტილის, ფორმისა და სამარხის თარიღის გათვალისწინებით, V—VI სს. შეიძლება დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა ნახვრეტთან რამდენიმე ადგილას და ერთგან პირის კიდეზე მცირედ ჩამოტეხილია.

ზომები: პირის სიგრძე — 12 მმ, სიგანე — 11 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 17 მმ, ნახვრეტის დმ — 6 მმ.

50 (ინვ. № 310). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 450.

საბეჭდავი ბეჭედი მთლიანი ქვისა, ყავისფერი ფერისა. სისქეში თეთრი ძარღვებით. ბეჭდის რკალი მხრებისკენ ოდნავ ფართოვდება, შიგნიდან ბრტყელია, გარედან ამობურცული, შუაზე წახნაგი გასდევს. რკალის ზედა ნაწილი წაკვეთილია და წარმოადგენს საბეჭდავის პირს. პირი ოვალურია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია ფეხზე მდგომი ქალი, პროფილში მარჯვნივ. გამოხატულება ძალზე სქემატურია. ქალის თავზე თმა ირიბი ზაზებით არის გამოხატული; უკან გრძელი ნაწნავი ჩაუყვება წელამდე. ტანზე ნაოქიანი სამოსი აცვია, მუხლის არეში ნაოქი ტყდება, ჩანს, რომ კალთები აკეცილია და შემდეგ ძირამდე ეშვება. ფეხებს ქვეშ ნიადაგის ზოლი ჩანს.

²⁵ მ. მაქსიმოვსთან — გაურკვეველი სტილიზებული გამოსახულება; (იხ. დასახ. ნაშრ., გვ. 266).

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება წმინდა ხაზებით არის ამოკვეთილი, მაგრამ მაინც უსიციოცხოა და დიდი ოსტატობით არ გამოირჩევა. ბეჭედი მთლიანად გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მქრქალია. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი სქემატურად შესრულებული ადამიანთა გამოსახულებანი იხ. R. Göbl, *Sasānidische Siegelkanon*, ტაბ. 7, 12a; A. D. H. Bivar, *Catalogue of the . . . Seal*, II, ტაბ. 7, CC 11, 13; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, *დასახ. ნაშრ.*, №№142, 170. (ვ. ლუკონინი VI—VII სს. ათარილებს); A. D. H. Bivar, *Catalogue of the Seals*, ტაბ. 7, CC 13 (V ს. არის დათარილებული. საყურადღებოა, რომ ესეც ქალცედონის მთლიანი ქვის ბეჭედი, გვ. 64).

სამარხი № 450 გაძარცვულია. მთლიანი ქვის ბეჭდები სამთავროს სამაროვანზე ძირითადად VI—VIII სს. სამარხებში გვხვდება. მაგრამ, რადგანაც ეს ფორმა V ს-ში ფართოდაა გავრცელებული (იხ. A. D. H. Bivar, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 24). დასაშვებია, რომ სამარხში მოხვედრაშდე მსგავს ბეჭდებს ხანგრძლივად ეარსებათ.

ამდენად, ბეჭდის ტიპისა და გამოსახულების ანალოგიების მიხედვით ბეჭედი, ვფიქრობთ, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ბეჭედი მთლიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 13 მმ, სიგანე — 4 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 21 მმ, რკალის დმ — 17 მმ.

51 (ინვ. № 184). რუსთავი, შემთხვევითი მონაპოვარი, 1964 წ.

საბეჭდავი ბეჭედი მთლიანი ქვისა, ღია ყავისფერი ფრცხილის (თეთრი და მუქი ყავისფერი ძარღვებით). ბეჭდის რკალი შიგნიდან ბრტყელია, გარედან ამოზურცული და წახნაგიანი, რკალი შზრებისკენ ფართოვდება. ინტალიოს პირი წაკვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია მამაკაცი, პროფილში მარჯვნივ. სახე და თმის ვარცხნილი სქემატურად ირიბი მოკლე ხაზებით არის გამოხატული. მამაკაცს ტანზე მოკლე, წელში გადაკერილი სამოსი აცვია, რომელიც წვრილი ნაოქებით არის დაფარული. მოხრილ ხელში ბარსმანის (სამყურას) კონა უჭირავს. ფეხები მოსქო ღარებით არის გამოხატული, თითქმის წაწვეტებული ფეხსაცმელი აცვია.

ბეჭედი კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება არაღრმად, წმინდა ხაზებით არის ამოკვეთილი, მქრქალია.

ე. წ. „შტრიხული მანერით“ შესრულებული. ანაბექდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 5, ВД 7, 8, 9, 10, 13 (Vს); A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. II, 23, 24. A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №152 (VIs).

ბექდის ფორმისა და სტილისტურად მსგავსი გამოხატულებების მიხედვით საბექდავი, ეფიქრობთ, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს. დაცულობა: ბექედი მთლიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 15 მმ, სიგანე — 6 მმ, ბექდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 16 მმ.

52 (ინვ. № 342). სამთავრო — ბაიერნისეული, 1872.

ინტალიო ნარინჯისფერი სარდიონისა (ბექდის თვალი). ინტალიო გვერდებდაქანებული ბრტყელი ფირფიტაა. პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია გმირის ლომებთან ბრძოლის სცენა. მაჰაკაცი დგას გამოხატულების ცენტრში, თავით პროფილში მარჯვნივ. ტანით კი პირდაპირ, მისი თმა, წვერი და სახის ნაკევები სქემატურად, ხაზებით არის გამოხატული. მაჰაკაცს გრძელი სამოსი აცვია (ტყაპუჭი). იდაყვებში მოხრილი ხელები მის აქეთ-იქით მოთავსებულ ლომებისთვისა აქვს ჩაელებული. ლომები უძრავად, თავით ზემოთკენ, აყირავებულები არიან გამოხატულნი. ცხოველებს თავები და ფაფარი აგრეთვე სქემატურად, ხაზებით არის მინიშნებული.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება მჭრქალია, საკმაოდ ღრმა, უხეში ხაზებით არის ამოკვეთილი. ანაბექდზე მკვეთრად ჩანს.

მსგავსი სცენები ხშირად გვხვდება სასანურ გემებზე. იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II ტაბ. 8 Cg 8 L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , I, ტაბ. 52, 10, 11; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы. №№188—189.

ინტალიო ქვის ფორმისა და გამოხატულების სტილის მიხედვით V—VI სს. უნდა მივაკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიო პირის კიდეზე და ერთგან ზურგის მხარეს ატყეცილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 14 მმ, სიგანე — 12 მმ, სისქე — 2,5 მმ.

53 (ინვ. № 341). სამთავრო — ბაიერნისეული, 1872 წ.

ინტალიო მუქი ნარინჯისფერი სარდიონისა (ბეჭდის თვალი). ბრტყელი ფირფიტაა, გვერდები დაქანებულია აქვს. პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელი და ოვალური.

პირზე გამოხატულია მამაკაცის პორტრეტი, თავით პროფილში მარჯვნივ, მხრებით კი პირდაპირ. მამაკაცის თმა წმინდა ირიბი ხაზებით არის გამოხატული. ასევე სქემატურად, ხაზებით არის ასახული სახის ნაკვთები, წაწვეტებული წვერი. მამაკაცს ყურზე მოზრდილი მრგვალი საყურე ჰქვია. მხრებზე სამოსი პორიზონტალური და ვერტიკალური ხაზებით არის ასახული. პორტრეტის მარჯვნივ და მარცხნივ საკმაოდ მსხვილად წყვეტილი ხაზებია ამოკვეთილი.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული, გამოხატულება მჭრქალია. არაღრმად, წმინდა ხაზებით არის ამოკვეთილი. საკმაოდ სუფთა ნამუშევარია. ე. წ. „შტრიხული მანერით“ არის შესრულებული. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი მანერით შესრულებული პორტრეტები იხ. A. D. H. Bivar. Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 4, Ag 1, 2, 3; L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . ., I, ტაბ. 56, 32, 33; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 15, 7a.

ინტალიო გამოხატულების სტილისა და ქვის ფორმის მიხედვით, ვფიქრობთ, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ, სიგანე — 8 მმ, სისქე — 2 მმ.

54 (ინვ. № 293). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბან-ი, ქვის სამარხი № 17.

ინტალიო ნარინჯისფერი სარდიონისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ოვალურია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია სცენა საკუთხოველთან. საკუთხოველის წინ დგას წვეროსანი მამაკაცი, გრძელ ნაოჭიან სამოსში. იგი პროფილში მარჯვნივ არის მიმართული, ხელები აწეული აქვს და რიტუალს ასრულებს. მამაკაცის ზურგს უკან დგას ცხვარი, როგორც ჩანს შესაწირად მომზადებული. მკაფიოდ ჩანს ცხოველის თავი, დამახასიათებლად მოხრილი რქები, მოკლე ბეწვით დაფარული სხე-

ული. საყურთხეველი (ათაშდანი) სქემატურად ოთხი პორიზონტალური და ერთი ვერტიკალური ხაზით არის გამოსახული. მის ზემოთ ამოკვეთილი ირიბი ხაზი ცეცხლის ალს გამოხატავს.

გამონატულება მთლიანად ავსებს პირს. ღრმა უხეში ხაზებით არის შესრულებული კვეთა. ანაბეჭდზე მაღალ, მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია, გამონატულება მქრქალია.

მსგავსი გამონატულებანი იხ. A. Я. Борисов, НУ В. Г. Луко-
нин. Сасанидские геммы. №156; A. D. H. Bivar, Catalogue of
the . . . Seals, II, ტაბ. 5, ВД16 (Vb); R. Göbl, Sāsānidische Si-
egelkanon, ტაბ. 2, 4c; მხოლოდ ამ უკანასკნელებზე მამაკაცს თავი
ცხოველისკენ აქვს მიბრუნებული.

ბეჭდის რკალი სადა პრეგალგანივკვეთიანი რგოლია. მის გახ-
სნილ ბოლოებში ჩასმულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე.
პირს კიდევზე ბრტყელი სალტე აკრავს. რკალზე, ბუდესთან მირ-
ჩილვის აღგილას, ცალ მხარეს მოზრდილი ბურთულაცია დარჩი-
ლული.

სამარხი № 17, მთის ბროლის ბიზანტიური ბეჭდის, საყურეე-
პის და ვარდულებით შემკული საკინძების მიხედვით, VI ს. თარიღ-
დება. ამავე სამარხიდანაა გემა № 31.

ინტალიო გამონატულების სტილის, ბეჭდის ფორმის და სამარ-
ხის მიხედვით V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა კარგად არის დაცული. ბეჭედი გატეხილია და
შეწებებული.

ზომები: ინტალიოს პარის სიგრძე — 13 მმ; სიგანე — 12 მმ,
ბეჭდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ 21 მმ.

55 (ინვ. № 208). სამთავროს სამაროვანი, 1938 წ., N უბა-
ნი, ქვის სამარხი № 104.

ინტალიო ნარინჯისფერი სარდიონისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინ-
ტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამონატულია ფეხზე მდგომი მამაკაცი, თავით პროფილ-
ში მარჯვნივ, ტანით პირდაპირ. მამაკაცის თმა, წვერი და სხვა ნაკე-
თები უხეში ხაზებით არის გამონატული, სხეული და ფეხები მოგრ-
ძო ღარებით არის მინიშნებული. მამაკაცს ხელები აქეთ-იქით აქვს
გაშვებული. მარჯვენა ხელში ქისა (თუ სანათური) უჭირავს, მეორ-
ეში კი მოსახსამი, რომლის დანაოჭებული კალთები ქვემოთ ეშვებ-
და.

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად, უხეშად არის ნაკვეთი. ფონა გაპრიალებულია, გამოხატულება მქრქალი. ანაბექლზე მკვეთრ ჩელიფს იძლევა.

გამოხატულება ახლოს დგას ანტიკური გლიპტიკიდან შემოსულ ფროთოსანი ეროტების გამოხატულებებთან, რომლებსაც ხელში გვირგვინი ან სანათური უჭირავთ (L. Delaporte, Catalogue des cylindres . . . , I, ტაბ. 56, 31; II, ტაბ. 110, 61. A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. 1, 22; A. D. H. Bivar. Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 6, BK 3, 4, 6; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы. 159. მაგრამ აქ, ვფიქრობთ, სხვა ანტიკური სიუჟეტის ელემენტებიც არის ასახული (ყერძოდ, ჰერმესის გამოხატულება ქისითა და ჰიმატიონით ხელში). შესაძლოა სასანიდ მკრელს გადმოღებული აქვს ეს სახე ანტიკური გემების მიხედვით და არც აქვს სწორად გაგებული დეტალები.

ბექედი შედგება სადა მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და ზედ მირჩილული კონუსის ფორმის ბუღისაგან. ბუღე თხელკედლიანია. თვალი შიგ ღრმად ზის.

სამარხი № 104 ინვენტარით ღარიბია, მაგრამ მაღალმშვილდოანი რკინის მშვილდსაქინძის მიხედვით VI ს-ზე აღრეული არ უნდა იყოს. ინტალიო და ბექედიც გამოხატულების სტილისა და სამარხის თარიღის მიხედვით VI ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიოს კიდეები შემომტვრეული აქვს. ბექდის ბუღე დაზიანებულია, კიდეები ჩამოტეხილი აქვს. რკალი დაჰყლებილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 9 მმ, ბექდის სიმაღლე — 24 მმ, რკალის დმ — 20 მმ.

56 (ინვ. № 187). სამთავეროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 203.

საბეჭდავი რძისფერი ქალცედონისა, ელიფსისებრი ფორმის: აქვს მოზრდილი ნახვრეტი ზონრის გასაყრელად. პირი წაკვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია სტილიზებული ყვავილი (ტიტა). ძირითადი ღეროს თავზე მოთავსებულია ყვავილი, რომელიც ზემოთ სამი წაწეცტებული ფურცლით ბოლოვდება. ამავე შტოდან, ყვავილის აქეთ-იქით გაშვებულია ორი დამატებითი ყლორტი, რომელთა ქვემოთ შტოს ძირიდან მარცხნივ და მარჯვნივ მოთავსებულია ორი გაშლილი ფრთა.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული, გამოხატულება ზედაპირულად, ძალზე სქემატურად, ე. წ. „შტრიხული მანერით“ არის შესრულებული. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭრქალია. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი, ფრთებში ჩასმული სტილიზებული ყვავილების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets... I, ტაბ. 55, 7, 8; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 25, LB 5, 6, 9, 12 (Vb); A. Я. Борнсов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. № 611.

სამარხი № 203 ინვენტარით ღარიბია, მაგრამ ბრინჯაოს ვარდულებით შემკული საკინძის და რკინის მაღალმშვილდიანი მშვილდ-საკინძის მიხედვით VI ს. ადრეული არ უნდა იყოს.

საბეჭდავი ფორმისა და გამოხატულების სტილის მიხედვით V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა რამდენიმე ადგილას გაბზარულია, პირიც ატკეცილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 19 მმ, სიგანე — 18 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 20 მმ, ნახვრეტის დმ — 6 მმ.

57 (ინვ. № 188). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 16.

საბეჭდავი მოცისფრო ქალცედონისა, წაკვეთილი სფეროს ფორმის. აქვს ზონრის გასაყრელი ნახვრეტი. პირი წაკვეთილ მზარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია სტილიზებული ყვავილი. მკვეთრად აღნიშნული ნიადაგის ზოლიდან, მოკლე ძირზე ამოსულია ყვავილი, ხოლო მის აქეთ-იქით თითო ყლორტი (თუ ფოთოლია) გაშვებული.

ქვა არათანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება ზედაპირულადაა ნაკვეთი, ძალზე სქემატურია; ფონი გაპრიალებულია. გამოხატულება — მჭრქალი. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი სტილიზებული ყვავილები იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . I, ტაბ. 55, 5; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 25, LB 7, 8, 12 (Vb).

სამარხი № 16 გაძარცვულია.

საბეჭდავი ფორმისა და გამოსახულების სტილის მიხედვით V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ქვა ნახერეტის კიდეებთან ჩამოტეხილია, გამოხატულება კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 9 მმ, სიგანე — 8 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 13 მმ, ნახერეტის დმ — 5 მმ.

58 (ინვ. № 697). ყოლოთო, 1939 წ.

საბეჭდავი მთის ბროლისა, ელიფსისებრი ფორმის. ზონრის გასაყრელად მცირე ნახერეტი აქვს. პირი წაყვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია კუდმოხრილი მორიელი. მორიელის სხეული და კიდეურები ირიბი და ტეხილი ხაზებით არის გამოხატული. მკაფიოდ ჩანს მოხრილი მარწუხები და გრძელი კუდი.

ქვა კარგად არის გათლილი, გამოხატულება ზედპირულად, ძალზე სქემატურად ე. წ. „შტრიხული მანერით“ არის ამოკვეთილი. მთლიანად ავსებს პირს; ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭკაალი. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი კუდმოხრილი მორიელების გამოხატულებანი. იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 10, 20a; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. II, 81, 82; L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 108, 32, 33, 34;

საბეჭდავი ფორმისა და გამოხატულების სტილის მიხედვით V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: საბეჭდავი პირი კიდეებზე მცირედ ატკეცილია. ზურგის მხარეს გაბზარულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 14 მმ, სიგანე — 12 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 16 მმ, ნახერეტის დმ — 3 მმ.

59 (ინვ. № 804). არმაზისხევი, 1944 წ., ქვის სამარხი № 70.

საბეჭდავი ბრინჯაოსი, გვერდებშებრტყელებული და ცალ მხარეს წაყვეთილი სფეროს ფორმისა. ზონრის გასაყრელად დიდი ნახერეტი აქვს. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ორი მორიელი, ერთმანეთის მიმართ თავშეჭყევივით მოთავსებული. მათი სხეულები დაფარულია ირიბი ხაზებით, მარწუხები, მოხრილი კუდები და კიდეურები კი მორკალული ღარებით და ტეხილი ხაზებით არის მინიშნებული.

საბეჭდავი ჩამოსხმულია, გამოხატულება დაზგაზე უნდა იყოს ამოჭრილი. არაღრმად, სქემატურად, საკმაოდ უხეში ხაზებით არის ამოკვეთილი. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი მორიელების გამოხატულებანი ხშირია სასანურ გემებზე იხ. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы. №№ 682—692 (V—VI სს) A. D. H. Bivar, Catalogue of the.. Seals, II, ტაბ. 24, KA 6, 7 (V—VI სს); R. Göbl, Sasānidische Siegelkanon, ტაბ. 10, 20a.

სამარხი № 70 ინვენტარის მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება.

საბეჭდავი, ფორმისა და სტილისტური ანალოგიების მიხედვით, V—VI სს. შეიძლება დავათარილოთ.

დაცულობა: საბეჭდავი ქანგისაგან გაწმენდილია, კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 11 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 10 მმ, ნახერეთის დმ — 7 მმ.

60 (ინვ. № 785). არმაზისხევი, 1944 წ., ქვის სამარხი № 21.

ინტალიო ნარინჯისფერი სარდიონისა, ვერცხლის ბეჭედში ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ჟურღლედი, პროფილში მარჯვნივ. ჟურღლის მოხრილი სხეული და თავი მცირე ღრმულებით არის გამოხატული. აცქვეტილი ყურები, მოკლე კუდი და მოხრილი კიდურები კი სქელი ღარებით არის მინიშნებული.

ქვა თანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება არაღრმად, უხეშადაა ამოკვეთილი. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭრქალია.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы. № 783 (V—VI); A. D. H. Bivar, Catalogue of the... Seals, II, ტაბ. GD 3 (Vb); L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets..., II, ტაბ. 109, 12, 13.

ბეჭდის რკალი სადა მრგვალგანივკვეთიანი რგოლია, რომლის გახსნილ ბოლოებზე სიგრძივად დარჩილულია დაბალი, ოვალური ფორმის ბუდე.

გამოხატულების სტილისტური ანალოგიების, ქვის ფორმისა და ბეჭდის მიხედვით ინტალიო V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ბეჭდზე და ინტალიოც კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ, სიგანე — 9 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 27 მმ, რკალის დმ — 22 მმ, ბუდის სიმაღლე — 5 მმ.

61 (ინვ. № 598) სამთავროს სამაროვანი, 1948 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 723.

ინტალიო გრანატისა (ალმანდინი), ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ამოზრტულია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფრინველი (მიმინო), პროფილში მარჯვნივ თავმიბრუნებული. მოგრძო ნისკარტი აქვს, თავზე პატარა „ქოჩორი“ შეინიშნება. ფრთები ნახევრად გაშლილი აქვს, ბუმბული ტანსა და ფრთებზე მოკლე ხაზებით არის გამოხატული. კარგად ჩანს დაკეცილი კუდი და კლანჭებით დაბოლოებული კიდურები.

ქვა თანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება არაღრმად არის ნაკვეთი. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა, მაგრამ მკაფიოდ ჩანს. ფონი და გამოხატულების ზოგი ადგილი გაპრიალებულია, ძირითადი ნაწილი კი მჭრქალი.

მსგავსი ფრინველების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cachets . . . , I, ტაბ. 6, 11; II, ტაბ. 109, 7, 8; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. III, 73; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 23, Hg II, 3 (V).

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანიევკეთიანი მავთულია; მის გახსნილ ბოლოებზე სიგრძივად მირჩილულია დაბალი, ოვალური მოყვანილობის ბუდე. ქვა ბუდის ზემოთ არის ამოზრტული.

სამარხი № 723 გაძარცვულია.

ინტალიო გამოხატულების სტილისა და ქვის ფორმის, აგრეთვე № 61 ბეჭდის № 60 ბეჭედთან მსგავსების გამო, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო და ბეჭედი კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 9 მმ; სიგანე — 8 მმ; ბეჭდის სიმაღლე — 23 მმ; რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე 3 მმ.

62 (საველე № ერ. 66—239), მაგრანეთი (საცხვრე გორა), 1966 წ., სამარხი № 3.

საბეჭდავი სარდიონისა, წაკვეთილი სფეროს ფორმის. ზონრის გასაყრელად აქვს ნახვრეტი. ინტალიოს პირი წაკვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ნახევრად ფრთებგაშლილი ფრინველი (მიმინო). ფრინველს თავი პროფილში მარჯვნივ აქვს მიბრუნებული. მკაფიოდ ჩანს მოკლე ნისკარტი. ტანი და ფრთები ოვალური ღრმულებით არის ასახული. ფრინველის კუდი და ფრთები მსუბუქი ხაზებით არის დასერილი. კიდურებზე მოკლე ხაზებით კლანჭები გამოხატული.

ქვა კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება ღრმად არის ნაკვეთი. ანაბეჭდზე დაბალ, მაგრამ მკაფიო რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭრქალი.

მსგავსი ფრინველების გამოხატულებანი იხ. A. Zakharow. *Gemmen und Siegel* . . ., ტაბ. III, 73; A. D. H. Bivar, *Catalogue of the* . . . Seals, II, ტაბ. 23, Hg11; T. B. Кибальчич. *Южно-русские геммы*. ტაბ. 1, 77, 78.

სამარხი № 3. ინვენტარის მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება²⁶.

საბეჭდავი ფორმისა და გამოხატულების სტილის მიხედვით, ვფიქრობთ, V ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: გამოხატულება კარგად არის დაცული. ნახვრეტის კიდეებთან საბეჭდავი მცირედ ატეკცილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 9 მმ, სიგანე — 8 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 10 მმ, ნახვრეტის დმ — 2 მმ.

63 თელოვანი, 1971, ქვის სამარხი № 6/1.

ინტალიო გრანატიისა (ალმანდინი) ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ოვალურია და ამოზურცული.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ლომი, ტანით პროფილში მარჯვნივ, თავით კი პირდაპირ. თავი წინა თავებზე აქვს დადებული. ლომის სახე სქემატურად, შუაში ვერტიკალური ღარიტ და აქეთიქით ორ-ორი მცირე ღრმულიტ არის გამოხატული. ცხოველის ფეხარი და სხეულის ნაწილები აგრეთვე ტალოვანი ღრმულებით არის ასახული. მკაფიოდ ჩანს გრძელი კუდი და ბრჭყალებით დაზოლოებული, მოხრილი კიდურები.

ქვა კარგად არის გათლილი. გამოხატულება საკმაოდ ღრმად და მკაფიოდ არის ამოჭრილი. ცალკეული დეტალები სქემატურად არის ასახული, მაგრამ მაინც ანაბეჭდზე მომრგვალებულ ფორმებს და მაღალ რელიეფს იძლევა. ფონი ზედმიწევნით არის გაპრიალებული, გამოხატულება კი მჭრქალია.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, *Sasanidische Siegelkanon*, ტაბ. 15, 43a; A. D. H. Bivar, *Catalogue of the* . . . Seals II, ტაბ. 9, DA, 7, 8, 9, 10, 12 (V—VI სს); A. Я. Борисов. В. Г. Луконин, *Сасанидские геммы*. №310.

ბეჭდის რკალი სადა მრგვალგანიგვეთიანი რგოლია, რომელიც პირდაპირ გაყრილია კონუსისებრი მოყვანილობის ბუდის ძირში.

²⁶ სამარხის კომპლექსი გაგვაცნო და თარიღი მოგვანოდა ბ. ჟორბენაძემ.

ბუდე თხელკედლიანია, მისი კიდეები თვალისკენ გამოქეცილია. ქვა ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 6 არბალეტური ტიპის შშვილდსაკინძის, დაფანჯრულთავიანი და ლაუვარდისთავიანი საკინძების, ბოლოებდამსხველევული რკინის სამაჯურის მიხედვით VI ს. აღრეული არ უნდა იყოს²⁷.

ინტალიო, გამოხატულების სტილასა, ბეჭდის ფორმისა და სამარხის მიხედვით, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო დაცულია. ბეჭდის ბუდეს კიდეები ჩამომტვრეული აქვს. რკალი დაწყვეტილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ, სიგანე — 8 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 26 მმ, რკალის დმ — 20 მმ.

64 (ინვ. № 290), სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ. N უბანი, ქვის სამარხი № 47.

ინტალიო ლაუვარდისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია პატარა ფრინველი — იხვი. ფრინველს მოგრძო ნისკარტი, გამობერილი ნეკრდი, ზემოთ აშვეკრილი კული და ფარფლებიანი, დიდი კიდურები აქვს. სხეული დაღარულია ირიბი ზაზებით.

გამოხატულება ღრმად არის ამოჭრილი. ძალიან უხეში ნამუშევარია. ანაბეჭდზე ცუდად ჩანს. ფონიც და გამოხატულებაც ნიკრედ არის გაპრიალებული.

მსგავსი ჩიტების გამოხატულებანი ხშირია სასანურ გემებზე. იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . ., I, ტაბ. 55, 21, ტაბ. 56, 38; 39; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 12, 31a; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 21, HC 1, 2, 3 (V—VI სს); A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы, №№ 481, 492 (V—VI სს.).

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანიკვეთიანი რგოლია, ბოლოები გახსნილი აქვს და უერთდება წაკვეთილი კონუსის ფორმის დაბალ ბუდეს. ბუდე თხელკედლებიანია. ქვა შიგ ღრმად ზის.

სამარხი № 47 ლარიბია ინვენტარით. რკინის მაღალშვილდისა შშვილდსაკინძის მიხედვით VI ს. აღრეული არ უნდა იყოს. ანავე სამარხიდანაა ბეჭედი № 4.

²⁷ სამარხის კომპლექსი გაგვაცნო და თარიღი მოგვაწოდა ვ. ნიკოლაიშვილმა.

ინტალიო ანალოგიებისა და სამარხის მიხედვით V—VI სს უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო შუაზეა გატეხილი, გამოხატულება ძლიერ დაზიანებულია. ბეჭდის ბუდის კიდეები მცირედ ჩამომტე-რეულია.

ზომები: პირის დიამეტრი — 7 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 22 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 2 მმ.

65 (ინგ. № 316). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 400.

ინტალიო ბრინჯაოსი (ბეჭდის თვალი). ინტალიო მრგვალი ფორფიტაა, ზურგი მცირედ ამოზურცული აქვს, პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია მცირე ფრინველი—იხვი, პროფილში მარ-ჯვნივ. ფრინველს პატარა მრგვალი თავი, მოკლე ნისკარტი, მოზრ-დილი ღრმულით გამოხატული სხეული და ზემოთ აშვერილი კუდი აქვს. კიდურები ბუნდოვნად ჩანს.

გამოხატულება დაზგაზე უნდა იყოს ამოჭრილი, საკმაოდ ღრმად, მაგრამ უხეშად. ანაბეჭდზე მალალ, მაგრამ არამკვეთრ რე-ლიეფს იძლევა.

მსგავსი ფრინველების გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sāsā-
nidische Siegelkanon, ტაბ. 12, 31a; A. D. H. Bivar, Catalogue of
the . . . Seals, II, ტაბ. 21, HC 2, 3 (V—VI სს).

სამარხი № 400 დამთარიღებელ ნივთებს არ შეიცავს.

ინტალიო ანალოგიების მიხედვით V—VI სს. შეიძლება დათა-
რიდდეს.

დაცულობა: ინტალიო ქანგისაგან გაწმენდილია, მაგრამ გა-
მოხატულებას სიმკვერივე დაკარგული აქვს.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 7 მმ, სისქე — 1 მმ.

66. (ინგ. № 592). სამთავროს სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი,
ქვის სამარხი № 666.

ინტალიო გრანატისა (პიროპი), ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიო
ოვალური მოყვანილობისაა, ზურგი ბრტყელი აქვს, ხოლო პირი —
ამოზურცული.

პირზე გამოხატულია სასანური „ნიშანი“, ე. წ. მონოგრამა.
ვერტიკალური ღერძის თავზე მოთავსებულია ნახევარმთვარე, ხო-
ლო მის აქეთ-იქით მოხრილი რკალები.

ქვა კარგად არის გათლილი. გამოხატულება საკმაოდ მკაფიოდ და ღრმად არის ამოჭრილი. ანაბექძზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭრქალია.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 27, NC 1, 3, 4, სხვა შემთხვევებში იგივე ელემენტები უფრო რთულ კომბინაციებში გვხვდება. იხ. A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №№ 193, 199, 200.

ბექდის რკალი სადა, მრგვალგანიკვეთიანი მავთულია, რომელსაც ბუდექთან შეერთების ადგილას ორივე მხარეს თითო ელექტრუმის ბურთულაჲი აქვს დარჩილული. ბუდე შემორჩენილი არ არის.

სამარხი № 666 დახორკლილი მინის ქურქლის მიხედვით VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 138).

ინტალიო, ქვის ფორმისა და ბექდის მიხედვით, ვფიქრობთ, V—VI სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო ზურგის მხრიდან მცირედ ატყეცილია. ზეჲედი გატეხილია, ბუდისაგან მხოლოდ თხელი ფირფიტების ნამტრევეებია შემორჩენილი.

ზომეში: ინტალიოს პირის სიგრძე—7 მმ, სიგანე—5 მმ, რკალის ღმ — 14 მმ.

67 (ინვ. № 287). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 108.

ინტალიო მოყვითალო სარდონისა, ვერცხლის ბექედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ტახტი, პროფილში მარჯვნივ მიმართული. ცხოველს თავი ოდნავ დაქრილი აქვს. მკაფიოდ ჩანს მომრგვალებული ყურები, დიდი ფვალი და გამოშვერილი დინგი. სხეულზე ჯაგარი ტეხილი ხაზებით არის ასახული. მოკლე კუდი და კიდურები, რომლებიც ჩლჩებით არის დაბოლოებული, უხეში ღარებითაა გამოხატული.

ქვა თანაბრად არის გათლილი. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება მჭრქალი. საკმაოდ ღრმად, უხეშად არის ნაკვეთი. ანაბექძზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ტახების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cuchets . . . , II, ტაბ. 109, 58; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №749 (ძალიან დიდი მსგავსებაა ჩვენს გამოხატულებასთან; წარწერის მიხედვით V—VI

სს. თარიღდება; Т. В. Кибальнич. Южно-русские геммы. ტაბუ I, 27.

ბეჭდის რკალი მრგვალგანიკვეთიანია, მხრებისკენ ოდნავ ფართოვდება და მირჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდეზე, თვალი ბუდიდან მცირედ წამოწეულია.

სამარხი № 108 ბრინჯაოს მალალმშვილდიანი მშვილდსაკინძის მიხედვით VI ს-ზე ადრეული არ უნდა იყოს.

ინტალიო ანალოგიების, ბეჭდის ფორმისა და სამარხის მიხედვით VI ს. უნდა დათარიღდეს.

68 (ინვ. № 200). სამთავროს სამაროვანი. 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 28.

ინტალიო ლაქვარდისა, ლურჯი ფერის, მოთეთრო ლაქებით. ინტალიო ბრტყელი ფირფიტაა, პირი და ზურგი თანაბარი აქვს. პირი ოვალურია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია გაურკვეველი რქოსანი ცხოველი, კიდურებმოკეცილი. პროფილში მარჯვნივ მიმართული. ცხოველს მალა-ლი ყელი აქვს; სხეული მოგრძოღრმულით არის გამოხატული და მკერდის. ფერდების და წელის არეში ირიბი ხაზებითაა დაფარული.

ქვა არათანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება ბუნდოვანია, ცხოველის თავი ცუდად ჩანს; ნამუშევარი დაუმთავრებელს მთაბეჭდილებას ტოვებს. უხეში კვეთაა. ფონიც და გამოხატულება მკრქალადაა გაპრიალებული. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსად შესრულებული და მსგავს პოზაში მწოლიარე ცხოველები იხ. R. Göbl, Sasanidische Siegelkanon, ტაბ. .19, 52a; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 17, FB 7, 8 11, 12; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. II, 60, 61.

სამარხი № 28 მოლურჯო მინის სანელსაცხებით, მინიატურული არხალეტური ტიპის მშვალდსაკინძით და ვარდულებით შემკული საკინძისთავით VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სკემა, გვ. 122).

ინტალიო გამოხატულებას სტილისა და ქვის ფორმის მიხედვით VI ს-ზე ადრეული არ უნდა იყოს.

დაცულობა: ინტალიო კარგადაა დაცული, მხოლოდ პირი გადაქექილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 7 მმ, სიგანე — 6 მმ, ქვის სისქე — 1,4 მმ.

69 (ინგ. № 594). სამთავროს სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 644.

საბეჭდავი იასპისა, მუქი ყავისფერი, წაყვეთილი სფეროს ფორმისა. ზონრის გასაყრელად მოზრდილი ნახვრეტი აქვს. ინტალიოს პირი წაყვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ჩლიქოსანი ცხოველი (ჭურციკი), პროფილში მარჯვნივ. კარგად ჩანს ცხოველის თავი, დიდი, გაზიდული თვალი, უკან გადახრილი რქები, ოვალური ღრმული გამოხატავს ტანს, რომელიც მკერდისა და ფერდების არეში პარალელური ზაზებით არის დაფარული. მოკეცილი კიდურებიც ტეხილი ზაზებით არის გამოხატული. კიდურების ბოლოს სქემატურად ჩლიქებია მინიშნებული.

ქვა კარგად არის გათლილი. გამოხატულება არაღრმად, მაგრამ მკაფიოდ არის ნაკვეთი. დეტალები პირობითი ზაზებით არის გადმოცემული. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი მწოლიარე ჩლიქოსანი ცხოველი იხ. A. D. H. Bivar, *Catalogue of the . . . Seals*, II, ტაბ. 19, FH 6 (VIb); R. Göbl, *Sāsānidische Siegelkanon*, ტაბ. 19, 52 a; A. Zakharow, *Gemmen und Siegel . . .*, ტაბ. II — 61; L. Delaporte, *Catalogue des cylindres et cachets . . .*, II, ტაბ. 109, 28, 32; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. *Сасанидские геммы. №№ 365, 370 (VI—VII სს)*.

სამარხი № 644 ბროწეულის ყვავილის ფორმის, მარჯნის საკინძისთვის მიხედვით VI—VII სს თარიღდება.

ამდენად საბეჭდავი სტილისტური ანალოგიებისა და სამარხის თარიღის გათვალისწინებით VI ს. უნდა დათარიღდეს²⁸.

ამავე სამარხიდანაა № 70.

დაცულობა: საბეჭდავი მთლიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 11 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 9 მმ, ნახვრეტის დმ — 4 მმ.

70 (ინგ. № 596). სამთავროს სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 644.

ინტალიო ლაქევარდისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიო ოვალუ-

²⁸ აღსანიშნავია, რომ ა. ბივარი იასპის ნახევარსფერულ და გუმბათისებურ საბეჭდავებს V—VI სს. განაკუთვნებს: იხ. A. D. H. Bivar, *დასახ. ნაშრ.* (გვ. 23—24).

ჩი ფირფიტა, გვერდებდაქანებული. პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია სტილიზებული ყვავილი. ყვავილის გადაშლილ ფურცლებს შორის მოჩანს მისი გული, რომლის ქვედა ნაწილი წაგრძელებული, სიგრძივად დაღარული ღრმულით არის გამოხატული, ზედა ნაწილი კი სამყურას ფოთლის მოყვანილობისაა.

ქვა სწორად არის გათლილი. გამოხატულება არაღრმად და საკმაოდ დაუდევრად არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე მკვეთრად არა ჩანს. ფონიც და გამოხატულებაც მჭრქალადაა გაპრილებული.

მსგავსი ყვავილების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , I, ტაბ. 55, 56; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. III, 89, 94; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . , Seals, II, ტაბ. 25. LB 5, 6, 7, 8.

ბეჭდის მხოლოდ რკალია შემორჩენილი. რკალი სადა, მრგვალგანიკვეთიანი, პირგახსნილი რგოლია, რომელიც მხრებისაკენ ოდნავ ვიწროვდება.

სამარხი № 644 ბროწეულის ყვავილის ფორმის მარჯნის საკინძისთავის მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება.

ინტალიო ანალოგიებისა და მასთან ერთად აღმოჩენილი № 69 საბეჭდავის მიხედვით, ვფიქრობთ, VI ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო გატეხილია, ისე რომ ცალ მხარეს გამოხატულებაც დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 8 მმ, სიგანე — 7 მმ, რკალის ღმ — 21 მმ.

71 (ინვ. № 597). სამთავროს სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 713.

ინტალიო ნარინჯისფერი სარდონისა, ოქროს ბეჭედში; ინტალიოს პირი ოვალურია და ამობურცული.

პირზე გამოხატულია გარეული ხარი (ბიზონი) პროფილში მარჯვნივ. ცხოველის თავი ბუნდოვნად არის მინიშნებული. მკაფიოდ ჩანს ჩამოშვებული „ღაბაბი“. მოხრილ ქედზე უხეში ბალანი მოკლე პარალელური ხაზებით არის აღნიშნული. ასეთივე ხაზებით არის დასერილი მკერდის ქვედა ნაწილი. ცხოველს გრძელი კუდი ზემოთ აქვს აქნეული, კიდურები სქელი ღარებით არის გამოხატული.

ქვა არათანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება ზედაპირულად, საკმაოდ დაუდევრად არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე დაბალ,

არამკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება მქრქალია.

ამ ჯიშის ცხოველის გამოსახულებანი ხშირი არ არის სასანურ გემებზე. იგი განსხვავებულია სასანური ხარის და ზებუს გამოხატულებებისაგან. მაგრამ შესრულების მანერით ინტალიო აშკარად უახლოვდება სასანურ ძეგლებს (ქედზე ბალნის, კიდურების, კუდის გამოსახვით და სხვ). ზუსტი ანალოგია ვერ მოვუძებნეთ.

ბეჭდის რკალი სადა, ვიწრო მავთულია, რომლის გახსნილ ბოლოებში წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდეა ჩასმული. ბუდე ფურცლოვანი ოქროსაგან არის დამზადებული. ქვა ბუდის პირს ზემოთ არის წამოწეული. ბეჭდის ფორმაც სასანურ ძეგლებთან აკავშირებს ინტალიოს.

სამარხი № 713, დახორკლილი სქელკედლიანი სანელსაცხებლების, მარჯნის ბროწეულის ყვავილის ფორმის, ვარდულით შემკული საკინძის, არბალეტური ტიპის შვილდსაკინძის მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება.

ფიქრობთ, ინტალიოც გვიანსასანურ ხანას უნდა მიეკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიო დაცულია. ბეჭედი მცირედ დაჟყვლილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ, სიგანე — 8 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 18 მმ; ბუდის სიმაღლე — 5 მმ.

72 (ინვ. № 617). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, სველე წიგნის № 3934.

ინტალიო მონაცრისფრო მინისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ცხოველის თავი (დათვის) პროფილში მარჯვნივ. ცხოველს ხახა დაღებული აქვს და ენა გადმოგდებული. ყური, დრუნჩი და თვალი უხეში ღარებით არის გამოხატული; ბალანი თავსა და კისერზე კი ირიბი პარალელური ხაზებით.

გამოხატულება ჩამოსხმით არის მიღებული და შემდეგ საჭრით გამკვეთრებული. საკმაოდ მკაფიოდ, მაგრამ უხეშად, სქემატურად, ე. წ. „შტრიხული მანერით“ არის შესრულებული. ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი მანერით, სქემატურად, სასანურ გემებზე ხშირად გამოხატავენ ტახის და დათვის თავებს ერთგვაროვნად ხახადაღებულს და ყურაცქვეტილს. ზოგჯერ კირს გარჩევა ტახის გამოხატულებაზე

ხშირად ეშვი ჩანს და ღრუნჩის ბოლო შემსხვილებულია ხოლმე, რაც ღინგზე მიგვანიშნებს, ამდენად ჩვენს გამოხატულებას უფრო დათვს ვამსგავსებთ. იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 16, 45d, (დათვი); ტაბ. 17; 49c (ტახის თავი); A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, ტაბ. 20, GC 1, 2.

ბექდის რკალი სადა რგოლია, მზრებისკენ ოდნავ ფართოვდება და მის გახსნილ ბოლოებში ჩასმულია კონუსისებრი ფორმის ბუდე. ქვა ბუდეში ღრმად ზის.

ინტალიო გამოხატულების სტილისა და ბექდის ფორმის მიხედვით, ვფიქრობთ, VI ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო დაცულია, მხოლოდ მინას ფერი შეცვლილი უნდა ჰქონდეს. ბექდის ბუდე აქა-იქ ჩამოტეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 10 მმ, ბედის სიმაღლე — 24 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 3 მმ.

73 (ინვ. № 806). არმაზისხევი (ტყის უბანი), 1946 წ. ქვის სამარხი № 12.

ინტალიო ლაქვარდისა, ვერცხლის ბექედში. ინტალიო თხელი, გვერდებდაქანებული ფირფიტაა. პირი განიერ მზარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია რქოსანი ცხოველი ((ქურციკი?) პროფილში მარჯვნივ, მირბის. ცხოველის სხეული ორი ღრმულითა და მათი შემაერთებული ღარით არის გამოხატული. მოგრძო თავზე შეინიშნება დიდი, გაზიჟული თვალი. გრძელი რქები სწორად არის გაშვებული და ბოლოში დაღარულია. კიდეურები და პატარა კუდი მცირე ხაზებით არის მინიშნებული.

ქვა არათანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება არაღრმად, მაგრამ მკაფიოდაა ამოჭრილი. ანაბექდზე დაბალ რელიეფს იძლევა. ფონიც და გამოხატულებაც მჭრქალად არის გაპრიალებული.

მსგავსი ცხოველების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cachets . . . , II, ტაბ. 109, 13; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 17, FB 9; FG6, (V—VI ს.); FH 2;

ბექდის რკალი სადა, მრგვალგანივეკეთიანი რგოლია, მზრებისკენ ოდნავ ფართოვდება და მირჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდეზე.

სამარხი № 12 ბრინჯაოს ვარდულებით შემკული მარჯნისთავიანი, კონუსისებრი თავიანი საკინძებით, მცირე საყურეებით და არბალეტური ტიპის მშვილდსაყინძებით VI—VII სს. თარიღდება.

ვფიქრობთ, ინტალიოც VI ს. უნდა მივაკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიო დაცულია, ბეჭედი გატეხილია სამ ნაწილად. ბუდის ნაწილი აკლია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ, სიგანე — 9 მმ. ინტალიოს სისქე — 1 მმ.

74 (ინვ. № 294), სამთავროს სამაროვანი, 1938 წ., № უბანი, ქვის სამარხი № 92.

ინტალიო რკინაქვისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია კატის ჯიშის ცხოველი (აფთარი) პროფილში მარჯვნივ მიმართული. თითქოს მიიპარება. ცხოველს თავი ოდნავ ქვემოთ აქვს დახრილი, ჩანს დიდი, გაზიდული თვალი, პატარა აცქვეტილი ყურები. ზურგი ამოზნექილი აქვს და მხარის გაყოლებაზე განიერი სალტე დაუყვება. სხეული მოგრძო ღრმულით არის გამოხატული. კიდურებზე მკაფიოდ ჩანს ბრტყალები. ცხოველის ზურგს ზემოთ წყვეტილი ხაზია ამოჭრილი (წარწერის იმიტაციას).

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად, მაგრამ უზეშად არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე არამკვეთრ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ცხოველების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 109, 62, A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 20, gi 8; T. B. Кнбаль-чич, Южно-русские геммы. ტაბ. I, 10.

ბეჭდის რკალი მასიური, დაბრტყელებული ღერაცია, რომელიც მხრებისკენ მკვეთრად ფართოვდება და თან სქელდება. ბეჭედი განზიდულია. ბუდე შიგ რკალშივეა ჩაჭრილი. ქვა ღრმად ზის ბუდეში.

სამარხი № 92 თავისებურია შემცველი ინვენტარით. ერთი მხრივ, იქ აღმოჩნდა არაბული ფელსი, მეორე მხრივ, კი შედარებით ადრეული ტიპის ბუდეაბმული მშვილდსაყინძი (IV—V სს). თვით ბეჭედი № 74 საერთო იერით, როგორც აღნიშნა მ. მაქსიმოვამ, მართლაც I ს. ანტიკურ ბეჭდებს ჰგავს²⁰. მაგრამ ვერ დავეთანხმებით პატივცემულ მკვლევარს იმაში, რომ ეს ბეჭდები ემსგავსება ე. წ. რომბისებურ ბუდიან ბეჭდებს³⁰. (იხ. М. И. Максимова, Геммы из некро-

²⁰ М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 271—272, № 84.

³⁰ იქვე.

полю Мцхеты-Самтавро. 33. 272). ეს უკანასკნელნი განსხვავდებიან როგორც ფორმით, ისე დამზადების ტექნიკით. ვფიქრობთ ბეკელი №74 ანტიკური ფორმის გვიანდელი გამეორებაა. რაც შეეხება ინტალიოს, იგი გვიანსასანურ ხანას უნდა განეკუთვნოს. (ამავე აზრისაა მ. მაქსიმოვა, იქვე); ამის გამო არაა გასაკვირი VIII ს. სამარხში მისი აღმოჩენა.

დაცულობა: ბეკელი ჟანგისაგან გაწმენდილია, კარგადაა დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 8 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბეკელის სიმაღლე — 20 მმ.

75. (ინვ. № 801). არმაზისხევი, 1945 წ., ქვის სამარხი № 79.

ინტალიო ლურჯი მინისა (ლაჟვარდის იმიტაცია), ვერცხლია ბეკედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია კატის ჯიშის გაურკვეველი ცხოველი, პროფილში მარჯვნივ. ბუნდოვნად ჩანს აცქვეტილი ყურები, დიდი ზომის თვალი; ზურგამოზნექილი სხეული ოვალური ღრმულით არის გამოხატული. ფერდები და მხრები ღარებითაა დაფარული, კიდურები კი უხეში ხაზებით მინიშნებული.

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად, მაგრამ უხეშად არის ამოჭრილი. შესაძლოა ჩამოსხმის გზით არის მიღებული. ანაბეკლზე ძალიან ბუნდოვნად ჩანს.

მსგავსი ცხოველების გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 20, fig 8; L. Delaporte, Catalogue des Cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 109, 62.

ბეკელის რკალი მცირედ დაბრტყელებულია, შიგნიდან ღარი გასდევს. უერთდება დაბალ, მცირედ პირგადაშლილ, წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

ინტალიო, № 74 გემასთან მსგავსების გამო, გვიანსასანური ხანით უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო დაზიანებული, გამოფიტული და ფერშეცვლილია. ბეკელი გატეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 10 მმ, ბეკელის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 19 მმ.

76 (ინვ. № 340). სამთავრო—ბაიერისიეული, 1872 წ.

საბეკდავი ბრინჯაოსი, კონუსისებრი ფორმის. ზონარის გასაყრელად მოზრდილი ნახვრეტი აქვს. ინტალიოს პირი ბრტყელი და კუთხეებზე მომრგვალებული სამკუთხედის ფორმისაა.

პირზე გამოხატულია ფრინველი (გარეული იხვი), ტანით მარჯვნივ მიმართული, თავით კი ზურგისკენ მიბრუნებული. ფრინველს გრძელი კისერი, მრგვალი თავი და მოზრდილი ნისკარტი აქვს. მის ტანსა და კუდზე ბუმბული ხშირი ხაზებით არის გადმოცემული.

საბეჭდავი ჩამოსხმულია. გამოხატულება საკმაოდ ღრმად არის ამოჭრილი. უზეში, დაუხვეწავი ნამუშევარია. ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს არ იძლევა.

მსგავსი ფრინველების გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sasanidische Siegelkanon, ტაბ. 12, 32a; A. D. H. Bivar, Catalogue of the... Seals, II, ტაბ. 22, HF11; A. Я. Борисов, В. Г. Лукопин. Сасанидские геммы. №492 (V—VI სს).

საბეჭდავი ფორმისა და ანალოგიების მიხედვით, ვფიქრობთ, VI ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: საბეჭდავი ქანგისაგან გაწმენდილია, მთლიანად დაცულია, მაგრამ გამოხატულებას სიმკვეთრე დაკარგული აქვს.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 9 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 9 მმ.

77. (ინვ. № 112). სამთავრო, 1958 წ., ქვის სამარხი № 808.

ინტალიო ლურჯი ფერის მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი მრგვალია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია ფრინველი (არწივი), თავი მარჯვნივ აქვს მიბრუნებული, ტანი კი პირდაპირ. შეინიშნება მოკაუჭებული ნისკარტი. ძალზე სტილიზებული გამოხატულებაა. აქეთ-იქით გაშვებული წაწვეტებული ღარებით მინიშნებულია ნახევრად გაშლილი ფრთები და დაბლა დაშვებული კუდი.

ინტალიო ჩამოსხმით არის მიღებული. საკმაოდ ღრმად არის ჩაჭრილი, ძალზე სქემატური, პირობითი გამოხატულებაა. ანაბეჭდზე მაღალ და ტლანქ რელიეფს იძლევა.

დაახლოებით მსგავსი ფრინველების გამოხატულებანი იხ.

R. Göbl, Sasanidische Siegelkanon, ტაბ. 13, 35a; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. III, 73.

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანივკვეთიანი რგოლია, მხრებისაკენ ოდნავ სქელდება და უერთდება წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ბუდის პირი დაბრტყელებულია. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 808, რკინის მაღალმშვილდიანი მშვილდსაქინძების,

ცრემლის მოყვანილობის მძივების, ბრინჯაოს არბალეტური ტიპის მწვილდსაკინძის მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება.

ინტალიოც, ვფიქრობთ, VI ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: მინა ირიზებულია, მაგრამ გამოხატულება დაზიანებული არ არის, ბეჭედი მთელია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 7 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 25 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 4 მმ.

78 (ინვ. № 306), სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 385.

ინტალიო ლავვარდისა, მუქი ლურჯი ფერის, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ირემი, ტანით პროფილში მარჯვნივ, თავით კი ზურგისაკენ (მარცხნივ) მიბრუნებული. ცხოველს დრუნჩი, დიდი თვალი და განტოტილი რქები დამახასიათებელი სასანური მანერით აქვს გამოხატული. ყელზე ბაფთი აქვს შებმული, რომლის ბოლოები ყელის წინ არის გაფრიალებული. ცხოველის მოხრილი კიდურები მოკლე ირიბი ხაზებით არის მინიშნებული.

ქვა არათანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება ღრმად, მაგრამ უხეშად არის ნაკვეთი. ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა. ფონიც და გამოხატულებაც მჭრქალად არის გაპრიალებული.

მსგავსი ირმების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , I, ტაბ. 55, 43, 44; II, ტაბ. 109, 42, 48, A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 17, F A 7; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. № 635; Т. В. Кибальнич, Южно-русские геммы, ტაბ. I, 4;

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანივკვეთიანი რგოლია; მის გახსნილ ბოლოებში ჩასმულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ცალ მხარეს ბუდის რკალთან შეერთების ადგილას დარჩილულია მოზრდილი ბურთულაკი.

სამარხი № 385 მარჯნისთავიანი საკინძების მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება.

ინტალიო და ბეჭედი, ვფიქრობთ, VI ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო შეუახეა გატეხილი. ბეჭედი მთელია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 10 მმ, რკალის დმ — 21 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 25 მმ; ბუდის სიმაღლე — 2 მმ.

79 (ინვ. № 311). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., № უბანი, ქვის სამარხი № 468.

ინტალიო გრანატისა (ალმანდინი), ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს ოვალური ფირფიტის ფორმა აქვს. პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია შელის ნუკრი (ან ქურციკი), პროფილში მარჯვნივ, მირბის. პატარა თავი და სწორად გაშვებული რქები მცირე ღარებით არის გამოხატული. მოგრძო კისერი, სხეული და კიდურები აგრეთვე უხეში ღარებით და ხაზებით არის მინიშნებული.

ქვა ასიმეტრიულად არის გათლილი. გამოხატულება სქემატურად, ძალზე უხეშადაა ამოკვეთილი. ცხოველის სხეულს აკლია მოქნილობა. ანაბეჭდზე ბრტყელ, მაგრამ საკმაოდ მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება მჭრქალი.

მსგავსი მცირე რქოსანი ცხოველები იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, ტაბ. 91 FH 1, 2, 4, (ალსანიშნავია, რომ მსგავსი მცირე ცხოველების გამოხატულებანი გვხვდება უმთავრესად ალმანდინზე ამოკვეთილი და თარიღდება V—VI სს); L. Delaporte, Catalogue des . . . cachets . . . , II, ტაბ. 109. 13.

ბეჭდის რკალი წარმოადგენს ბრინჯაოს მავთულს, რომელიც ზემოდან ისეა დაღარული, რომ დაგრეხილის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ბუდისგან მხოლოდ ძირია შემორჩენილი. ქვის ფორმის მიხედვით, მას წაყვეთილი კონუსის ფორმა ექნებოდა.

სამარხი № 468, ასიმეტრიული კოლბისებრი მინის ქურჭლისა, მინიატურული არბალეტური ტიპის მშვილდსაკინძის მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება.

ინტალიო გამოხატულების სტილისა და ქვის ფორმის მიხედვით VI ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო გვერდებზე მცირედ ატკეცილია. ბეჭედი გატეხილია და ნაკლული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 6 მმ, სიგანე — 5 მმ, რკალის დმ — 18 მმ.

80 (ინვ. № 605). სამთავროს სამაროვანი, 1948 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 711.

ინტალიო ლაქვარდისა, მუქი ლურჯი ფერის (ბეჭდის თვალი). ინტალიო ოვალური ფირფიტაა, ზურგი და პირი ტოლი აქვს. პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფანტასტიკური არსება — ფრთოსანი ადამიანი-ხარი (გოპატშაჰი), ტანით პროფილში მარჯვნივ, თავით პირდაპირ. არსების სახის ნაკეთები, გრძელი წვერი და თმა სქემატურად, სქელი ზაზებით და ღარებით არის გამოხატული. თავს აქეთიქით შვავიოდ ჩანს ორი წინ გადმოხრილი ფრთა. ცხოველური სხეული მცირე ღრმულით არის მინიშნებული. ზარის კიდურები ღრმა ღარებითაა გამოხატული და ჩლიქების ამსახველი ორმაგი ზაზით ბოლოვდება. არსების გრძელი კუდი უკანა კიდურებს შორის არის გაყრილი. გამოხატულების მარცხენა მხარეს, ზემოთ, წყვეტილი ზაზი, წარწერის იმიტაციაა ამოჭრილი.

ქვა საკმაოდ თანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება ღრმად, უხეში ღარებით არის ნაკვეთი; მთლიანად ავსებს პირს, სქემატურია და აკლია პლასტიკურობა, ე. წ. „შტრიხული მანერით“ არის შესრულებული. ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭკჭალია.

მსგავსი ფანტასტიკური არსებანი ფართოდ არის გავრცელებული სასანურ გეგებზე. იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 24, 66c; 66d; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 14, Ej 1, 2, 3, 7 (მხოლოდ აქ თავი პროფილში აქვს); A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №266.

სამარხი № 711, მცირე ზომის ასიმეტრიული საწელსაცხებლეების და რკინის მშვილდსაყინძის ნატეხების მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 144.).

ინტალიო გამოხატულების სტილის, ქვის ფორმის და სამარხის მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება.

დაცულობა: ქვა გვერდებზე უმნიშვნელოდ არის ატყეცილი.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 14 მმ, სიგანე — 13 მმ, სისქე — 2,5 მმ.

81. (ინვ. № 591). სამთავრო სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 671.

ინტალიო ლაქვარდისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიო ოვალური გვერდებდაქანებული ფირფიტაა; პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ფრთოსანი ფანტასტიკური არსება — გრიფონი, პროფილში მარჯვნივ. არსებას აცქვეტილი ყურები, ნისკარტით დაბოლოებული მოგრძო თავი, ზემოთ აშვერილი მოკლე ფრთა აქვს. სხეული ორი ღრმულით არის მინიშნებული, კლანჭე-

ბით დაბოლოებული კიდურები უხეში ღარებით არის გამოხატული. გრძელი კუდი ზევით აქვს აქნეული.

ქვა თანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება ღრმად, უხეში ხაზებით არის ნაკვეთი. ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ფონი და გამოხატულებაც მჭრქალად არის გაპრიალებული.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. V. G. Lukonin, Iran, II, №73, 76; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . ., ტაბ. II, 53, 54; R. Göbl, Sasanidische Siegelkanon, ტაბ. 25, 67b, 67c.

ბეჭდის რკალი სადა, თანაბარი სისქის რგოლია, რომლის გახსნილ ბოლოებზე დარჩილია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ბუდეს პირის კიდეზე საღტე აკრავს. რკალზე ცალ მხარეს ბუდესთან მიერთების ადგილას სამი ბურთულაქია დარჩილული, მეორე მხარეს კი — ერთი მოზრდილი ბირთვი.

სამარხი № 671, დახოკლილი სანელსაცხებლებისა და მარჯნის ბროწეულის ყვავილის ფორმის საკინძისთავების მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 140)³¹.

ინტალიოც გამოხატულების სტილის, ბეჭდის ფორმის და სამარხის მიხედვით VI—VII სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო ერთგან ამოტეხილია, ისე რომ პირიც მცირედ დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 9 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 26 მმ, ბუდის დმ — 18 მმ.

82 (ინვ. № 789). არმაზისხევი, 1941, ქვის სამარხი № 16.

ინტალიო ლაქვარდისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიო გვერდებდაქანებული ფირფიტაა. პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ფანტასტიკური არსება — გრიფონი, პროფილში მარჯვნივ მიმართული. გრიფონის ნისკარტით დაბოლოებული თავი, აცქვეტილი ყურები, მოხრილი ფრთა უხეში ხაზებით არის გამოხატული. სხეული მოგრძო, დაუნაწევრებელი, ოვალური ღრმულით არის მინიშნებული. არსებას კიდურები მოკეცილი აქვს; აშკარად ჩანს კლანჭები. კუდი ზევითა აქვს აქნეული

³¹ აღსანიშნავია, რომ ამავე სამარხიდან არის № 600 ანტიკური გემა (იხ. მ. ლ. ო. რ. თ. ქ. ი. ფ. ა. ნ. ძ. ე. საქ. სახელმწ. მუზეუმის გემები, I, გვ. 26; № 22, პანის გამოხატულება, III ს.), რომელიც როგორც ჩანს, ხანგრძლივი ხმარების შემდეგ მოხედა გვიანდელ სამარხში.

და ზედ ბაფთია შებმული. გრიფონის მკერდის წინ კუთხის მოყვანილობის გაურკვეველი ნიშანია ამოჭრილი.

ქვა საკმაოდ სწორად არის გათლილი, გამოხატულება არაღრმად, უხეში ხაზებით დაუდევრად არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭრქალია.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. V. G. Lukonin, Iran, II, № 73; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 25, 67 c; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II ტაბ. 13, Eg 4, 13; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. II, 55.

ბეჭდის რკალი სადა მრგვალგანიევკეთიანი რგოლია, რომელზეც დარჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ბუდეს პირის კიდეები დაბრტყელებული აქვს. რკალზე ცალ მხარეს, ბუდესთან შეერთების ადგილას ბურთულაჲა მირჩილული.

სამარხი № 16. ბრინჯაოს საკინძებისა და მალალმშვილდიანი მშვილდსაკინძების მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება. ამავე სამარხიდანაა № 85, № 88, № 92.

ინტალიო, გამოხატულების სტილის, ქვის და ბეჭდის ფორმისა და სამარხის მიხედვით, VI—VII სს. უნდა დათარიღდეს.

83 (ინვ. № 599). სამთავროს სამაროვანი, 1948 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 734.

მთლიანი ქვის საბეჭდავი ბეჭედი, ყავისფერი აქატისა, ზოგან გამკვირვალე ზოლებით. ბეჭდის რკალი გარედან ამოზურცულია, შიგნით ბრტყელი, მხრებისკენ ოდნავ ფართოვდება და გადადის საბეჭდავ ნაწილში, რომელიც რკალის ზედა ნაწილის წაკვეთით არის მიღებული. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ლომი, პროფილში მარჯვნივ მიმართული. ცხოველის თავი და ფაფარი ძალზე სქემატურად, უხეში ხაზებით არის მინიშნებული. სხეული წაგრძელებული, ერთიანი ღრმულით არის გამოხატული, წელში გაზნეჲილია. კიდურები და ზევით აწეული კუდი აგრეთვე სქელი, მოუქნელი ღარებითაა გამოხატული.

ქვა კარგად არის გათლილი. გამოხატულება ღრმად და უხეშად არის ნაკვეთი, ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ბეჭედი მთლიანად გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭრქალია.

დაახლოებით მსგავსად შესრულებული ლომების გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , I,

ტაბ. 55, 65, 66, 67, 68; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . .

ტაბ. II, 56.

სამარხი № 734 გაძარცვულია, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ მთლიანი ქვის ბეჭდები სამთავროში უფრო V ს. შემდეგდროინდელ სამარხებში გვხვდება.

გამოხატულების სტილის და შესრულების ტექნიკის მიხედვით, ვფიქრობთ, გვიანსასანური ხანის (IV—VII სს. ნამუშევარი უნდა იყოს.

დაცულობა: ბეჭედი გამოხატულებიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 16 მმ, სიგანე — 6 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 22 მმ, რკალის დმ — 13 მმ.

№ 84 (ინვ. № 339). სამთავრო — ბაიერნისეული, 1872 წ.

ინტალიო ლაქვარდისა, თეთრლაქებიანი, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიო გვერდებდაქანებული ბრტყელი ფირფიტაა, პირი განიერ მხარეზე აქვს, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია კატის ჩიშის გაურკვეველი ცხოველი, პროფილში მარჯვნივ მიმართული. მოკლე აზნეპილი სხეული მოგონო ღრმულით არის გამოხატული. ცხოველს მრგვალი თავი, დიდი თვალი და აცქვეტილი ყურები აქვს. უხეში ხაზებით გამოხატულ კიდეურებზე მკაფიოდ ჩანს დიდი ბრტყალები. კუდი ქვემოთა აქვს დაშვებული. ცხოველის ზურგს ზემოთ წყვეტილი ზაზია ამოჭრილი.

ქვა დაუდევრად არის გათლილი, ცალ მხარეს უფრო სქელია, ვიდრე მეორე მხარეს. გამოხატულება ღრმად, ძალიან ტლანქი ხაზებით არის ამოჭრილი, მთლიანად ავსებს პირს. ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ქვა მთლიანად მქრქალად არის გაპრიალებული.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 20, Gi8, L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , II, ტაბ. 109, 62.

ბეჭდის რკალი განზიდული მასიური ლერაკია, რომელიც დაშვებული მხარების გამოკვეთის ადგილას კუთხოვანდება, თანდათან ფართოვდება და გადადის დაბალ ოვალურ ბუდეში. ბუდის ძირი დაბრტყელებულ რკალშივეა ამოჭრილი.

ბეჭედი დაშვებული მხარების მიხედვით ადრეულ, IV ს. ბეჭდებს გვაგონებს, მაგრამ დამზადების ტექნიკით განსხვავდება, ამავე დროს უფრო მასიურია და ტლანქი.

ინტალიო, გამოხატულების სტილისა და ქვის ფორმის მიხედვით გვიანსასანურ ხანას (VI—VII სს.) უნდა განვაკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიოს კიდეები ატკეცილი აქვს. ბეჭდის ბუდე გატეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 9 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 22 მმ, რკალის დმ — 22 მმ.

85 (ინვ. № 784), არმაზისხევი, 1941 წ. ქვის სამარხი № 16.

ინტალიო ღვინისფერი მინისა (ალმანდინის იმიტაცია), ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ცხენი, ტანით პროფილში მარჯვნივ, თავით კი ზურგისკენ (მარცხნივ) მიბრუნებული. ცხოველის თავი სქემატურად, სამკუთხედის მსგავსად არის გამოხატული. გრძელ კისერზე ფაფარი ხშირი, ირიბი ხაზებით არის ასახული. სხეული ბუნდოვნად ჩანს. წინა ცალი კიდური ცხოველს მოხრილი აქვს სახსარში და ზემოთ აწეული.

ინტალიო ჩამოსხმით არის მიღებული, შემდეგ გამოხატულება საჭრისით არის განაზღვრული. ანაბეჭდზე, დაბალ, გაურკვეველ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი მანერით შესრულებული გამოხატულებანი იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . ., I, ტაბ. 6, 10; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . ., ტაბ. II, 49.

ბეჭედი შედგება სადა მრგვალგანივკეთიანი რკალისა და წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდისაგან.

სამარხი № 17 ბრინჯაოს დაფანჯრულთავიანი, პირამიდულ და მტრედის გამოხატულებიანი საკინძისთავების, აგრეთვე მშვილდსაკინძების მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება. ამავე სამარხიდანაა № 82, № 88, № 92;

ინტალიო, გამოხატულების სტილის, ბეჭდისა და სამარხის მიხედვით, VI—VII სს. უნდა მივაკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიო ირიზებულია, გამოხატულებას სიმკვეთრე დაკარგული აქვს. ბეჭდის ბუდე გატეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ. — 8 მმ, ბეჭდის რკალის დმ — 20 მმ.

86. (ინვ. № 787), არმაზისხევი, 1941 წ., ქვის სამარხი № 23.

ინტალიო ლაჟვარდისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიო სწორგვერდებიანი ბრტყელი ფირფიტაა, პირი მრგვალია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია ოთხფეხა ცხოველი (კატის ჯიშის) მარჯვ-

ნივ მიმართული. ცხოველის თავი და სხეული მცირე ღრმულებით არის გამოხატული და მთლიანად წვერილი, ირიბი ხაზებითაა დაფარული. კიდურები აგრეთვე ორ-ორი ირიბი ხაზითაა გამოხატული. ფეხებს შორის რამდენიმე გაურკვეველი ხაზი შესაძლოა მის ლეკვს გამოხატავდეს. ცხოველს კუდი ზევითა აქვს აქნეული.

ქვა არათანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება ზედაპირულად, ძალზე სქემატურად, წმინდა ხაზებით არის ნაკვეთი, ე. წ. „მტრიხული მანერით“ არის შესრულებული. ანაბეჭდზე დაბალ, არამკვეთრ რელიეფს იძლევა. გამოხატულება მჭრქალია.

მსგავსი მანერით შესრულებული, ცხოველთა და ფრინველთა გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 16, 44a; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 22, HE 9, 10; T. B. Кибальчич. Южно-руссские геммы. ტაბ. 1, 9, 10.

ბეჭედი შედგება სადა მრგვალგანიკვეთიანი რკალისა და წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდისაგან. ბუდე დარჩილულია რკალის გახსნილ ბოლოებზე. თხელგვერდებიანია. ქვა შიგ ღრმად ზის.

სამარხი № 23, სარდიონის და მარგალიტისთავიანი ვარდულე-ბით შემკული საკინძების მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება.

ინტალიო, გამოხატულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით, გვიანსასანურ ხანას (VI—VII სს.) შეიძლება მივაკუთვნოთ.

დაცულობა: თვალი ბუდეში მყარად არ ზის. ბეჭედი დაცულია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ. — 9 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 3 მმ.

87 (ინვ. № 344). სამთავრო-ბაიერისიეული, 1872 წ.

ინტალიო ლაქვარდისა (ბეჭდის თვალი), ბრტყელი, გვერდებ-დაქანებული ფირფიტაა. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ფრთებგაშლილი ფრინველი — არწივი. ფრინველს თავი მარჯვნივ აქვს მიბრუნებული. ტანით პირდაპირ დგას. დეტალები — თავი, სხეული, შორკალული ფრთები უხეში ხაზებით არის დაფარული. კიდურები ორი სწორი ღარით არის მიწმინდებული.

ქვა არათანაბრად, დაუდევრადაა გათლილი, გამოხატულება ტლანქად არის ამოკვეთილი. ფრინველის პოზა უძრავი და გაშეშებულია. ანაბეჭდზე მკვეთრად ჩანს. ქვა მთლიანად გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭრქალია.

მსგავსი ფრინველების გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the... Seals, II, ტაბ. 23, Hg 3, 7, 8; A. Zakharow, Gemmen und Siegel..., ტაბ. III, 73. (მხოლოდ ჩვენი გამოხატულება ბევრად უფრო უხეშია).

გამოხატულების სტილისა და ქვის ფორმის მიხედვით ინტალიო გვიანსასანური ხანით (VI—VII სს.) უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 11 მმ, ქვის სისქე — 2 მმ.

88. (ინვ. № 788). არმაზისხევი, 1941 წ., ქვის სამარხი № 16.

ინტალიო ლურჯი მინისებრი პასტისა, ლაქვარდის იმიტაცია, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია მწოლიარე ირემი, პროფილში მარჯვნივ — ცხოველის თავი და რქის ძირითადი ნაწილი ერთიანი ღარით არის გამოხატული. სხეული მოგრძო, დაუნაწევრებელი ღრმულით არის ასახული, მოხრილი კიდურები უხეში ხაზებითაა მინიშნებული.

გამოხატულება ჩამოსხმით არის მიღებული. ძალზე უხეში ნა-მუშევარია. ცხოველის გამოხატულება სქემატურია, დეტალები პირობითად არის მინიშნებული. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

დაახლოებით მსგავსი რქებდატოტვილი ირემები იხ. L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , I, ტაბ. 6, 37, 38, 39; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 17. FA 9, FB 5, 6

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანიკვეთიანი რგოლია, რომლის გახსნილ ბოლოებზე დარჩილულია დაბალი, ცილინდრული ფორმის ბუდე.

სამარხი № 16, ბრინჯაოს საკინძებისა და რკინის მშვილდსაკინძების მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება. ამავე სამარხიდანაა № 82, № 85, № 92.

ინტალიოც გამოხატულების სტილისა და სამარხის მიხედვით VI—VII სს. უნდა მივაკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიო ბუდიდან ამოვარდნილია. ბეჭედი გატეხილია.

ზომები: ინტალიოს დმ 11 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 3 მმ.

89 (ინვ. № 589). სამთავროს სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 668.

ინტალიო მოყვითალო სარდიონისა, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი მრგვალია და დიდზე ამობურცული.

პირზე გამოხატულია გმირისა და ცხოველის ბრძოლის სცენა. მამაკაცი თავით და ფეხებით მარცხნივ (ცხოველისაკენ) არის მიმართული, ტანი კი პირდაპირ არის გამოხატული. თავი სქემატურად, მცირე ღრმულით არის მინიშნებული. მარჯვენა ხელი ზევით აქვს აწეული, თითქოს ცხოველს უნდა ჩასკიდოს; მარცხენა კი დაშვებულია. მამაკაცი შიშველია, სხეული მცირე ღრმულით და კიდურები კი სქელი ლარებით არის გამოხატული. ცხოველი (აფთარი თუ ვეფხვი) მამაკაცის წინ უკანა ფეხებზეა შემდგარი. თავი სქემატურად არის გამოხატული, სხეული რამდენიმე მცირე ღრმულით, კიდურები — ტეხილი ხაზებით. ცხოველს კუდი ზევით აქვს აწეული.

ქვა კარგად არის გათლილი. გამოხატულება ღრმად, მაგრამ ძალზე უხეშად არის ამოჭრილი. არსებები უძრავად, გაშეშებულნი არიან გამოხატულნი. ანაბეჭდზე მალალ, მკვეთრ რელიეფს ძლევს. ფონი გაპრიალებულია, გამოხატულება ნაწილობრივ მქრქალი.

გმირისა და ცხოველის ბრძოლა ერთ-ერთი უძველესი თემა ძველი აღმოსავლეთის სამყაროს საბეჭდავებზე. შინაარსობრივი ანალოგიები გვხვდება ელამურ, ასურულ, ნეობაბილონურ ცილინდრებზე, აქემენიდურ საბეჭდავებზე. იხ. D. Y. Wiseman, Göler und Menschen im Rollsiegel Westasiens, Prague, 1958, ტაბ. 62, 63, 64, 65, 100, 105. იგივე თემა სასანურ ძეგლებზეც ფართოდ იყო გავრცელებული იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 8, Cgl, 2, 8 (ბრძოლა ორ ლომთან).

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანიკვეთიანი რგოლია (შიგნიდან შესაძლოა ღრუ იყოს), რომლის გახსნილ ბოლოებზეც დარჩილია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ბუდის კიდეები ქვისკენ მცირედ გადმოკეცილია. ქვა ბუდიდან ამობურცულია.

სამარხი № 668, სანელსაცხებლების, მალალმშვილდიანი მშვილდსაკინძების მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 140).

ინტალიო, გამოხატულების სტილის, ქვის ფორმისა და სამარხის ზრხედვით, გვიანსასანურ ხანას, VI—VII სს. უნდა მივაკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული. ბუდის კიდეები ჩამოტეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 13 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 26 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 5 მმ.

90 (ინვ. № 345). სამთავრო—ბაიერნისეული, 1872 წ.

ინტალიო მთის ბროლისა, კაბოშონი, პირი ოვალური მოყვანისა, ძლიერ ამოხრეული.

პირზე გამოხატულია ძუ ლომი (ან ვეფხვი). პროფილში მარჯვნივ. ცხოველის სხეული ხაზგასმულად წაგრძელებულია და წელში გახედილი. მისი თავი, აცქვეტილი ყური და მოგრძო თვალი, სქემატურად გაერთიანებული ღარებით არის გამოხატული. სხეული მთლიანად დაფარულია წმინდა, ირიბი ხაზებით. გრძელ კიდურებზე მკაფიოდ არის გამოყვანილი ბრჭყალები. დედა-ლომის ფეხებს შორის დგას ლეკვი, რომელსაც დედა აწოვებს. პატარას სხეული და კიდურები ასევე პარალელური ირიბი ხაზებით არის დაფარული. ლომის ზურგს ზემოთ მოთავსებულია ერთსტრიქონიანი არაბული წარწერა³².

ქვა ზედმეწევნით არის გათლილი და გაპრიალებული. გამოხატულება არაღრმად, საკმაოდ დახვეწილად, წმინდა ხაზებით არის ამოკვეთილი. მიუხედავად დიდი სქემატურობისა კარგად არის გადმოცემული ცხოველის მოქნილი სხეული და ჰხვა დეტალები. ანაბეჭდზე დაბალ, მაგრამ მკაფიო რელიეფს იძლევა. გამოხატულება ნაქალაქადაა დატოვებული.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkannon, ტაბ. 16, 44a; სტილისტურად მსგავსი ლომების გამოხატულებანი. ლეკვის გარეშე, იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 10, DE 1, 2, 3; ძუ მგელი, იქვე, ტაბ. 12, E A3 (VI—VII სს); T. B. Кибальчич, Южно-русские геммы. ტაბ. I, 10.

მსგავსი ფორმის ქვა — კაბოშონი (განსაკუთრებით კი სწორედ მთის ბროლისა) ა. ბივარის მიხედვით, გვიანსასანური ხანით, VII ს. თარიღდება³³. გვიანდლობას ადასტურებს აგრეთვე, საბეჭდავზე არაბული წარწერის არსებობა.

ინტალიო ქვის ფორმის, გამოხატულების სტილის და წარწერის მიხედვით VII ს. უნდა დათარიღდეს. როგორც ჩანს იგი ისლამურ პერიოდშიც იყო ხმარებაში.

დაცულობა: ინტალიოს პირი კარგად არის დაცული. ზურგის მხარეს აქა-იქ მცირედ ატყეცილია.

³² წარწერის შესახებ იხ. A. Zakharow. Gemmen und Siegel des museums Georgiens; მუზეუმის მოამბე, V, 1930, თბ., გვ. 250, № 57.

³³ A. D. H. Bivar, დასახ. ნაშრ., გვ. 23—24.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 16 მმ, სიგანე — 12 მმ, ქვის სიმაღლე — 9 მმ.

91. (ინვ. № 811). კარსნისხევი, 1955 წ.

საბეჭდავი მოვარდისფრო სარდიონისა, ცალ მხარეს მუქი ყავისფერი ლაქით, ელიფსისებრი ფორმისა. ზონრის გასაყრელად აქვს ნახვრეტი. პირი წაყვეთილ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ცეცხლის საკურთხეველი (ათაშდანი). საკურთხეველი შედგება ბაზისა და ღარებით სამ ნაწილად დაყოფილი სვეტისაგან, რომლის თავზე ოვალური ღრმული და აქეთ-იქით გაშვებული ხაზები, სქემატურად ცეცხლის ალს გამოხატავენ.

ქვა სიმეტრიულად არის გათლილი. გამოხატულება არაღრმად, უხეში ხაზებით და ღარებით არის ნაკვეთი. ანაბეჭდზე დაბალ, მაგრამ მკაფიო რელიეფს იძლევა. საბეჭდავი მთლიანად გაპრიალებულია, გამოხატულება კი მჭკალაია.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, *Sāsānidische Siegelkanon*, ტაბ. 33, 98 a; A. Zakharow, *Gemmen und Siegel* . . . , ტაბ. III, 97, 98.

გამოხატულების სტილის მიხედვით საბეჭდავი, ეფიქრობთ. VI ს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: საბეჭდავი ერთგან (ზურგის მხარეს) გაბზარულია, აქა-იქ მცირედ ატკეცილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 7 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 12 მმ, ნახვრეტის დმ — 2 მმ.

92 (ინვ. № 783), არმაზისხევი, 1941 წ., სამარხი № 16.

საბეჭდავი ბრინჯაოსი კონუსისებრი ფორმისა. ზონრის გასაყრელად მოზრდილი ნახვრეტი აქვს. ინტალიოს პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია პატარა ხე (ნაძვი), ძირითადი ღარი ხის ტანს გამოხატავს, მისგან ორივე მხარეს გამოსულია ტოტები, რომლებიც ზემოთკენ თანდათან მოკლდება. ხის ძირში მცირე ხაზით ნიადაგია მინიშნებული.

საბეჭდავი ჩამოსხმულია, გამოხატულება საჭრისით უნდა იყოს ამოჭრილი. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

გამოხატულებას ზუსტი ანალოგია ვერ მოვუძებნეთ. თვით საბეჭდავი კი სასანური საბეჭდავების ფორმისაა.

სამარხი № 16, საკინძებისა და რკინის მშვილდსაკინძების მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება. ამავე სამარხიდანაა № 82, № 85 და № 88.

საბეჭდავი ფორმისა და თანმხლები მასალის მიხედვით VI—VII სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: საბეჭდავი ქანგისაგან გაწმენდილია და კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ, სიგანე — 9 მმ, საბეჭდავის სიმაღლე — 8 მმ, ნახერცის დმ — 6 მმ.

93. (ინვ. № 661). არმაზისხევი, 1938 წ., ქვის სამარხი № 13.

ინტალიო მოყვითალო ფერის მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ოთხფურცლიანი ყვავილი. შუაში მკაფიოდ არის გამოკვეთილი ყვავილის გული, მის ირგვლივ კი განლაგებულია ოთხი ფურცელი. თითოეული მათგანი კიდეც ბოლოში ორად არის გაყოფილი.

გამოხატულება ჩამოსხმის გზით არის მიღებული. ანაბეჭდზე საკმაოდ მაღალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი სტილიზებული ყვავილის გამოხატულებანი ფართოდ არის გავრცელებული სასანურ ორნამენტში, ლითონის ჭურჭელზე, სტუკურ ფილებზე და სხვ. იხ. V. G. Lukonin, Iran, II, №195, 203 (გვიანსასანური ხანის თასებზე მცენარეულ ორნამენტში ერთ-ერთი ყვავილი ზუსტად მსგავსია).

ბეჭედი შედგება სადა, მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და დაბალი, წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდისაგან. ბუდის პირი დაბრტყელებულია. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

ინტალიო გვიანსასანურ ხანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: თვალი ბუდიდან ვარდება. ბუდის ძირი გატეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 8 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 21 მმ, რკალის დმ — 18 მმ, ბუდის სიმაღლე — 3 მმ.

94 (ინვ. № 286). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 19.

ინტალიო მოყვითალო ფერის მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ოთხფურცლიანი ყვავილი. თითოეული ფურცელი ორადაა გაყოფილი, შუაში გამოკვეთილია ყვავილის გულა.

გამოხატულება ჩამოსხმით არის მიღებული. ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ყვავილის გამოხატულებანი ხშირია სასანურ მცენარეულ ორნამენტში. იხ. SPA, I, გვ. 783; V. G. Lukonin, Iran, II, № 195, 203.

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანივკვეთიანი რგოლია და მართლულია წაყვეთილი კონუსის ფორმის ბუდეზე. ბუდეს პირის კიდეზე ბრტყელი სალტე აკრავს. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 19, მცირე სანელსაცხებლეების (იხ. უგრელიძის სქემა, გვ. 114), აგრეთვე ვარდულებით შემკული საკინძისა და მწვილდსაკინძის მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება.

ინტალიოც და ბეჭედიც გვიანსასანურ ხანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: ინტალიო და ბეჭედი კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 9 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 22 მმ, რკალის დმ — 20 მმ.

95 (ინვ. № 652). სამთავრო—ბაიერნისეული, 1872 წ.

ინტალიო ლაუვარდისა, ოქროს ბეჭედში. ინტალიო ოვალური მოყვანილობის ბრტყელი ფირფიტაა, რომელსაც პირი და ზურგი თანატოლი აქვს. პირიც ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია სასანური „ნიშანი“, ე. წ. მონოგრამა; ევრტიკალურ ღერძზე მოთავსებულია ნახევარმთვარე, მის ქვემოთ გველებული ჰორიზონტალური ხაზის ბოლოებზე გამოხატულია გარეთ გადახრილი რკალები და ქვემოთ დიაგონალურად გავლებულ ორ ხაზზე — ისევ მსგავსი რკალები.

ქვა თანაბრად არის გათლილი. გამოხატულება საკმაოდ ღრმად და სიმეტრიულად არის ამოჭრილი, ანაბეჭდზე მკვეთრ რელიეფს იძლევა. ქვა მთლიანად მჭრქალად არის გაპრიალებული.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 28, № H 1, 5, 6, 8, 10; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 34, 109 a; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №№ 191, 192, 193.

ბეჭედი შედგება სადა მავთულისებრი რკალისა და მის კახს-
ნილ ბოლოებზე დარჩილული დაბალი, ცილინდრული ფორმისა ბუ-
დისაგან. ქვა ბუდეში ღრმად ზის.

ქვის ფორმის, გამოხატულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის
მიხედვით ინტალიო ზოგადად V—VII სს. თარიღდება.

დაცულობა: ინტალიოც და ბეჭედიც კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 9 მმ, სიგანე — 7 მმ,
ბეჭდის სიმაღლე — 20 მმ, რკალის დმ — 18 მმ, ბუდის სიმაღლე —
2 მმ.

96. (სავ. № 66—206). მაგრანეთი (ქუშანაანთ გორა), 1966
წ., სამარხი № 6.

ინტალიო ბრინჯაოსი, ვერცხლის ბეჭედში. ინტალიოს პირი
ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია სასანური „ნიშანი“. იგი შედგება ჯერი-
სებური ღერძისა და მის მკლავებზე მოთავსებული ნახევარმთა-
რეებისა და რქების მსგავსად მოხრილი რკალებისაგან.

გამოხატულება საჭრისით უნდა იყოს ამოჭრილი, საკმაოდ
ღრმად და უხეშად. ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ნიშნები იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . .
Seals, II, ტაბ. 28, Ng 10, 11; A. Я. Борисов, В. Г. Луконин,
Сасанидские геммы. №№ 191, 192, 199.

ბეჭედი შედგება მრგვალგანიკვეთიანი რკალისა და ზედ დარ-
ჩილული წაკვეთილი კონუსის ფორმის დაბალი ბუდისაგან. თვა-
ლი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 6 ინვენტარის მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება³⁴.

ინტალიო და ბეჭედიც ამავე ზანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: ინტალიო დაცულია, ბეჭდის ბუდე მცირედ დაჭყ-
ლეტილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ, სიგანე — 8 მმ,
ბეჭდის სიმაღლე — 22 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე —
2 მმ.

97 (ინვ. № 284) სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი,
ქვის სამარხი № 68.

ინტალიო ლურჯი მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პი-
რი ბრტყელია და მრგვალი.

³⁴ კომპლექსი გაგვაცნო და სამარხის თარიღი მოგვანოდა ბ. ჯორბენაძემ.

პირზე გამოხატულია სასანური „ნიშანი“, ე. წ. მონოგრამა ნახევარმთვარისა და რკალებისაგან შემდგარი.

ინტალიო ჩამოსხმით არის მიღებული, გამოხატულებას გლუვი კიდეები აქვს. ანაბეჭდზე დაბალ, არამკვეთ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ელემენტების შემცველი „ნიშნები“ იხ. SPA, I, გვ. 805; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 34, 109 a; A. Я. Боров, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. №199.

ბეჭდის რკალი სადა, თანაბარი სისქის მავთულია, რომელსაც ბოლოები გაზსნილი აქვს და ზედ დარჩილულია წაკეთილა კონუსის ფორმის ბუდე.

სამარხი № 68, მაღალმშვილდიანი რკინის მშვილდსაყინძის ბროწეულის ყვავილის ფორმის მარჯნისთავიანი საყინძის და თავებდამსხვილებული რკინის სამაჯურის მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება.

ინტალიო და ბეჭედოც. ვფიქრობთ, ამავე ხანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული, ბეჭედი გატეხილია (აუღედ და რკალი ერთმანეთს დაცილებულია).

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 7 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, 98 (ინვ. № 828). არმაზისხევი, 1941 წ., ქვის სამარხი № 17.

ინტალიო ლურჯი ფერის მინისებრი პასტისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიო გვერდებდაქანებული ფირფიტაა, პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია სასანური „ნიშანი“ ე. წ. მონოგრამა. ორორი ღარით გამოხატულია ჯვრისებრი ღერძი, რომლის თავზე დიდი ნახევარმთვარის მსგავსი ნიშანია ამოჭრილი. გვერდებზე კი ორმაგი რკალები.

ინტალიო ჩამოსხმით არის მიღებული, არაპროპორციული ფორმა აქვს. გამოხატულებაც ძალზე უხეში, ასიმეტრიული ხაზებით არის შესრულებული. ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი გამოხატულებანი იხ. R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 34, 109a; L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . . , I, ტაბ. 56, 47; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 29, Ni 7.

ბეჭედი შედგება სადა, მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და ზედ დარჩილული დაბალი, ცილინდრული ფორმის ბუდისაგან. რკალზე

ცალ მხარეს, ბუდესთან შეერთების ადგილას ბურთულაკია დარჩილული. ამავე სამარხიდანაა № 36, № 39.

სამარხი № 17 ინვენტარით VI—VII სს თარიღდება.

ინტალიო, გამოხატულების სტილის, ბეჭდის ფორმის და სამარხის მიხედვით, VI—VII სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო ირიზებულია, ბეჭედი პატინით არის დაფარული, ბუდის კედელი ცალ მხარეს ჩამოტეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე — 10 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 3 მმ.

99 (სავ. № ერ. 63—7) მაგრანეთი (ქუშანაანთ გორა), 1963; სამარხი № 2.

ინტალიო მოყვითალო ფერის მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში, რომელსაც ვერცხლის ბუდე აქვს. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია სტილიზებული მცენარე. შუაში ერთი ძირიდან ამოდის სამი წაწვეტებული ფურცელი, რომელთაგან შუა უფრო გრძელია; მათ აქეთ-იქით კიდევ ორ-ორი ფურცელია (თუ ფოთოლი) გადაშლილი. მცენარის ძირიდან მარჯვნივ და მარცხნივ ორ რიგად ბაფთებია გაფრიალებული.

გამოხატულება ჩამოსხმით არის მიღებული. საკმაოდ მკაფიოდ და ღრმად არის ამოჭრილი. უხეში ნამუშევარია. ანაბეჭდზე მალალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი სტილიზებული მცენარეული ორნამენტი ფართოდ არის გავრცელებული სასანური ხელოვნების ძეგლებზე (ლითონის ჭურჭელზე, სტუკურ ფილებზე), სამი წაწვეტებული ფურცლით დასრულებული მცენარეული ორნამენტი იხ. V. G. Lukonin, Iran, II, №157, 159; ბაფთებით შემკული მცენარეები იხ.: A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 25, LA 1, 2, 4, 5; LB 1, 2. Б. И. Маршак. Согдийское серебро. Москва, 1971, ტაბ. 16, 25.

ბეჭდის რკალი სადა მრგვალგანიკვეთიანი ბრინჯაოს მავთულია, რომელიც გაყრილია ცილინდრული ფორმის ბუდის გვერდებში. ბუდე ვერცხლის თხელი ფურცლისაგან არის დამზადებული. ბუდის ძირი თხელი, ოვალური ფირფიტაა. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 2 ინვენტარის მიხედვით VI—VII სს. თარიღდება³⁵.

³⁵ სამარხის კომპლექსი გავაცანო და თარიღი მოგვაწოდა ბ. ჯორბენაძემ.

ინტალიო ბექდის ფორმის, გამოხატულების სტილისა და სამარხის მიხედვით VI—VII სს. უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული. ბექდის რკალი ჯაფანგულია, ბუდე გატეხილია და დაწყლულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 11 მმ, სიგანე—10 მმ, ბექდის სიმაღლე—24 მმ, რკალის დმ—21 მმ, ბუდის სიმაღლე — 4 მმ.

100 (ინვ. № 291). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 354.

ინტალიო ლაქვარდისა, მუქი ლურჯი ფერის. ინტალიო ბრტყელი გვერდებდაქანებული ფირფიტაა. პირი განიერ მხარეზეა, ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია გაურკვეველი ოთხფეხა ცხოველი, პროფილში მარჯვნივ. ცხოველის თავი არ ჩანს.

სხეული ორი მოგრძო ღრმულით არის ასახული, ზურგი ამოზნექილი აქვს, ჩანს ზემოთ აწეული კუდი და ორ-ორი კიდური; კისრის არეში სალტე შეინიშნება. ცხოველის ზურგს ზემოთ წერტილოვანი ხაზია ამოჭრილი.

ქვა კარგად არის გათლილი, გამოხატულება ღრმად არ არის ნაკვეთი, ანაბეჭდზე ბუნდოვნად ჩანს.

მსგავსი ცხოველების გამოხატულებანი, იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 20, Gi 2, 8; A. Zakharow, Gemmen und Siegel . . . , ტაბ. II, 65.

სამარხი № 354. მინის ჭურჭლისა და არბალეტური ტიპის ბრინჯაოს მშვილდსაყინძის მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება. (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა № 129).

ინტალიო, ქვის ფორმისა, გამოხატულების სტილისა და სამარხის მიხედვით, გვიანსასანურ ხანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: ქვა გამოფიტულია, რის გამოც გამოხატულებამ სიმკვეთრე დაკარგა. პირის კიდეები ჩამოტეხილია, ცხოველის თავი დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 10 მმ, სიგანე — 9 მმ, ქვის სისქე — 2 მმ.

101 (ინვ. № 615). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 61.

ინტალიო ვერცხლისა (ბექდის თვალი), ინტალიოს პირი მრგვალია და ოდნავ ამოზურცული.

პირზე გამოხატულია გაურკვეველი ოთხფეხა ცხოველი, პროფილში მარჯვნივ. თავი არ ჩანს. ცხოველის სხეული მოგრძო ღრმულით არის ასახული, კისერთან თითქოს სალტე აქვს. კიდურები წერილი ხაზებით არის მინიშნებული. ფეხებს შორის მოკლე ხაზია (ნიადაგის ზოლი).

გამოხატულება საჭრისით უნდა იყოს ამოჭრილი. ზედაპირული, გაურკვეველი კვეთაა. ანაბეჭდზე ბუნდოვნად ჩანს.

სამარხი № 61, რკინის მშვილდსაკინძებისა და წახნაგოვანი საკინძის ღეროების მიხედვით, VI ს-ზე აღრეული არ უნდა იყოს.

ინტალიოც, ვფიქრობთ, გვიანსასანური ხანით უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიოს პირი ქანგისაგან დაზიანებულია, გამოხატულება ცუდად ჩანს. ინტალიოს კიდეები ჩამოტეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის ღმ — 9 მმ, ინტალიოს სისქე — 1 მმ.

102. (ინვ. № 769). არმაზისხევი, 1938 წ., ქვის სამარხი № 7.

საბეჭდავი ბეჭედი ბრინჯაოსი. საბეჭდავი ნაწილი წარმოადგენს თხელ, მრგვალ ფირფიტას. ინტალიოს პირი ბრტყელია.

პირზე გამოხატულია გარეული თხა, პროფილში მარჯვნივ მიმართული. ბუნდოვნად ჩანს განივად დაღარული ცხოველის პატარა სხეული, მრგვალი თავი, ქვემოთ დაშვებული წვერი და ზურგისკენ გადახრილი გრძელი რქა. ცხოველის გამოხატულების მარცხენი წერტილოვანი ხაზი შეინიშნება.

გამოხატულება ჩამოსხმით უნდა იყოს მიღებული. ძალზე ბუნდოვანია, ანაბეჭდზე ცუდად ჩანს.

ბეჭედი შედგება ვიწრო მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და ზედ დარჩილული ფარაკისაგან (იგივე საბეჭდავი ნაწილი).

დაცულობა: გამოხატულება ქანგისაგან უნდა იყოს დაზიანებული; ამჟამად გაწმენდილია. ფარაკის კიდეები ჩამოტეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის ღმ — 8 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 20 მმ, რკალის ღმ — 19 მმ.

103 (ინვ. № 198). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 221.

საბეჭდავი ბეჭედი ვერცხლისა, წაკვეთილი კონუსის ფორმის საბეჭდავი ნაწილით. ინტალიოს პირი განიერ მხარეზეა, მრგვალია და ოდნავ ამობურცული.

პირზე ამოჭრილია გაურკვეველი ნიშანი, შესაძლოა ასო.

გამოხატულება ხელის საკრისით უნდა იყოს ამოკრილი. არაღრმა და დაუღევეარი კვეთაა. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

ბეჭდის რკალი მხრებისკენ ოდნავ ფართოვდება და მირჩილულია წაქევეთილი კონუსის ფორმის დაბალ საბეჭდავ ნაწილზე.

სამარხი № 221, დახოცკლილი მინის ჭურჭლისა და საკინძების მიხედვით, VI—VIII სს თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძე, გვ. 126). ეფიქრობთ, ბეჭედიც გვიანსასაანურ ხანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: ბეჭდის პირი გადაქეჩილია, მთლიანად ბეჭედი კი კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 6 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 19 მმ, საბეჭდ. ნაწ. სიმაღლე — 3 მმ.

104 (ინვ. № 539). სამთავროს სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 670.

საბეჭდავი ბეჭედი ბრინჯაოსი, კონუსისებრი ფორმის საბეჭდავი ნაწილით. პირი განიერ მხარეზეა, მრგვალია და ამობურცული.

პირზე გამოხატულია ნიშანი, რომელიც ძლიერ მოხრილი რკალებისა და მათი გადაშეკვეთი ვერტიკალური ხაზისაგან შედგება.

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად და მკაფიოდ არის ამოკრილი. ანაბეჭდზე მკვეთრად ჩანს.

ზუსტი ანალოგია ამ ნიშანს ვერ მოუძებნეთ, მაგრამ მსგავსი ელემენტები უფრო რთულ სასაანურ „მონოგრამებზე“ საკმაოდ ხშირად გვხვდება.

ბეჭდის რკალი წვრილი, მრგვალგანივეკვეთიანი რგოლია, რომლის გახსნილ ბოლოებში ჩასმულია კონუსის ფორმის მასიური საბეჭდავი ნაწილი.

სამარხი № 670 მშვილდსაკინძების მიხედვით VI ს-ზე აღრეული ხანით არ დათარიღდება.

ბეჭედიც გვიანსასაანურ ხანას უნდა მიეკუთვნოთ.

დაცულობა: ბეჭედი მთლიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 8 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 24 მმ, რკალის დმ — 18 მმ, საბეჭდ. ნაწ. სიმაღლე — 6 მმ.

105 (ინვ. № 595). სამთავროს სამაროვანი, 1947 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 674.

ინტალიო მომწვანო მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი მრგვალია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია სევასტიკის მსგავსი ნიშანი (მნათობის გამოხატულება).

-ნტალიო არათანაბარი ფორმისაა, ჩამოსხმით მიღებული. საკმაოდ ღრმა, ძალზე უხეში ნამუშევარია.

ბეჭედი შედგება სადა, მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდისაგან, რკალი ბუდის გვერდებზე დარჩილული. ბუდე უფერო პასტით ყოფილა ამოვსებული.

სამარხი №674, გარდა ამ ბეჭდისა, არაფერს შეიცავდა.

ინტალიო, ვფიქრობთ, გვიანსასანური ხანის უნდა იყოს.

დაცულობა: ინტალიო ცალ მხარეს დიდზე ჩამოტეხილია, ისე რომ პირიც დაზიანებულია. ბეჭდის ბუდეც დაზიანებულია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 8 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 4 მმ.

106 (ინგ. № 195). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 100.

საბეჭდავი ბეჭედი ვერცხლისა, წაკვეთილი კონუსის ფორმის საბეჭდავი ნაწილით. პირი განიერ მხარეზეა, მრგვალია და ოდნავ ამობურცული.

პირზე გამოხატულია პატარა მწერი, შესაძლოა ჭიანჭველა. გამოხატულება ძალზე სტილიზებულია. მწერის კიდურები (თათები) ორ-ორი მოხრილი რკალით არის გამოხატული, შუაში პატარა მრგვალი თავი არის მინიშნებული; ქვედა კიდურებს ქვემოთ კი მკვეთრი ნიღაგის ზოლია გავლებული.

გამოხატულება საკმაოდ ღრმად და მკაფიოდ არის ამოჭრილი. ანაბეჭდზე მკვეთრად ჩანს.

ბეჭდის რკალი მხრებისკენ ოდნავ ფართოვდება და მირჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის საბეჭდავი ნაწილის ვიწრო მხარეზე³⁶.

სამარხი № 100 გაძარცვულია.

ინტალიოს დათარიღებისათვის მყარი საყრდენის უქონლობის გამო, მას ზოგადად სასანურ ხანას ვაკუთვნებთ.

დაცულობა: ბეჭედი მთლიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 7 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 18 მმ, რკალის დმ — 14 მმ, საბეჭდ. ნაწილის სიმაღლე — 4 მმ.

³⁶ მ. მაქსიმოვა ამსგავსებს № 74 მონოგრამიან ბეჭედს. იხ. დასახ. ნაშრ., გვ. 272, № 87. ჩვენი აზრით, ამ უკანასკნელის ფორმაც და დამზადების ტექნიკაც საკმაოდ განსხვავებულია.

107. (ინვ. № 586). სამთავროს სამაროვანი, 1946 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 566.

ინტალიო ბრინჯაოსი ვერცხლის ბუდეში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია სასანური „ნიშანი“. ცენტრში ჯვრისებრი ლერძია გამოხატული და მის მკლავებზე ნახევარმთვარის მსგავსი რკალებია განლაგებული.

გამოხატულება ჩამოსხმით უნდა იყოს მიღებული. საკმაოდ ღრმაა. უხეში ნამუშევარია. ანაბეჭდზე თუმცა მაღალ რელიეფს იძლევა, მაგრამ სიმკვეთრე აკლია.

მსგავსი ელემენტები ფართოდ არის გავრცელებული ე. წ. სასანურ მონოგრამებზე: R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 33, 102; A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 28. Ng10, NH₃;

ბეჭდის ბუდე თხელი ვერცხლის ფირფიტისაგან დამზადებულ სალტეს წარმოადგენს, რომელიც მჭიდროდ ეკვრის თვალს. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 566, წახნაგოვანი რკინის საკინძის თავისა და ბოლოებდამსხვილებული ბრინჯაოს ჭამაჭურის მიხედვით, VI ს-ზე ადრეული არ უნდა იყოს.

ინტალიოც, ვფიქრობთ, გვიანსასანური ხანით უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ინტალიოს ქონჯისაგან სიმკვეთრე დაკარგული აქვს. ბეჭედი ნაკლულია, მხოლოდ ბუდეა შემორჩენილი.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 7 მმ, ინტალიოს სისქე — 2 მმ. 108 (ინვ. № 289). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 19.

ინტალიო ღია ყვითელი ფერის მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია სეასტიკის მსგავსი ნიშანი. შესაძლოა მნათობის სიმბოლური გამოხატულება იყოს. შუაში აღნიშნულია გული და მის ირგვლივ ოთხი მოხრილი მკლავი.

გამოხატულება ჩამოსხმით არის მიღებული. საკმაოდ ღრმაა; უხეში ნამუშევარია. ანაბეჭდზე მაღალ, არამკვეთრ რელიეფს იძლევა.

ბეჭდის რკალი სადა, მრგვალგანიევებითანი, განზიდული რგოლია და უერთდება წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდის გვერდებს.

ბუდეს პირის კიდეზე განიერი სალტე აკრავს. თვალი ღრმად ზის ბუდეში.

სამარხი № 19, მინიატურული სანელსაცხებლეების, ვარდულებით შემკული საკინძისთავების, მშვილდსაკინძის მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძე, გვ. 114).

ინტალიოც, ვფიქრობთ, გვიანსასანურ ხანას უნდა მივაკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიო დაცულია, ბეჭედი ქანგისაგან გაწმენდილია, ბუდის ძირი გატეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ—10 მმ; ბუდის დმ—14 მმ. ბეჭდის სიმაღლე—21 მმ; რკალის დმ—20 მმ, ბუდის სიმაღლე—2 მმ.

109 (ინვ. № 288). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 369.

ინტალიო ლურჯი მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი მრგვალია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია რქოსანი ცხოველი, პროფილში მარჯვნივ. ბუნდოვნად ჩანს მოგრძო ღრმულით გამოხატული სხეული, მაღალი ყელი, პატარა თავი და უკან გადახრილი რქა.

გამოხატულება ჩამოსხმით უნდა იყოს მიღებული. ძალზე ზედაპირულია და ბუნდოვანი. ანაბეჭდზე ცუდად ჩანს.

დაახლოებით მსგავსი მცირე რქოსანი ცხოველები იხ. A. D. H. Bivar, Catalogue of the . . . Seals, II, ტაბ. 18, Fg 6; ტაბ. 19, FH1, 4; Fj 2.

ბეჭდის რკალი სადა მრგვალგანივკვეთიანი რგოლია, რომელზეც დარჩილულია დაბალი, ცილინდრული ფორმის ბუდე. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 369. მინის კუთრკლის მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა გვ. 128).

ინტალიოც გვიანსასანურ ხანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: ინტალიო ირიზებულია, ბეჭედი გატეხილია და შემდეგ შეწეპებული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ—8 მმ, ბეჭდის სიმაღლე—20 მმ, რკალის დმ—16 მმ, ბუდის სიმაღლე—2 მმ.

110. (ინვ. № 285). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 56.

ინტალიო თეთრი პასტისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ოთხფეხა ცხოველი. თავი არ ჩანს. შეინიშნება მოგრძო ღრმულით მინიშნებული სხეული. აწეული მოკლე კუდი და ორი მოკლე ხაზით გამოხატული კიდურები.

გამოხატულება ხელის საჭრისით უნდა იყოს ამოკაწრული. ძალზე სქემატური და დაუდევარი ნამუშევარია. ანაბეჭდზე ცუდად ჩანს.

ბეჭდის რკალი ზემოდან მცირედ დაბრტყელებულია, მხრებისკენ ოდნავ განზიდული. ზედ დარჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. თვალი ბუდიდან მცირედ წამოწეულია.

სამარხი № 56, ვარდულებით შემკული მარჯნისთავიანი საცინძების მიხედვით, VI—VII სს. თარიღდება.

ინტალიო და ბეჭედიც გვიანსასანურ ხანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: ინტალიო აქა-იქ ამოტყეცილია, ფერშეცვლილი უნდა იყოს. ბეჭედი გატეხილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 6 მმ, სიგანე — 5 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 23 მმ, რკალის დმ — 20 მმ, ბუდის სიმაღლე — 2 მმ.

111(ინვ. № 807). არმაზისხევი (ტყისუბანი), 1946 წ., ქვის სამარხი № 11.

ინტალიო ლურჯი შინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი მრგვალია და ბრტყელი.

პირზე გამოხატულია ირემი, პროფილში მარჯვნივ. ძალზე სტილიზებული გამოხატულებაა. ცხოველის პატარა თავი და გრძელი განტოტილი რქა ერთიანად არის გამოსახული. მცირე სხეული და კიდურები პირობითად მორკალული ღარებით არის მინიშნებული.

გამოხატულება ჩამოსხმით არის მიღებული. საკმაოდ ღრმაა; პირობითი, ორნამენტული სტილით არის შესრულებული. ანაბეჭდზე მკაფიოდ ჩანს.

ბეჭდის რკალი სქელი მრგვალგანივკვეთიანი რგოლია, რომლის გახსნილ ბოლოებზე დარჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის ბუდე. ბუდის სქელი პირი განიერ სალტედ აკრავს თვალს. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

სამარხი № 11, ვარდულებით შემკული სარდიონისთავიანი საკინძებისა და რკინის მაღალმშვილდიანი მშვილდსაყინძის მიხედვით, VI—VII სს-ით თარიღდება.

ინტალიო და ბეჭედიც, ვფიქრობთ, ამავე ხანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: მინა ძლიერ ირიზებულია. ბეჭედი სქელი პატინით არის დაფარული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 8 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 25 მმ, რკალის დმ. — 18 მმ, ბუდის სიმაღლე — 4 მმ.

112 (ინვ. № 928). კაქრეთი, 1951 წ.

ინტალიო ლურჯი მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ირემი, პროფილში მარჯვნივ. გამოხატულება ძალზე სქემატურია. ცხოველს პატარა თავი, განტოტილი რქები, გაზნეფილი სხეული და მორკალული კიდურები აქვს.

გამოხატულება ჩამოსხმით არის მიღებული. პირობითი, ორნამენტული სტილია. ანაბეჭდზე საკმაო, მაღალ რელიეფს იძლევა.

დიდი ზომის ბეჭედი შედგება სქელი, მრგვალგანივკვეთიანი რკალისა და ზედ დარჩილული წაკვეთილი კონუსის ფორმის მასიური ბუდისაგან. ბუდის პირი დაბრტყელებულია და განიერ სალტედ აკრავს ინტალიოს. თვალი ბუდეში ღრმად ზის.

ინტალიო და ბეჭედი გვიანსასანურ ხანას (VI—VII სს.) უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: ინტალიო კარგად არის დაცული. ბეჭედი ქანგიით არის დაფარული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 11 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 31 მმ, რკალის დმ — 21 მმ, ბუდის პირის დმ — 16 მმ, ბუდის სიმაღლე — 5 მმ.

113 (ინვ. № 585). სამთავროს სამაროვანი, 1946 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 625.

საბეჭდავი ბეჭედი ვერცხლისა. ინტალიო წარმოადგენს ბეჭდის ფარაკს, პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია მნათობი. შუაში ამოჭრილი მცირე რგოლი გულს გამოხატავს. მის ირგვლივ კი ირიბი ხაზებით სხივებია გამოსახული. სულ შვიდი სხივია. გამოხატულების ირგვლივ წრეხაზია ამოჭრილი.

გამოხატულება დაზგაზე უნდა იყოს ამოჭრილი; საკმაოდ ღრმად და მკაფიოდ არის ნაკვეთი. ანაბეჭდზე მკვეთრად ჩანს.

ბეჭდის რკალი ვიწრო მრგვალგანივკვეთიანი მავთულია და უერთდება მრგვალ, ბრტყელ ფარაკს.

სამარხი № 625, მინის სანელსაცხებლების, დაწახნაგებულზე-დაპირიანი სამაჯურის და მარჯნისთავიანი საკინძის მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 138).

ბეჭედიც ამავე ხანით უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ბეჭედი მთლიანად კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 7 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 20 მმ, რკალის დმ — 20 მმ.

114 (ინვ. № 604). სამთავროს სამაროვანი, 1948 წწ., N უბანი, ქვის სამარხი № 713.

ინტალიო ლურჯი მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია ჭვარი, რომლის მკლავები ბოლოში ფართოვდება, ამის გამო ოთხფურცლიან ყვავილს გვაგონებს.

გამოხატულება ჩამოსხმით არის მიღებული. არ არის ღრმა, ანაბეჭდზე ბუნდოვნად ჩანს.

ჯვრისებრი ნიშნები და ჯვრის გამოსახულებანი სასანურ გემებზე საკმაოდ ხშირია. იხ. R. Göbl, *Sasānidische Siegelkanon*, ტაბ. 33, 102 a; A. D. H. Bivar, *catalogue of the . . . Seals*, II, ტაბ. 27, NA 1,2.

ბეჭდის რკალი სადა რგოლია, ოდნავ სქელდება ბუდესთან შეერთების ადგილას. ბუდე წაკვეთილი კონუსის ფორმისაა, მცირედ პირგადაშლილი. თვალი შიგ ღრმად ზის.

სამარხი № 713, მინის კოლბისებრი დახორკლილზედაპირიანი სანელსაცხებლების, მარჯნის ბროწეულის ყვავილის ფორმის საკინძისთავების და სხვ. ნივთების მიხედვით, VI—VIII სს. თარიღდება.

ინტალიოც გვიანსასანურ ხანას უნდა მიეკუთვნოთ.

დაცულობა: ინტალიო შუაზეა გატეხილი. ბეჭედიც დაზიანებულია: ბუდე გატეხილია და რკალის ნაწილი აკლია.

ზომები: ინტალიოს პირის დმ — 5 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 18 მმ, ბუდის სიმაღლე — 3 მმ.

115 (ინვ. № 202). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 414.

საბეჭდავი ბეჭედი ბრინჯაოსი. რომბისებრი მოყვანილობის საბეჭდავი ნაწილი მიჩილულია ვიწრო, მხრებისკენ ოდნავ გაფართოებულ რკალზე, რკალი ქვემოთ გახსნილია. ინტალიოს პირი ბრტყელია.

პირზე ამოჭრილია ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. ქიმები არათანაბარი სიგრძისაა და ასიმეტრიულად განლაგებული.

გამოხატულება ბუნდოვანია. ზელს საჭრისით უნდა იყოს ამოჭრილი. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა.

მსგავსი ვარსკვლავების გამოხატულებანი ხშირია სასანურ გემებზე. როგორც ცალკე, ისე სხვა საგნებთან ერთად. იხ. А. Я. Борисов, В. Г. Луконин, Сасанидские геммы. №№ 132, 152, 473; R. Göbl, Sāsānidische Siegelkanon, ტაბ. 33, 100a; 101 a; L. Delaporte, Catalogue des cylindres et cachets . . ., I, ტაბ. 56, 57.

სამარხი № 414 მასალის მიხედვით VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა — გვ. 132). ამავე სამარხიდანაა № 30, № 116.

ვფიქრობთ, ბეჭედიც ფორმის მიხედვით ამავე ხანით უნდა დათარიღდეს.

დაცულობა: ბეჭედი გამოხატულებიანად კარგად არის დაცული. ენგისაგან გაწმენდილია.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 7 მმ, სიგანე — 5 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 15 მმ, რკალის დმ — 14 მმ.

116 (ინვ. № 203). სამთავროს სამაროვანი, 1940 წ., N უბანი, ქვის სამარხი № 414.

საბეჭდავი ბეჭედი ბრინჯაოსი. რომბისებრი მოყვანილობის საბეჭდავი ნაწილი მიჩილულია ვიწრო, მხრებისკენ ოდნავ გაფართოებულ და დაწახანაგებულ რკალზე. ინტალიოს პირი ბრტყელია.

პირზე მნათობის თუ ოთხფურცლიანი ყვავილის ბუნდოვანი გამოხატულებაა ამოკვეთილი.

გამოხატულება ძალზე ცუდად ჩანს, შესაძლოა ჩამოსხმის გზით იყოს მიღებული.

სამარხი № 414 მასალის მიხედვით VI—VIII სს. თარიღდება (იხ. ნ. უგრელიძის სქემა, გვ. 132), ამავე სამარხიდანაა № 30, № 115.

ბეჭედიც გვიანსასანური ხანით უნდა დათარიღდეს.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 7 მმ, სიგანე — 5 მმ. რკალის ღმ — 15 მმ.

117 (ინვ. № 338). სამთავრო—ბაიერნისეული 1872 წ.

ინტალიო ლურჯი ფერის მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და მრგვალი.

პირზე გამოხატულია მინიატურული ოთხფურცლიანი ყვავილი. თითოეული ფურცელი თავის მხრივ ორად არის გაყოფილი. მკაფიოდ არის გამოკვეთილი ყვავილის გული.

გამოხატულება ჩამოსხმით არის მიღებული. არ არის ღრმა. ანაბეჭდზე ბუნდოვნად ჩანს.

მსგავსი ყვავილების გამოხატულებანი გავრცელებულია სასაწარმოო მცენარეულ ორნამენტში, ლითონის ქურქელზე, სტუკურ ფილებზე და სხვ.

ბეჭედი შედგება ვიწრო რკალისა და ზედ დარჩილული დაბალი, ცილინდრული ფორმის ბუდისაგან. ბუდეს შუაწელზე გრეხილი მავთულის სალტე შემოუყვება.

ინტალიო და ბეჭედიც, ვფიქრობთ, გვიანსასაწარმო ხანას უნდა განეკუთვნოს.

დაცულობა: ინტალიო და ბეჭედი კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის ღმ — 5 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 19 მმ, რკალის ღმ — 17 მმ.

118 (ინვ. № 339). სამთავრო—ბაიერნისეული, 1872 წ.

საბეჭდავი ბეჭედი ბრინჯაოსი; საბეჭდავი ნაწილი წარმოადგენს ნუშისებრი ფორმის ფარაკს, რომელიც გადადის ვიწრო, მხრებისკენ განზიდულ რკალში. ინტალიოს პირი ბრტყელია და ოვალური.

პირზე გამოხატულია ნიშანი, რომელიც შედგება ჯვრისებრი ღერძისა და მის ბოლოებზე მოთავსებული რკალებისაგან.

გამოხატულება ხელის საჭრისით უნდა იყოს ამოჭრილი. ანაბეჭდზე მკაფიოდ ჩანს.

მსგავსი ნიშნების გამოხატულებანი ფართოდ არის გავრცელებული სასაწარმო გემებზე.

ბეჭედი ფორმის მიხედვით, ვფიქრობთ, გვიანსასაწარმო ხანის უნდა იყოს.

დაცულობა: ბეჭედი ქანგისაგან გაწმენდილია, კარგად არის დაცული.

ზომები: ინტალიოს პირის სიგრძე — 14 მმ, სიგანე — 5 მმ, ბეჭდის სიმაღლე — 18 მმ, რკალის ღმ 17 მმ.

К. И. РАМИШВИЛИ

САСАНИДСКИЕ ГЕММЫ В ГРУЗИИ

Резюме

В настоящей работе исследуются памятники сасанидской глиптики, обнаруженные при археологических раскопках, а также случайно найденные отдельные экземпляры на территории Грузии.

Большая часть исследуемого материала была опубликована ранее в специальных каталогах М. И. Максимовой и М. Н. Лордкипанидзе. В работе к этому материалу добавлена группа раньше специально не изученных гемм.

Работа М. И. Максимовой, «Геммы из некрополя Мцхеты — Самтавро»¹, положила начало научному изучению памятников глиптики в Грузии. Из материала иранского происхождения М. И. Максимова выделила одну группу гемм, выполненных эскизной резьбой, достигнутой незначительными углублениями и беглыми линиями, и отнесла ее к парфянскому периоду. М. Н. Лордкипанидзе, изучившая большую часть памятников глиптики, обнаруженных в Грузии, в основном продолжала придерживаться схемы, предложенной М. И. Максимовой.

Позднее, по поводу существования в Грузии гемм парфянского периода, возникли несколько иные точки зрения (Г. Лукошин, И. Н. Угрелидзе, К. А. Джавахишвили).

В связи с вышеупомянутым расхождением мнений возникла необходимость уточнения датировки иранских гемм, обнаруженных в Грузии. В процессе изучения самих гемм

¹ ВМГ. XVI—В, Тбилиси, 1950, с. 221.

(их сюжетов, стилистических особенностей, техники резьбы, форм камней и перстневых оправ), вместе с комплексами сопровождающего их погребального инвентаря, удалось еще раз выявить несоответствия, которые были замечены исследователями в предлагаемой ранее датировке иранских гемм. Здесь отметим только главные из них:

1. Иранские геммы, в частности и те, которые были отнесены к парфянскому периоду, были найдены в погребениях IV—VIII вв. в Самтавро и Армазисхеви.

2. На южном участке Самтаврского могильника в погребениях I—III вв. иранские геммы не встречаются. Та же картина прослеживается в Армазисхеви. Парфянские геммы не встречаются и на других памятниках I—III вв., в которых в большом количестве обнаружены позднеантичные римские геммы.

3. Напротив, геммы иранского происхождения, в том числе и исполненные в т. н. «штриховой» или «эскизной» манере, систематически встречаются в погребениях ранне-средневекового периода во Мухета, Урбниси, окрестностях Тбилиси, Магранети и др.

4. Геммы иранского происхождения в основном вставлены в перстни, широко распространенные в восточном мире после IV века. Каменные печати и вставки для перстней также имеют формы, характерные для сасанидских гемм.

5. И, наконец, по сюжетам и стилистическим особенностям грузинский материал совершенно аналогичен с сасанидским материалом, широко распространенным на всем Ближнем Востоке.

Все указанные обстоятельства несомненно подтверждают, что геммы иранского происхождения начали широко распространяться в Грузии именно с сасанидского периода.

Вопрос о выявлении парфянских гемм осложнен самим характером парфянского искусства. Сильная эллинизация памятников парфянского искусства порой делает почти невозможным выделение парфянского материала из общей массы позднеантичных памятников римского искусства. Однако за последнее время при археологических раскопках стали обнаруживаться памятники глиптики парфянского пе-

риода, не носящие следов влияния античных традиций, а выполненные в стиле чисто иранского искусства. К числу таких памятников можно отнести стеклянную многогранную печать из Урбниси, с изображением сцены инвеституры. Печать обнаружена в погребении, точно датированном I—II вв. (К. А. Джавахишвили).

Не менее сложной задачей оказалась также датировка самих сасанидских гемм. Для решения этого вопроса большое значение имеет работа А. Я. Борисова, В. Г. Луконина «Сасанидские геммы», а также работа А. Бивара, изучившего коллекцию иранских гемм Британского Музея (см. с. 13).

Изучаемые в настоящей работе геммы, в отличие от большинства коллекций музеев мира, добыты из погребений, которые содержали различный археологический материал, способствующий выяснению вопроса датировки. Конечно, при этом следует учесть, что памятники глиптики нередко попадали в погребение после довольно длительного бытования, и потому дата погребения не всегда совпадает с датой изготовления геммы; но тем не менее изучение погребальных комплексов дает одну из основ для датировки. Так, например, именно после изучения погребений стало известно, что иранские геммы начали проникать в Грузию в основном с IV века, а интенсивное их распространение замечается со II половины V века. В процессе изучения комплексов стало также ясным, что большая часть сасанидских гемм встречается в более поздних погребениях. При датировке каждой геммы проводились комплексные наблюдения. Если стилистические аналогии, форма камня и перстня указывали на более раннюю дату, гемма предположительно относилась к раннесасанидскому периоду, иногда и в тех случаях, когда погребение было позднеасанидского времени. Если же стилистические аналогии, форма камня и перстня указывали на позднюю дату, то тогда гемма считалась синхронной с погребением. Как было отмечено выше, большинство материала датировано позднеасанидским периодом. Таким образом, рассматривая вопрос с разных сторон, в работе дана попытка распределения всего материала в определенном хронологическом порядке. Однако,

следует отметить, что предложенная в работе классификация в будущем, в связи с дополнительным изучением сасанидских гемм, подлежит уточнению.

Сравнительно легче было выделить немногочисленную группу раннего периода (III—IV вв. и IV—V вв.). По манере резьбы и по стилистическим данным ранние геммы довольно легко отличить от более поздних. Для них характерна четкая резьба, более реалистические образы, законченные формы; в некоторых из них прослеживается еле уловимое влияние античных традиций. Камни чаще всего имеют форму усеченного конуса, что, по-видимому, тоже заимствовано из античного мира. Позднее, в процессе копирования одних и тех же сюжетов, изображения теряют четкость, делаются однородными, схематичными; в них труднее уловить характерные для определенного хронологического периода черты. Сравнительно легче выделить геммы совсем позднего времени (конец VII в.). На них явно прослеживается упадок, который к тому времени характерен для всего сасанидского искусства.

На геммах, обнаруженных в Грузии, встречаются почти все сюжеты и образы, характерные для сасанидской глиптики. Исследователями неоднократно было отмечено, что несмотря на кажущееся многообразие сюжетов, тематика их довольно ограничена, что вызвано характером всего сасанидского искусства. Каноничность искусства, строго символический смысл каждого изображения определяли повторение не только одних и тех же образов, но и стилистических особенностей, передачи деталей (туловища животных, рогов, крыльев и др.). Было сделано немало попыток раскрытия сложной символики этих изображений. Большинство из них ученые связывают с древнеперсидскими религиозными представлениями и астральными культами. Следует отметить, что вместе с чисто иранскими образами в сасанидскую глиптику проникли некоторые образы из

древних культур Передней Азии, а также несколько сюжетов из античной мифологии.

Основные группы. Портреты: на всех трех портретах характерные прически, изображенные косыми насечками на голове, обрамленными круглым валиком; головы — в профиль, плечи — прямо, складки одежды намечены схематичными линиями. Такие неофициальные портреты, весьма распространенные в сасанидской глиптике, по-видимому, изображались на личных печатях широкого населения страны.

Божества и люди: Крылатый гений Серош, повторение античного эрота; герой, борющийся со львами, божество с мощной и гиматием в руках — по-видимому, отголосок образа Гермеса; женская фигура в складчатой одежде и с длинной косой — богиня Анахита; сцена жертвоприношения, мужская фигура с пучком барсмана; голова юноши в высоком головном уборе, завершенном протомой грифона.

Фантастические существа: крылатый конь, с характерно изогнутым крылом, грифон с аналогичными крыльями; Гопатшах, синкретическое существо, человек-бык.

Животные: лев, один из образов бога солнца, горбатый бык — Зебу, горный баран — символ божества удачи Хварны; медведь, кабан, кобыла с жеребенком, хищники кошачьей породы с гибким телом и вкрадчивой поступью; ослик, олень, антилопа, дикая коза и другие мелкие животные. Следует отметить, что в изображении животных чувствуется большое мастерство сасанидских резчиков. Им хорошо известны характерные черты той или иной породы животных. Даже когда изображения схематичны и не отличаются большой тщательностью резьбы, позы животных естественны, подчеркивается гибкость изящно изогнутого туловища и конечностей. Особенную одухотворенность и красоту придают животным в сасанидском искусстве изображения головы, часто повернутой назад, с большими, продолговатыми глазами, иногда с очеловеченным выражением.

Встречаются парные изображения животных, а также пары со сросшимися туловищами.

Из птиц чаще всего встречается изображение орла, одного из символов бога солнца и величия Сасанидов. Встречаются также сокол, утка, журавль, страус, голубь и др.

Растительные мотивы: стилизованные изображения растений, цветов лилии и тюльпана, часто украшенные лентами и гирляндами или обрамленные крыльями, изображение цветка с четырьмя вогнутыми в середине лепестками; все эти мотивы широко распространены на сасанидских геммах, а также на других памятниках сасанидского искусства.

Астральные знаки (изображение звезд, полумесяца) встречаются и отдельно, и вместе с изображениями животных и других фигур.

Наконец в грузинском материале довольно часто встречаются знаки — «нэшаны» или т. н. «монограммы». О значении и смысле этих знаков было высказано много разных предположений. Одни авторы связывают их изображение с астральными культами, другие считают их монограммами, составленными из имен владельцев, а третьи — эмблемами и тамгами древнеиранских племен. По мнению Г. А. Пугаченковой, часть этих знаков представляет собой символическое изображение зороастрийских храмов. В. Г. Луконин, подробно изучив знаки, разделил их на три основные группы и в третьей группе объединил знаки, самостоятельно изображающиеся на печатях. Именно такого рода знаки и встречаются на наших геммах. Основной элемент на них — это крестообразное основание в центре, на концах которого в разных комбинациях дугообразно изогнутые рога. Вверху изображен полумесяц.

Каменные вставки для металлических перстней имеют следующие формы:

1. Овальная пластина формы усеченного конуса. Материалом для этой формы чаще всего служит сердолик, николо, гранат; она характерна в III—IV веках.

2. Овальная пластина с выпуклой лицевой и плоской или вогнутой обратной стороной. Материалом чаще всего

используется гранат (пироп или альмандин). Распространена в IV—V вв.

3. Овальная или круглая пластина, где лицевая сторона шире, чем обратная. Эта форма бытовала длительное время. Разновидностью этой формы можно считать овальную пластину с вертикальными боками.

4. Овальной формы камень, с плоской обратной и сильно выпуклой лицевой стороной — т. н. кабошон. Эта форма распространена в позднесасанидском периоде.

5. Четырехугольный камень формы усеченной пирамиды.

Цельнокаменные и металлические печати имеют следующие формы:

6. Основная форма — это эллипсообразный камень. У большинства камней такой формы имеется отверстие для тесьмы; лицевая сторона плоская. Материалом употреблялись сердолик, агат, халцедон, горный хрусталь.

7. Полусферической формы печать с отверстием для тесьмы. Лицевая сторона на усеченной части. Разновидность этой формы — полушарие со сплюснутыми боками.

8. Камень куполообразной формы. Лицевая сторона плоская.

9. Перстень-печать из цельного камня. Состоит из массивной, плоской изнутри и выпуклой снаружи (иногда граненной) шинки, верхняя часть которой усечена и представляет собой плоскую, продолговатую лицевую часть. Материалом используется сердолик, оникс, сард-оникс. Эта форма чаще всего распространена в IV—V вв.

10. Металлические печати представляют собой просверленные кононды, или полушария. Лицевая сторона овальная или круглая. Лишь в одном случае она имеет форму треугольника с округленными краями.

Материалом для гемм, как было указано, используются сердолик, никола, лазурит, гранат (особенно часто альмандин), а также халцедон, агат, оникс, сард-оникс, яшма, горный хрусталь.

Довольно часто встречаются стеклянные литики желтого, зеленого, беловато-серого, темнокрасного цвета, а также

пастовые ингалы желтоватого и синего цвета (последние, очевидно, представляли имитацию лазурита).

По технике и качеству обработки, наряду с симметричными, хорошо отшлифованными, аккуратно сверленными экземплярами, встречаются камни с неровными боками, менее тщательно отделанные. Можно проследить, что материал раннего периода обработан аккуратнее, формы камней более четкие и законченные. В позднем материале довольно часто встречаются небрежно обработанные камни. Это — чаще всего, пластинки из лазурита, очевидно, сравнительно дешевого материала.

Что же касается техники резьбы самих изображений, тут можно выделить следующие группы: изображения, выполненные объемно-выемчатой резьбой, дающие округлые формы и высокий рельеф на оттиске.

В следующую группу можно объединить ингалы с вышеупомянутой эскизной манерой резьбы. На таких геммах детали часто переданы условно, изображение имеет характер графического рисунка и на оттиске дает плоский рельеф. Можно выделить также самые поздние изделия, где резьба исполнена грубыми, довольно глубокими насечками и линиями, лишенными всякой пластичности.

Большинство гемм вставлено в перстни восточного типа, характерными чертами которых являются круглая в сечении шинка и припаянная к ней жуковина формы усеченного конуса. Из этого основного типа можно выделить несколько подтипов, в зависимости от незначительных изменений в размерах и профиле жуковины, или в разнице техники соединения шинки с жуковиной.

Несколько перстней отличаются своей формой и техникой изготовления от вышеупомянутого типа. Часть из них изготовлена из листового золота. Общими чертами они напоминают некоторые позднеантичные формы, но своеобразием техники исполнения и орнаментации они близки с армянскими золотыми перстнями местного производства.

Эти перстни как бы играют связывающую роль между античными и восточными формами. Материалом для перстней в основном используются серебро и бронза. Золотых перстней всего несколько.

Таким образом, изучаемые в настоящей работе памятники сасанидской глиптики, обнаруженные на территории Грузии, являются неотъемлемой частью всего сасанидского искусства, общность и своеобразие которого были тесно связаны с самим Сасанидским государством. Это искусство развивалось во время могущества государства и официальной религии. Когда пошатнулась политическая сила сасанидского Ирана, сразу же появился застой в развитии искусства, за которым последовал и упадок.

Надо предполагать, что для местного населения древней Грузии символическое и религиозное значение изображений на сасанидских геммах частично было утрачено. Геммы были здесь широким рыночным товаром. Покупатели выбирали себе изображения по вкусу, или же по своему трактуя те или иные сюжеты, — в соответствии с их назначением. Свидетельством того, что сасанидские геммы были распространены среди широкого населения, является, с одной стороны, характер погребений, и с другой стороны, художественный характер самого материала. Здесь нет высокохудожественных резных камней, нет официальных печатей. Весь материал, очевидно, предназначался для широкого населения. Применялись такого рода печати, по-видимому, для запечатания частной собственности, шкатулок, тайников, кладовых, всякого рода личных документов и писем. К сожалению, пока не удастся уточнить, какого рода печати и изображения употреблялись в разных случаях. Существует несколько интересных предположений о том, какого рода геммы использовались при торговых договорах, для запечатания административных документов и др. Интересно отметить, что в Грузии имеются два случая обнаружения булл с оттисками сасанидских печатей (в Уплисцихе и Урбниси),

что подтверждает факт практического применения сасанидских гемм в древней Грузии. Кроме того, геммы, конечно, использовались в качестве амулетов, они «оберегали», владельцев от дурного глаза, от болезней; и, наконец, они являлись предметами украшения.

Несколько предметов обращают на себя внимание своеобразием изображений и передачей отдельных деталей. В настоящей работе они не выделены в отдельную группу, так как они не обладают общими чертами, позволяющими отнести их к продукции, вышедшей из одной мастерской. Однако можно предположить, что это — изделия местных мастеров, подражавших сасанидским резчикам. К сожалению, в изучаемом материале не удалось выявить группу гемм местного происхождения, в которых отражалось бы слияние местных художественных традиций, а также элементов христианской символики с восточными элементами. Это было бы тем более интересно, что аналогичный процесс прослеживается на других памятниках раннесредневекового грузинского искусства. Быть может, новые археологические открытия возместят этот пробел в памятниках глиптики древней Грузии.

შემოკლებათა განმარტება

N უბანი — ჩრდილოეთი უბანი

S უბანი — სამხრეთი უბანი

მუზეუმის მოამბე — აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე

ლორთქიფანიძე I — მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, I, თბილისი, 1954

ლორთქიფანიძე, II — მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, II, თბილისი, 1958

ლორთქიფანიძე, III — მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, III, თბილისი, 1961

ნარკვევები, II — საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, II, თბილისი, 1973.

მცხეთა, I — ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, მცხეთა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, ტომი I, თბილისი, 1955.

ВДИ — Вестник древней истории

ВМГ — Вестник Музея Грузии.

КСИИМК — Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР.

САГУ — Среднеазиатский государственный университет

СГЭ — Сообщения Государственного Эрмитажа

ТОВЕ — Труды отдела Востока Государственного Эрмитажа

ЮТАКЕ — Южно-туркменская Археологическая комплексная экспедиция

A. D. H. Bivar, Catalogue of the. . . Seals—A. D. H. Bivar, Catalogue of the Western Asiatic Seals, Stamp Seals, II, London, 1963.

Delaporte, Catalogue des cylindres..., I—L. Delaporte, Catalogue des cylindres, cachets et pierres gravées de style oriental, I, Fouilles et missions, Paris, 1923.

Delaporte, Catalogue des cylindres... II, L. Delaporte, Catalogue des cylindres cachets et pierres gravées de style oriental, II, Acquisitions, Paris, 1926.

Henkel, Römische Fingerringe—F. Henkel, Die römischen Fingerringe der Rheinlande, Berlin, 1913.

SPA—A Survey of Persian Art

LES GEMMES SASSANIDES EN GEORGIE

(Résumé)

Dans le présent ouvrage nous avons étudié les monuments de la glyptique d'origine iranienne que les fouilles archéologiques, effectuées en Géorgie, ont mis à jour. La plupart d'objets remarquables vient de nécropoles de l'ancienne capitale de la Géorgie Mtskhéta (Samtavro et Armaziskhévi). Nous avons analysé de même les gemmes découvertes en diverses régions.

Les spécialistes qui nous ont précédé ont divisé les gemmes iraniennes trouvées en Géorgie en deux groupes chronologiques: celles de l'époque Parthe et celles de l'époque sassanide (Maximova, Lordkipanidzé). Plus tard les savants ont émis une hypothèse, selon laquelle les gemmes iraniennes qu'on attribuait à la période Parthe, à savoir les exemplaires de style „orné“ („haché“), doivent appartenir à l'époque sassanide (Cugrélidzé, Luknin, Djavakhishvili).

Nous avons étudié non seulement les particularités du style, la technique, le répertoire des images, mais nous avons également utilisé des analogies datées, nous avons analysé les formes des pierres et des bagues-cachets, et enfin nous avons pris en considération le mobilier funéraire. A partir d'une observation détaillée de ces données, nous avons tiré la conclusion que les gemmes iraniennes se sont répandues en Géorgie dès l'époque sassanide. C'est à cause de cela que dans les tombes de l'antiquité tardive, à côté de gemmes romaines il n'y a pas d'objets de provenance iranienne. Les exemplaires „ornés“ se trouvent dans les nécropoles dès le quatrième siècle.

Dans notre travail nous avons essayé de dresser la chronologie intérieure des gemmes sassanides. La question est compliquée

et nous espérons que les recherches ultérieures préciseront la question de la datation des gemmes sassanides. Le groupe des 4e—5e siècles n'est pas nombreux. La partie essentielle de trouvailles appartient à la période tardive (6e—7e—siècles).

Les gemmes découvertes en Géorgie représentent presque toutes des sujets et des images largement utilisés dans la glyptique sassanide; ce sont des portraits, des divinités, des êtres fantastiques, des animaux, des oiseaux, des signes astraux, des emblèmes ou des „monogrammes“ et d'autres objets symboliques, dont l'effigie est en rapport avec la religion de l'ancien Iran.

En Géorgie ancienne l'usage des gemmes sassanides était généralisé. Le caractère des sépultures et des gemmes prouve qu'elles n'étaient pas toujours utilisées par les représentants de la haute noblesse; elles étaient répandues dans les couches les plus diverses de la population et utilisées par les habitants dans diverses manifestations de la vie quotidienne. Nos intailles ne sont pas des cachets officiels. Ces cachets devaient être utilisés pour sceller des documents, pour assurer l'inviolabilité des propriétés privées ou pour signer un accord commercial. C'est pour cette raison que ces cachets sont d'un niveau d'exécution médiocre, mais tout de même, on peut voir quelquefois la haute maîtrise artistique des graveurs sassanides. Les animaux, leur pose, leur dynamisme et leur plasticité attestent l'habileté de maîtres.

Dans notre ouvrage nous avons étudié les formes de pierre et les types de cachets en pierre et en métal (tabl. XIII—XV), ainsi que les formes des bagues. La forme la plus répandue est celle d'une bague à anneau rond en section, avec un nid au cône tranché (tabl. X—XII). Nous avons porté l'accent sur quelques variétés de ce modèle principal.

La diffusion de monuments glyptiques en Géorgie a bien reflété la réalité historique. Aux 1e—3e siècles, à l'époque de la puissance de Rome, la production de la glyptique romaine prédominait au royaume de Kartli. Dès le 4e siècle, au cours du renforcement de l'Iran sassanide, augmente la diffusion de gemmes iraniennes. La population chrétienne indigène utilise largement les gemmes sassanides, mais la symbolique religieuse de ce genre d'objets ne joue plus son rôle essentiel sur place.

L'étude de la matière comparative a montré que quelques exemplaires rapprochent des monuments sassanides, mais en même temps, se distinguent d'eux. On peut supposer que ces objets sont sortis des mains d'artistes locaux. Cette hypothèse se renforce grâce aux découvertes de genres ébouchés (demi—produits) sur le territoire du Kartli ancien. Mais, malheureusement, nous n'avons pas trouvé de traits liants ces objets différents aux traditions indigènes. C'est pourquoi, pour confirmer cette supposition, nous avons besoin de documents complémentaires. Il est à noter que la jonction de cette façon (des éléments locaux et sassanides) n'est pas rare dans les autres domaines de l'art de la Géorgie du haut Moyen Age. Naturellement, l'existence de ce phénomène dans le repertoire de la glyptique nous aurait offert la possibilité de penser qu'à cette époque des ateliers de cette branche délicate de l'art qu'est la glyptique existaient au Kartli.

Des nouvelles fouilles éclairciront peut-être cette question.

სამიბელო

პირთა სახელები

- აბრამიშვილი რ. — 3
 აკერმანი ფ. — 22, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 39
 ამირანაშვილი შ. — 27, 54
 ანასტასიუს I — 25
 ანაპიტა — 22, 30, 36, 37, 48
 არდაშირი — 34
 არტაბანი — 34
 აფაქიძე ა. — 51
 აფროდიტე — 15, 36
 ახურამაზდა — 22
- ბაბაევი ა. — 52
 ბაიერნი ფ. — 4
 ბერიძე ე. — 54
 ბელინგერი ა. — 25
 ბივარი ა. — 13, 14, 17, 18, 20, 30, 32, 33, 38, 40, 41, 51, 52, 58, 60, 61, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 104, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 129, 130, 132, 135, 136
 ბოგვერაძე ა. — 55, 56
 ბორისოვი ა. — 7, 14, 17, 18, 24, 53, 68, 70, 73, 77, 81, 82, 83, 85, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 102, 104, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 124, 126, 129, 130, 132, 135, 136, 148
- ბეზლი რ. — 14, 17, 35, 58, 60, 63, 69, 72, 73, 75, 77, 85, 86, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 101, 102, 103, 104, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 129, 130, 132, 135, 136, 136
 გირშმანი რ. — 13, 20, 24, 51
 გოპატშაპი — 22, 31, 32
 გრილი — 32
 გრძელიშვილი ი. — 76
 გურგენ მეფე — 55
- ფელაპორტი ლ. — 59, 61, 63, 68, 70, 71, 73, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 88, 89, 91, 93, 118, 119, 120, 122, 123, 130
 დიბუოისი ნ. — 5, 7
 დიაკონოვი მ. — 15
 დიოკლეტიანე — 58
 ღუნღუა გ. — 56
- ეროტი — 15, 23, 28, 29
- ჰარაპრან II — 48, 52
 ეახტანგ გორგასალი — 27
 ენესი — 30
 ეიზემანი დ. — 131
 ერეთრაგნა — 22, 23, 34
- ჯაბაროვი ა. — 4, 74, 83, 86, 92, 102, 107, 109, 110, 114, 115, 116, 121, 126, 130
- მომალი ე. — 16
 თუშიშვილი ნ. — 3
- ივანიშვილი მ. — 3
 იმრანი ს. — 18, 85, 90
 ივანჩენკო მ. — 10, 43, 45

ძავადი — 55
 კაპანაძე დ. — 56
 კარტირი — 48
 კიბალჩიჩი ტ. — 53, 63, 79, 86, 110, 114, 119, 122, 129, 132
 კნიპოვიჩი ტ. — 6
 კორაპერსფონე — 36
 ლეონ I — 9, 150
 ლორთქიფანიძე მ. — 3, 4, 6, 7, 12, 15, 18, 41, 44, 54, 55, 85, 90, 125, 150
 ლორთქიფანიძე ო. — 54
 ლომთათიძე გ. — 10, 11, 12
 ლუკონი გ. — 7, 8, 14, 15, 17, 18, 21, 24, 33, 37, 39, 47, 48, 49, 50, 53, 58, 61, 68, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 81, 83, 85, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 102, 104, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 121, 122, 124, 125, 126, 134, 135, 136, 137, 138, 148, 150, 159
 შარშაკი ბ. — 37, 138
 მაქსიმოვა მ. — 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13, 18, 23, 28, 29, 33, 44, 45, 51, 55, 60, 64, 65, 70, 73, 84, 100, 119, 142, 150
 მასონი მ. — 14, 52
 მაჩაბელი კ. — 14, 30, 51
 მელიქიშვილი გ. — 54
 ნანა (ქალღმ.) — 30
 ნემსაძე გ. — 12
 ნერსე — 38
 ნიკოლაიშვილი ვ. — 3, 11, 12, 111
 ნიქე — 15
 პაპაკი — 34
 პეროზ I — 52
 პიგულევსკაია ნ. — 38
 პორადა ე. — 21, 39
 პუგაჩენკოვა გ. — 14, 18, 39, 51, 52, 53, 159

რაევსკაია ტ. — 18, 25, 28
 რემი — 34
 რომული — 34
 სეროში — 23, 28, 29
 სტეფანოს I — 56
 ტრევერი კ. — 17, 31, 53
 ტყეშელაშვილი ო. — 26, 27, 76
 უგრელიძე ნ. — 8, 9, 10, 19, 62, 65, 70, 79, 83, 87, 89, 92, 96, 98, 113, 114, 124, 125, 131, 135, 141, 144, 147, 148
 შავლენიშვილი ლ. — 3
 ფრაი რ. — 36, 48, 49
 ქსერქსე — 32
 შაპურ I — 38, 52
 ჩხეიძე თ. — 18, 78
 წითლანაძე ლ. — 3, 78
 შილაშვილი ლ. — 11, 12
 ხაზუტაიშვილი დ. — 12, 50
 ხვარა — 33, 34, 48
 ხოსრო-ანუშირვანი — 48
 ჯაფარიშვილი ი. — 54, 56
 ჯეფარიშვილი ქ. — 11, 12, 13, 15, 28, 44, 50, 55, 60, 64, 84, 150, 152
 ქალაღანა ი. — 52, 55
 ქანაშია ს. — 55
 ქორბენაძე ბ. — 3, 12, 110, 136, 138
 ჰერაკლე — 15, 23
 ჰერმესი — 23, 30
 ჰერცედილი ე. — 16, 23, 39
 ჰორმიზდ-არდაშირი — 48
 ჰორნი პ. — 17
 ჰენკელი ფ. — 66, 67

გეოგრაფიული სახელები

- ალბანეთი — 53
 არშაზისხევი — 4, 6, 10, 11, 12, 15, 19,
 41, 53, 58, 84, 87, 90, 92, 93, 97,
 107, 108, 118, 120, 125, 128, 130,
 133, 134, 137, 140, 145, 151
 ახალგორი — 58
 ახალციხე — 4, 77
 ბოლნისის სიონი — 54
 ბრიტანეთის მუზეუმი — 13, 27, 32
 ღერა-ვეროპოსი — 5
 ერმიტაჟი — 7, 8
 ვაშლიჭვარი — 4, 63, 94
 ზღუდერი — 12
 თბილისი — 12, 27, 76, 151
 თელოვანი — 4, 110
 თრიალეთი — 26
 თურქმენეთი — 14
 ირანი — 14, 15, 16, 21, 38, 50, 52, 53,
 55
 ძალკუტა — 13
 კარსისხევი — 4, 12, 133
 კაქრეთი — 4, 146
 კლდეეთი — 12
 კორბოული — 4, 63
 მაგრანეთი — 4, 12, 109, 136, 138, 151
 მარტაზისხევი — 12
 მერკი — 15, 52
 მლაშე — 4, 77
 მცხეთა — 10, 11, 50, 70
 ნისა — 14, 15
 ოკაპი — 26, 58
 პანტიკაპეიონი — 6, 9
 პერსეპოლისი — 32
 რუსთავი — 4, 12, 101
 სამთავრო — 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
 18, 23, 25, 26, 51, 57, 60, 61, 62,
 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
 73, 74, 78, 79, 81, 83, 86, 87, 89,
 95, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 105,
 106, 108, 111, 112, 113, 114, 115,
 116, 119, 121, 122, 123, 124, 126, 127
 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135,
 136, 139, 140, 141, 142, 143, 144,
 147, 148
 ხაქართველო — 3, 13, 16, 18, 21, 48,
 52, 54
 სელეკია — 5
 ტბისი — 4, 99
 ურბნისი — 11, 12, 15, 41, 50, 53, 84,
 158
 უფლისციხე — 12, 49, 158
 ფარსი — 8
 ქართლი — 13, 18, 26, 55, 56
 ღვინეთი — 4
 შათნალახევი — 50
 ყოლოთო — 4, 107
 შუამდინარეთი — 23
 ჩრდ. შავიზღვისპირეთი — 6, 8
 ჯინისი — 4, 85

ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ

I таб. 1. Резной гранат (пироп). Мужской портрет.

Конец III, начало IV вв. Самтавро.

2. Разное николо. Крылатый гений — Серош.

III—IV вв. Самтавро.

3. Резной гранат. Сросшиеся протомы баранов.

IV в. Самтавро.

4. Резное николо. Крылатый конь.

IV в. Самтавро.

5. Резное николо. Львица.

IV в. Самтавро.

6. Резной альмандин. Птица.

IV в. Самтавро.

7. Резной альмандин. Заяц.

IV в. Корбоули.

8. Перстень-печать из бронзы. Сасанидская «монограмма».

IV в. Самтавро.

9. Перстень-печать из бронзы. Сфинкс.

IV в. Самтавро.

10. Перстень-печать из бронзы. Дикая коза.

IV—V вв. Самтавро.

11. Перстень-печать из бронзы. Лев.

IV—V вв. Самтавро.

12. Инталя двухслойной пасты. Сасанидская «монограмма».

IV—V вв. Самтавро.

14. Резной альмандин. Птичка.

IV—V вв. Самтавро.

15. Резной альмандин. Страус с лежащей под ногами рыбой.

IV—V вв. Самтавро.

II таб. 16. Резной альмандин. Птица.

IV—V вв. Самтавро.

17. Резной сердолик. Голова юноши с головным убором, завершенным протомой грифона.

IV—V вв. Самтавро.

18. Резной лазурит. Медведь, вверху пехлевийская надпись.

IV—V вв. Самтавро.

19. Резное николо. Медведь.
IV—V вв. Самтавро.
20. Резной лазурит с белыми крапинками. Головы двух животных с длинными ушами.
IV—V вв. Самтавро.
21. Резной сердолик. Лежащий олень.
IV—V вв. Самтавро.
22. Агатовая печать. Мужской портрет.
V в. Тбилиси
23. Сердоликовая печать. Лев и зебу.
V в. Ахалцихе.
24. Резной сердолик. Ослик, с боку пехлевийская надпись.
V в. Село Млаше .
25. Резной альмандин. Заяц.
V в. Самтавро.
26. Резной альмандин. Мышь.
V в. Самтавро.
27. Резной альмандин. Газель.
V в. Самтавро.
- III таб. 28. Резной лазурит. Горбатый бык зебу.
V в. Самтавро.
29. Резной сердолик. Антилопа.
V в. Самтавро.
30. Резной альмандин. Стилизованный цветок.
V в. Самтавро.
31. Резной альмандин. Сасанидская «монограмма».
V в. Самтавро.
32. Бронзовая печать. Лев Вверху пехлевийская надпись.
V в. Армазисхеви
33. Перстень-печать из сердолика. Страус.
V в. Джинниси.
34. Резной лазурит. Газель.
V в. Самтавро.
35. Бронзовая печать. Газель.
V в. Самтавро.
36. Бронзовая печать. Лежащий олень.
V в. Армазисхеви.
37. Халцедоновая печать. Крылатый гений.
V—VI вв. Самтавро.
38. Резной лазурит. Лежащий олень.
V—VI вв. Самтавро.
39. Резной лазурит. Крылатый конь. Вверху пехлевийская надпись.
V—VI вв. Армазисхеви.
- IV таб. 40. Резной лазурит. Крылатый конь.
V—VI вв. Самтавро.

41. Резной сердолик. Грифон.
V—VI вв. Армазисхеви.
42. Резной лазурит. Горбатый бык — зебу.
V—VI вв. Армазисхеви..
43. Резной лазурит. Зебу.
V—VI вв. Вашлиджвари.
44. Резной лазурит. Сросшиеся протомы двух зебу перед древом жизни.
V—VI вв. Самтавро.
45. Резной лазурит. Протома крылатого коня.
V—VI вв. Самтавро.
46. Резной сердолик. Протома барана.
V—VI вв. Армазисхеви.
47. Резной сердолик. Кобыла с жеребенком.
V в. Самтавро.
48. Агатова печать. Две антилопы.
V—VI вв. Село Тбиси.
49. Сердоликовая печать. Голова быка.
V—VI вв. Самтавро.
50. Перстень-печать из оникса. Женщина с длинной косой.
V—VI вв. Самтавро.
51. Перстень-печать из оникса. Мужчина.
V—VI вв. Рустави.
- V таб. 52. Резной сердолик. Борьба героя со львами.
V—VI вв. Самтавро.
53. Резной сердолик. Мужской портрет.
V—VI вв. Самтавро.
54. Резной сердолик. Сцена жертвоприношения.
V—VI вв. Самтавро.
55. Резной сердолик. Мужчина с мощной в руке.
VI в. Самтавро.
56. Халцедоновая печать. Цветок тюльпана.
V—VI вв. Самтавро.
57. Халцедоновая печать. Стилизованное растение.
V—VI вв. Самтавро.
58. Печать из горного хрусталя. Скорпион.
V—VI вв. Когото.
59. Бронзовая печать. Два скорпиона.
V—VI вв. Армазисхеви.
60. Резной сердолик. Заяц.
V—VI вв. Армазисхеви.
61. Резной альмандин. Птица.
V—VI вв. Самтавро.
62. Сердоликовая печать. Птица.
V—VI вв. Магранети.

63. Резной альмандин. Лев.
V—VI вв. Теловани.
- VI таб. 64. Резной лазурит. Утка
V—VI вв. Самтавро.
65. Бронзовая инталья. Утка.
V—VI вв. Самтавро.
66. Резной гранат. Сасанидская «монограмма».
V—VI вв. Самтавро.
67. Резной сердолик. Вепрь.
VI в. Самтавро.
69. Печать из яшмы. Газель.
VI в. Самтавро.
70. Резной лазурит. Стилизованное растение.
VI в. Самтавро.
71. Резной сердолик. Бизон.
VI—VII вв. Самтавро.
72. Литик серого стекла. Голова медведя.
VI в. Самтавро.
73. Резной лазурит. Газель.
VI в. Самтавро.
74. Инталья из железа. Животное кошачьей породы.
VI—VII вв. Самтавро.
75. Инталья синего стекла. Животное кошачьей породы.
VI—VII вв. Армазисхеви.
76. Бронзовая печать. Дикая утка.
VI в. Самтавро.
77. Литик синего стекла. Орел.
VI—VII вв. Самтавро.
- VII таб. 78. Резной лазурит. Олень.
VI в. Самтавро.
79. Резной альмандин. Газель.
VI в. Самтавро.
80. Резной лазурит. Гопат-Шах.
VI—VII вв. Самтавро.
81. Резной лазурит. Грифон.
VI—VII вв. Самтавро.
82. Резной лазурит. Грифон.
VI—VII вв. Армазисхеви.
83. Агатова печать. Лев.
VI—VII вв. Самтавро.
84. Резной лазурит. Животное кошачьей породы.
VI—VII вв. Самтавро.
85. Литик темно-красного стекла. Лошадь.
VI—VII вв. Армазисхеви.

86. Резной лазурит. Животное кошачьей породы.
VI—VII вв. Армазисхеви.
87. Резной лазурит. Орел.
VI—VII вв. Самтавро.
88. Инталья из синей пасты. Олень.
VI—VII вв. Армазисхеви.
89. Резной сердолик. Борьба героя с животным.
VI—VII вв. Самтавро.
90. Резной горный хрусталь. Тигрица с детенышем. Вверху арабская надпись.
VII в. Самтавро.
91. Сердоликовая печать. Аташдан.
VI в. Карсиксхеви.
92. Бронзовая печать. Деревце.
V—VII вв. Армазисхеви.
93. Литик желтого стекла. Цветок.
VI—VII вв. Армазисхеви.
- VIII таб. 95. Резной лазурит. «Монограмма».
VI—VII вв.
96. Бронзовая инталья. «Монограмма».
VI—VII вв. Магранети.
97. Литик синего стекла. «Монограмма».
VI—VII вв. Самтавро.
98. Инталья из синей пасты. «Монограмма».
VI—VII вв. Армазисхеви.
99. Литик желтого стекла. Стилизованное растение.
VI—VII вв. Магранети.
100. Резной лазурит. Четвероногое животное.
VI—VII вв. Самтавро.
101. Серебряная инталья. Четвероногое животное.
Позднесасанидск. Самтавро.
102. Перстень-печать из бронзы. Коза.
Позднесасанидск. Армазисхеви.
104. Бронзовая печать. Знак.
Позднесасанидск. Самтавро.
105. Литик желтого стекла. Астральный знак.
Позднесасанидск. Самтавро.
106. Перстень-печать из серебра. Насекомое.
Позднесасанидск. Самтавро.
107. Бронзовая инталья. «Монограмма».
Позднесасанидск. Самтавро.
108. Литик желтого стекла. Астральный знак.
Позднесасанидск. Самтавро.
109. Литик синего стекла. Рогатое животное.
Позднесасанидск. Самтавро.

111. Литик синего стекла. Олень.
VI—VII вв. Армазисхеви.
112. Литик синего стекла. Олень.
VI—VII вв. Качрети.
113. Серебряная инталия. Астральный знак.
VI—VII вв. Самтавро.
114. Литик синего стекла. Крестообразный знак.
Позднесасанидск. Самтавро.
115. Перстень-печать из бронзы. Шестиконечная звезда.
VI—VII вв. Самтавро.
116. Перстень-печать из бронзы. Астральный знак или цветок.
Позднесасанидск. Самтавро.
117. Литик синего стекла. Цветок из четырех лепестков.
Позднесасанидск. Самтавро.
118. Перстень-печать из бронзы. Знак.
Позднесасанидск. Самтавро.

IX таб. Формы перстней с сасанидскими геммами.

X таб. Формы перстней с сасанидскими геммами.

XI таб. Формы перстней с сасанидскими геммами.

XII таб. Формы перстней с сасанидскими геммами.

XIII таб. Формы каменных печатей и перстней-печатей.

XIV таб. Формы камней-вставок в перстни.

XV таб. Формы цельно-каменных и металлических печатей.

ტ ა ბ უ ლ ე ბ ი
Т А Б Л И Ц Ы

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

14

15

16

17

18

19

20

21

22

24

23

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

VIII

95

96

97

98

99

100

101

102

104

105

106

107

108

109

110

111

113

114

115

116

117

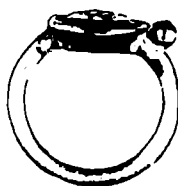
1

2

3

4

5

7

8

9

10

11

12

14

X

15

16

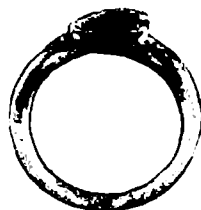
25

19

26

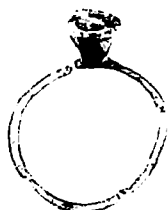
30

32

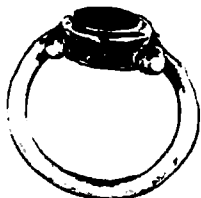
34

36

38

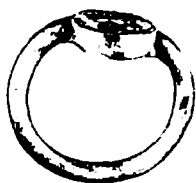
39

42

44

45

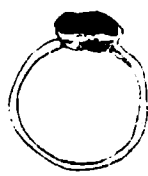
55

61

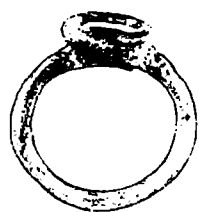
67

71

74

77

78

81

84

88

XII

92

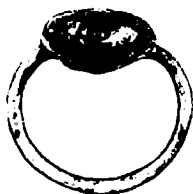
95

104

106

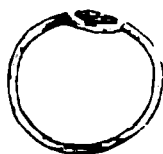
108

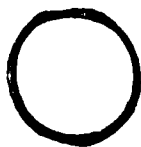
111

112

113

115

17

21

47

49

50

83

XIV

1

2

3

3

a

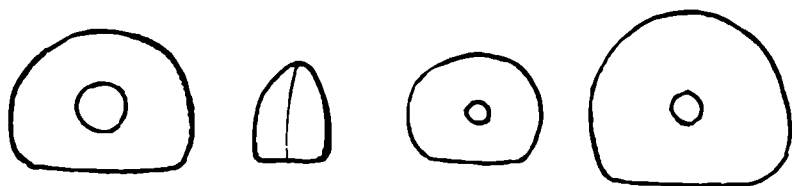

4

5

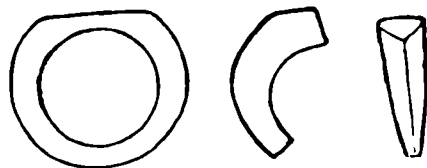
6

6

7

9

8

10

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა	3
შესავალი	4
სასაზღვრო გეგმების თარიღისათვის	16
გამოხატულებათა შინაარსი და სტილისტური თავისებურებანი	21
ქვის ფორმები და მასალა	40
ბეჭდის ფორმები	43
კატალოგი	57
Резюме	150
შემოკლებათა განმარტება	160
Résumé	161
საძიებელი	164
Описание таблиц	167

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ 909

რედაქტორი ა. ა ჟ ა ქ ი ძ ე
გამომცემლობის რედაქტორი ლ. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე
ტექნორედაქტორი ც. ქ ა მ უ შ ა ძ ე
მხატვარი ვ. ხ მ ა ლ ა ძ ე
კორექტორი ნ. მ ა მ უ ლ ა შ ე ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 2.2.1979; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 30.8.1979;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 1,15;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 9,7;
უე 01226; ტირაჟი 1000; შეკვეთა № 379;
ფასი 1 მან. 5 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Кетеван Ильинична Рамишвили

САСАНИДСКИЕ ГЕММЫ В ГРУЗИИ

(на грузинском языке)